

ספר

קורות פאדאליא וקדמוניות היהודים שם

א

חמר לדברי ימי היהודים ברוסיא

כ"ל

ענינים רבים הנוגעים לקורות מדינת פאדאליא מראשית ימי הוסדה עד עתה, ולקורות בני ישראל שם מיום האחוז בה עד ימינו אלה.

חפרו בשלשה חלקים

עפ"י כתבייד עתיקים מדורות שעברו, כתביהעדה והרשות, המפיצים אור על קורות בני ישראל בפאדאליא, ויסדו על אדני החקירות בדבריהימים להפוך ההוא, לתועלת "דברי ימי עמנו" בארצנו, — ועפרו בהערות והנחות יקרות מאת גדולי חוקרי עמנו בזמננו.

מנחם נחום בר אברהם ו"ל ליטנינסקי.

אדעססא, תרנ"ה.

בדפוס מ"א בעלינסאן.

„КОЙРОСЬ ПОДОЛІА“,

Къ исторіи євреєвъ въ Подоліа и очеркъ извѣстій
о Подольской губ.

или

Матеріалъ для составленіе „Исторіа євреєвъ въ Россіа“.

Составилъ по историческимъ источникамъ въ трехъ частяхъ

М. Н. ЛИТИНСКІИ.

(часть I.)

ОДЕССА, Типографія, М. Бейлсена,

1895.

מכתבי תהלה *

(א) מהרב החוקר מאגיסטר ח"י גורלאנד ז"ל.

לכבוד ידידי הרב החוקר בקורות ימי עמנו בארצנו ח' מנ"ל נ"י, שלום וברכה!

אך תמול שבת הביתה ממסעי לעיר המלוכה, ואמצא על שלחן חדרי כמה וכמה מכתבים וביניהם גם מכתבך השוככים וצועקים „תשובה, תשובה!“ — והנני להשיבך דבר:

(א) ספרך „קורות פאדאליא וקדמוניות היהודים שם“ בא אלי במועדו, שמתו עיני עליו לקראתו בשום לב, שנתינו ושלשתיו, ומצאתיו טוב ומועיל מאד, והנני שולח אותו לך לחזרה עם קצת הערותי.

(ב) מצאתי לחובה להגיש לך את תודתי הכפולה בגלל המנחה הקטנה שהבאת לי היום, כי הידיעות מצד הזקנה החופפת עליהן, יקרות הנה במאד מאד לחוקרינו. והנני בבקשה להעניק לי מיתר גנוזך ומכל הענינים הנוגעים לגזרות ת"ח, ת"ט ותקכ"ח, ובאשר כי קורות פאדאליא ידועים וגלויים לך, לכן תיטיב לחקור ולדרוש בכמה פנקסי הקהלות ובספרי בתי-מועד לכל חי גם בעבורי, וכל דבריוך אביאם בקונטרסי בשם אומרם — בתודה רבה.

(ג) בזה תקבל את קונטרסי ואת דרשתי ע"ד הנס; עוד תקבל בזה למנחה גם את תמונתי, והיה עיניך רואת את ידיך וכו' וכו'.

ועתה יהי שמך מבורך, על הטוב אשר עשית לדלות פניני קדמוניותינו מים הנשיה, וזכרונות אבותינו לקטת, צברת ואספת בספרך זה, אשר ממנו ישאבו כל כותבי קורות ימי עמנו בארצנו; ומי יתן כי תראה גם שבר בעמלך למען תמהר להוציא לאור כל גנוזך, ועל זה יברוכך כל דורשי חכמת ישרון ואוהבי קדמוניות ימי עמנו, ובתוכם ידיך ואוהבך המוקיר פעלך והמחבה להשובתך בלויית ידיעות חדשות אף ישנות.

חיו"ג.

(Одесса, 27. X.—89).

(*) ממכתבי תהלה הרבים שכבדוני כמו חכמי ארצנו, איננה רק שנים שלשה בראש כל חוברת, באשר חסתי על הוצאות הדפוס.

ב) מחרב החכם והחוקר הגדול ה"ר שלמה באבער נ"י.

ב"ה יום ד' א' רחנכה תרנ"ג פה לבוב.

לכבוד הרב החוקר הגדול החכם השלם והמופלג בתורה וכו' מוהר"ר מנחם נחום לימנינסקי נ"י
קבלתי מכתבו היקר מן י"ט דנא ואבקש סליחה על אשר אחרתי עד
כה מלהשיב על מכתביו הקודמים, לא במרד ולא במעל עשיתי זאת, רק זה
זמן כביר אשר נהייתי ונחליתי ולא ככחי אז כחי עתה, להשיב תו"מ לכל
שואל; ובפרט כי נחוץ היה לי להשלים את מלאכתי אשר החלתי לסדר ההערות
שלי על מדרשי שמואל ומשלי (אשר יצאו בקרוב לאור עולם) וחז"ל אמרו: "כי
קאי רבי בהא מסכתא לא תשייליה במסכתא אחריתי דלמא לאו אדעתיה (שכתבתי
ע"כ). וגם היום לא אוכל לכא לפניו בתשובה שלמה כראוי ונכון, ורק להשיב מפני
הכבוד באתי: מה שבקש כבודו ממני להעניק לו את אשר כתבתי בספרי
„אנשי שם“ (כולל רשימה מנאוני ורכני לבוב וקצת מתולדות חייהם וזכני ה'
להוציאו לאור) דברים הנוגעים לתולדות משפחות רפאפורט, כהן, כ"צ
וכהנא — הקשה לשאול, כי לזה נדרש להעתיק לו חלק גדול מספרי, וכאשר
אמרתי אין לאל ידי כעת להאריך במכתבי אף כי להעתיק הרבה דפים, לכן
לא אוכל כעת למלאות את שאלתו בזה, ואתו הסליחה! רק על איזה דברים
אעיר לע"ע את כבודו, היינו על תולדות משפחות רפאפורט שבאו לפני
ומאד מצאו חן בעיני, גם על אשר שלח אלי העתקות מאיזו מצבות לחקור
עליהם מי המה.

ויקבל רצוף פת איזו הערות שכתבתין במהירות ושלא כסדר ודו"מ יעשה
בהן כטוב בעיניו. גם אעתיק לכ' איזו נוסחאות ממצבות אשר בקש ממני.
סגור אני כמעט כל היום בחדר המטות וקשה אלי לקרוא בכתב ידו. ואם יהי'
אלקים עמדו להוציא את ספרו היקר ורב התועלת לאור, ישלח אלי כל באגן
מדי צאתו מבית הדפוס, וכאשר יהי' לי מה להעיר לא אמנע הטוב מבעליו
ואשלח אליו תיכף אם יחייני ה' יתברך.

ובזה אסיים, אצא ואומר שלום לו מרהוק אוהבו דו"ש ומכברו נצח

שלמה באבער.

אל הקוראים.

ספורי הגזרות והצרות שעברו על אחב"י בכל תקופה ותקופה בארצות פזוריהם, נפוצו ונפזרו בספרים שונים גדולים וקטנים, ובכ"י שנשארו לפליטה בערים שונות.

הראשונים שנתנו אל לבם לסדר הספורים האלה יחד זה אחר זה, היו מחברי הספרים: „עמק הבכא“ שבט יהודה ו„צמח דוד“.

השני שהלך בעקבות החכמים מחברי הספרים האלה, היה הרב החכם המפואר ד"ר יוסף טוב ליפמאן צונץ בספרו המפוארים: „תולדות ישראל וספרותו“ ו„תולדות ספרות הפיוטים“, על צרות של כ"י בעת שישבו בגולה בארצות ואומות שונות.

השלישי, — היה החכם הנעלה ד"ר יאס ט בספרו: „געשיכטע דעם יודענטהומס“.

הרביעי, — הרב החכם ר' אליקים כרמולי, בגלותו לנו כ"י יקרים מתולדות חכמים נשבה זכרם, בכל דור ודור.

והחמישי הכי נכבד, ה"ה קורא-הדרות בעמנו בזמנינו, החכם הגדול ד"ר גראטין ז"ל, בספרו המפואר „תולדות ימי ישראל“, אשר כל קורא עברי, הקורא בספרו קורות ימי עמנו והגזרות שעברו עליהם בכל ארצות פזוריהם, ימצא תנחומות לנפשו; יען כי תנחומות נפש היהודי הנודד בגוים למצוא מנוח לכף רגלו זה אלפי שנים, הנה קורותיו בימי קדם, ובראותו כי כל העריצים שנתנו התיתם עליו נכחדו מעל הארץ, ועם שרידי חרב, הרג ואכזר עורנו חי, אות הוא כי עוד לא אבדה תקותו ותוחלתו לא נכזבה.

אולם אחרי כל אלה, המעיין בספרו של החכם גראטין, יראה כי הד"ר הנכבד הזה לא יצא ידי חובתו בנוגע לקורות אחינו בארצנו רוסיה הגדולה והרחבה; אשר מספרם יעלה יותר מהצי מספר כל היהודים (כן ירבו!) באירופא, ומלבד שלא יטיף אף גם אמרים מועטים על גדולי ישראל וחכמיו בארצנו, עוד נתן יד למלעיגים עלינו להכזות אותנו, באמרם: „ראו זה הביא לנו איש עברי ספר על אודות בני עמו ותולדותיו, ויכו בעינו לדבר מתולדות בני עמו בארץ

רוסיא, אשר רבים מהם הקדישו כל ימיהם לטובת עמם וחברו ספרים רבים אשר כמו תועלת גדולה לעמנו ולספרותו, ולספר קורותיהם!"

ולפלא כי גם מגזרות ת"ח ות"ט בימי חמ"ל, — בעת שנפשות לאלפים מאחינו הובלו לטבח, טבעו בנהרות או היו לשרפה מאכלת אש צרים ואזורים — הכתובים בדוידס-דודמע על לוח הסליחות, הקינות והבקשות המכלכלים פרטי הגזרות הלן, יספר הד"ר הנכבד בספרו הנ"ל (חלק X, 75—65), בקצרה, ובגזרות תקב"ה, נגע החכם הזה אך בקצה עמו. וכפי הנראה, נעלמו מעיני החכם המפואר הזה הדברים הנאמרים בצדק: "כי תולדות ישראל בכל ארצות פוזריהם בכל תקופה ותקופה, נושאות עליהן חותם תכנית אחד". יען כי כל הרדיפות ותלאות אשר בהן נמלאו דברי ימי עמנו בכל ארצות פוזרינו, נאד אחד של דמעות הוא, הנשפך מעיני משפחות רבות מעמנו ונפל לים התלאות, ורק בכל ארץ וארץ פושטים צורה זו ולובשים צורה אחרת.

זאת ועוד, אף גם המעיין בספרותנו העברית בארצנו — העשירה בספרים שונים מחכמות שונות — יראה, כי במקצוע החקירה ע"ד קורות היהודים ברוסיא, לא האירה ההצלחה את פניה אל ספרותנו. ואם כי מעט חוקרים התעוררו וחברו חבורים יקרים במקצוע זה, אשר בין המעטים האלה עומדים לנס: הרב רש"י פין ז"ל בספרו "קריה נאמנה", הרב א"ל פיינשטיין בספרו "עיר תהלה", הרב ש"א פרידענשטיין בספרו "עיר גבורים", החוקר קדמוניות ד"ר אברהם אליהו הרבבי עם החכם בערשאדסקי באספות קדמוניות מדורות קדומים "לחקרי דה"י לב"י", והחכם המפואר ה"ר שמעון דובנאווי במאמריו "לקורות הכתות בישראל"; וגם יירידי המנות הרב המאגיסטר היו"ג דל נתן אל לבו כימיו האחרונים לסדר לדפוס, כל הספרים המדברים מהגזרות שעברו על אחב"י בשנות ת"ח ות"ט, בקונטרסיו "לקורות הגזרות על ישראל", ויאצל מרוחו גם עלי הצעיר בין החוקרים והדורשים בקורות בני עמנו, ללקוט (זה שנים הרבה) ידיעות שונות מקורות פלך פאדאליא ומקדמוניות היהודים שם. אולם כמה נחשבה טפת חמר זו נגד החמר הרב הנחויץ לנו להבנין הגדול והחדש: "דברי הימים לבני" בפולין ורוסיא"? ואיך לא תכסה פנינו בלימה לראות, כי בעת אשר בין כל העמים נמצאו חכמי לב ויודעי בינה לעתים אשר יעמיסו שאלה בזמנים שחלפו ועברו, ויסדו חברות "דורשי דברי הימים", שכל הפצן לאסוף לאספה אספות קדמוניות ולרשום בספר ע"י סופרי הזכרונות (בראגיסמען) את כל הקורות אותם, עד כי גם בין חכמי עמנו במערב אירופא התעורר זה כיובל שנים הרגש ההיסטורי, ויעמיכו חקר בקדמוניות אהיה"ב בארצם, — בעת

הזאת סופרי עמנו בארצנו נתנו כתף סוררת לקדמוניותיהם, ואחינו בני"ב כלל לא יתנו שם ושארית לקורותיהם וזכרונותיהם מדורות החולפים, לדעת מה היו? איכה הגיעו אל מצבם הנוכחי? ואיך היו אבותיהם בתחלת התישבותם בארצנו, ומאינן באו לגור הנה?

לזאת התעוררתי אני הצעיר זה שנים רבות, ללקוט ידיעות מספרי עמנו, מדברי חכמי העמים ומספרי חוקרי רוסיא — מקורות פלך פאדאליא וקדמוניות היהודים שם; גם קהלות רבות בקרתי, בתי־הקברים תרתי, ממצבות ישנות דרשתי ומפנקסי הקהל וההברות חקרתי, לדעת ראשית התישבות אחב"י, והגזרות והתלאות שעברו עליהם בפלך פאדאליא, ואחרי עמל לא מעט צלחה בידי לאסוף כשבלים בשדה את הידיעות והחקירות במקצוע זה, ולחבר ספרי זה (כפרק אחד בדברי ימי עמנו בארצנו בשלש מחלקות:

מחלקה ראשונה, בה יבואו: א) חקירות בדברי־הימים לפלך פאדאליא מראשית ימי הוסדה עד עתה. ב) ידיעות בנוגע לקדמוניות היהודים בפאדאליא מראשית האחוז בה עד ימינו אלה. ג) לקורות גזרות ת"ח ות"ט. ד) לקורות גזרות תמכ"ח. ה) לקורות הכתות בישראל, — אשר שאבתי ממקורים נאמנים: מכ"י עתיקים, מכתבי העדה והרשות, מפנקסאות ישנים, מנוסחאות שעל מצבות ישנות, מהקינות תפלות וסליחות שחברו בזמן ההוא מגדולי הדור שרידי חרב אשר ראו עני בשבט עברות.

מחלקה שניה, במחלקה זו יבואו: א) ידיעות מדברי הימים, לדעת התיסדות וקורות כל כרך ועיר קטנה מפלך פאדאליא מראשית ימי הוסדה עד עתה, ודברי־ימי היהודים שם במקומותיהם למושבותיהם מיום האחוז בה עד היום, ב) מספר בתי־כנסיות ובתי־תפלה לאחב"י שהיו ושנבנו מחדש; בתי־הספר ות"ת עם מוריהם, מלמדיהם ותלמידיהם; בתי־החולים עם רופאיהם וחוליהם; בתי־הקברות ומצבותיהם הישנות; החברות הישנות, יסודותיהן ומקורי הכנסותיהן; מספר בתי־הרשת למלאכה בכל עיר ועיר, ומצבם ומעמדם הנשמי והרוחני של אחב"י שם. ג) קורות גזרות שקרו לאחב"י בכל עיר ועיר בימי הגזרות.

מחלקה שלישית, בה יבואו: א) כהנת עולם: שלשלת היוחסין של משפחות הכהנים רפאפורט, כהן כ"צ וכהנא שבאו לגור בפאדאליא מארצות אחרות, ועד היום כל עמודי ישרון בפאדאליא עליהם ישענו. ב) אכסניא של תורה; תולדות רבני, גאוני וחכמי ישראל בפאדאליא מדורות

שעברו, ושמות ספריהם שהאירו בתורתם והצטינו בחכמתם לפאר ולכבוד לעמנו. ג) אבני-ציון: גוססאות מצבות ישנות שנחרתו והוקמו על ציוני קברות ומערות אנשי שם שמנוחתם כבוד בהצרידהמות של אחב"י בפאדאליא, מאירי נתיב לתולדות עמנו. ד) אנשי שם: תולדות רבני גאוני, חכמי וסופרי ישראל בפאדאליא החיים אתנו כיום, ושמות ספריהם שחברו בעניני תורה וחכמה. ה) אספת חכמים: קונטרס כולל מכתבים, הערות והארות מאת גדולי חכמי וחוקרי זמננו לקורות בני ישראל בפאדאליא. —

יודע אני כי העמסתי על שכמי עבודה רבה וכבדה מאד, ובכל זאת אם רק אחי ובני עמי בכלל, ואוהבי דברי ימי עמנו בפרט יתמכו בידי הרפות, אז ברצות ה' דרכי אבצע את אשר החלתי ואגמור בעזרת השם את כל מלאבתי: ולא... אשים יד לפה ואדום, כי נטל גם עלי להנחיל עמלי ועבודתי (זה שנים הרבה בדרישה וחקירה ועיון בספרים שונים) כי רבו לדורות יולדו, ובקהל הספרים הרבים בכתובים, היקרים מאד לקורות בנין בית יהודה וישראל, המתגוללים בקרן זוית ועד היום עין החוקרים לא שופתם, יחד גם יתר חלקי ספרי זה.

ומי יתן והיה גם עם לבב חכמי עמנו בארצנו, לעשות אנודה אחת (כמו האגודות "מקיצי נרדמים", "חברת דורשי חכמת עבר" בפאריז המעמיקים חקר בקדמוניותינו), לחשוף את מסתרי תולדותנו, ולבונן את הבנין הגדול והחדש הזה, בנין "דברי הימים לבני ישראל בפולין ורוסיא", אשר לדאבון לבנו עוד מקומו יפקד בספרותנו, ולאסוף סוד חכמים יודעי בינה לעתים, לצרף ולזקק את כל החמר הרב, ולהוציא דבר אמת בספרי קורא הדורות להמש מאות רבו אחב"י יושבי ארצות הסלאווים.

ואם יאמרו איפה יקחו חמר לעריכת הבנין הגדול הזה? — הנני הצעיר באליפיהם להראותם, את המקורים אשר מהם יוכלו לשאוב כל יסודי תולדותנו, כי כמעט בכל קהלה וקהלה — ובפרט בין הישנות — תמצאנה הקדמוניות האלה כלן או רבן או אחת מהן:

א) כתבי בית-העדה הספרים, אשר בהם נמצאו תעודות (ראקומענטים) רבות, כמו: כתבי חירות, רשיונות וקיומים מהמלכים והנסיכים, וכל הנשאר מריצת המכתבים בין הקהלות והפקידים.

(ב) ספרי הקהלות, כמו: פנקסי הקהל, פנקסי העדה, פנקסי הועדים ופנקסי המדינה, אשר יכילו בקרבם פרטי כל הקורות את הקהלה והעדה אשר נכתבו שם.

(ג) פנקסי החברות, כמו: חברה קדישא, חברה לזיה, בקור חולים ועוד חברות צדקות כאלה, אשר יגלו לנו דברי ימי הקהלות, גדוליהן ונכבדיהן ומצבן הרוחני והחומרי.

(ד) סדורים ומהזורים, קונטרסי תפלות וספרי תהפטורות, ספרי הזכרונות, שו"ת, סליחות ופיוטים אשר נקבעו לדורות להיותם נזכרים ע"י מעשי נסים, או קורות נוראות אשר אירעו בהקהלה והנמצאים בבתי הכנסיות הישנות.

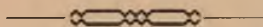
(ה) כתבי-יד שונים, מכתבים ואגרות הנוגעים לקורות אבותינו בארצנו, אשר טמונים הם משנים קדמוניות בארגוני אנשים פרטים עם יתר ההפצים הישנים שבאו להם בירושה מאבותיהם המיוחדים או העשירים, ועד היום לא שופתם עין חוקר, לדעת ערכם.

(ו) להעתיק נוסחאות מצבות ישנות מהצרימות ישנים, אשר גדל מאד ערכן לידיעת ההיסטוריא, ואם האבנים נשקעו בקרקע או נחרבו באורך הזמן, יסייעו לזה רשימות וספרי הנקברים הנמצאים בכמה קהלות, אשר שם המת ויום מיתתו נכתבים שם.

ועתה חבמינו חוקרינו ומלומדינו! התעוררו והוציאו מאפלה לאורה את קורות אהיכם בארצנו בימים הקדמונים. כי למה יאמרו שונאינו בראותם את מהמדינו כאבני גיר מנופצות, כי יחסר לנו רגש "ידיעת ההיסטוריא"? וגם אנכי אתנהלה לאמי להגל עמי, ואת אשר אמצא מזכרונות דורות קדומים, אם מעט אם הרבה אותו אשמור להוציא מאפלה לאור. —

מ. נ. ל.

מאהליב-פאדאלסק, בחדש אדר התרנ"ה.

ס פ ר

קוֹרוֹת פֶּאדאָליא וְקִדְמוֹנוֹת הַיהוּדִים שֵׁם

א ו

חֶמֶר לְדַבְרֵי יָמֵי הַיהוּדִים בְּרוֹסְיָא

כ ו ל ל

ענינים רבים הנוגעים לקורות פאדאליא מראשית ימי הוסדה עד עתה, ולקורות בני ישראל שם מיום האחוזם בה עד ימינו אלה.

מחלקה ראשונה, חִבְרַת א'.

(א) חקירות בדברי-הימים לפלך פאדאליא מראשית ימי הוסדה עד עתה.

(ב) ידיעות בנוגע לקדמוניות היהודים שם מראשית האחוזם בה עד ימינו אלה.

(ג) לקורות גזרות ת"ח ות"ט } נוסחאות מצבות ישנות, קינות ותפלות.
(ד) לקורות גזרות תקכ"ח. } וסליחות, מאירי נתיב לקורות הגזרות ההן.

(ה) לקורות הכתות בישראל } כ"י עתיקים, מכתבי-העדה והרשות,
ומפנקסאות-ישנים, מאורי נתיב לקורות
הכתות בין כ"י בפאדאליא.

נקבצו ונאספו יהד, עם הערות והנהגות מגדולי חוקרי עמנו בזמננו.

ע ל י ד י

מנחם נחום בר' אברהם ז"ל לימינסקי.

תורה כללית.

רחש לך, בראש ספרי, לשלם אלף תודות, לכל אלה שהיו לי לעזר
זמכז בימיני בעבודת ספרי זה, כלם ישאו ברכה מאת ה'!
וביחוד אמרתי להרים פה ברכה ותודה לתחברה הנכבדה מפיצי ההשכלה
שבפטרסבורג ובאדעססא: לחבמי וחוקרי זמננו ובראשם הפרופעססאר הישר
באדם, פאר חכמי דורנו האדון דניאל חוואלזאן נ"י: החכם הכולל מוהר"ר
אברהם אליהו נ"י ד"ר הרכבי בפטרסבורג: הרב החכם החוקר מוהר"ר
שלמה באבער נ"י בלבוב, ואחרון חביב ה"ה, החכם החוקר בקדמוניות ישרון
מוהר"ר שמעון דובנאוו נ"י באדעססא, — שהרכבו להמיב עמדי, ותמכו אותי
בהערותיהם המהוכמות. מקירות לבי אברך אותם, כי ברוכים יהיו עד
עולם. אבי"ר!

מצבה ספרותית.

פה גם מקום אתי להציב מצבת ספרותית, לידידי הרב המנוח, החכם
השלם והחוקר הגדול בקורות ישרון וספרותו, מוהר"ר חיים יונה בר' יצחק
אלי' ז"ל מאגיסטר גורלאנד ז"ל ששחל"ה בש"ק כ"ג אדר שנת תר"ג בעיר
אדעססא. — החכם הנעלה הזה לא מנע בכל עת טוב ממני כאשר היה לאל
ידו, גם לא חס על עמלו וטרחו, לברר וללבן האותיות הנמחקות או המלות
אשר אחת לאחת נדבקו, מרוב הימים, בכ"י ובנוסחאות המצבות הישנות,
ולהראות לי אית המה הספרים וכתבי הערים (שטאדט־ארכיווען) הנחוצים לי
לדגל המלאכה אשר לפני, ותמך אותי בכל פעם במכתביו ובהערותיו היקרות,
אשר קוראי ספרי ימצאון בין הפרקים, בהשמטת איזה דברים הכלתי נוגעים
לעבודתי. — הו! רבים הם המתאבלים על מות האדם הגדול הזה (כי ת"ח שמת
הכל הם קרוביו) ובתוכם גם אנכי אוהבו בחיים והמוקירו במותו, כי במותו
אבדה ספרותנו העתיקה אבדה גדולה!

אלקי הנחמות יחונן עפרו, וישלם נחומים לכל המתאבלים עליו.

תנצב"ה.

מחלקה ראשונה.

א.

חקירות בדברי הימים לפלך פאדאליא מראשית ימי הוסדה עד עתה.

§ 1. זמן התחלת הישוב בפאדאליא, קרום הוא מאד. סופרי העמים, ובראשם — אבי כל כותבי דברי-הימים — הערָא־דָאט, יהלימו: כי עוד בימי קדם — כחמש מאות שנה לפני ספירת הנוצרים — גרו פה עמים שונים; „הַא־לֶאֱנִים” או „הַנְעוּרִים” היו התושבים הראשונים, ואחריהם — שנות מספר לסה״נ — באו הנה „הַגִּטִּים וְהַדְּקִים” עם פראי אדם שלחמו עם הרומים (*), עד כי בשנת 140 אסה״נ (תת״ק לאלף הרביעי), בעת שלכד הקיסר „אֶדְרִיאנוֹס” את ארצות אשכנז ורומאניה (**), נפלה לו לנחלה גם פאדאליא.

§ 2. כחמש מאות שנה טהעת הזאת, משלו בפאדאליא עמים פראים שונים, עד כי בתחלת המאה VI למה״נ גרשו אותם ראשי שבטי הסֶלְאוּוּיִם וישבו תחתם, נכתוב בספר דברי-הימים להמדינה הזאת:

„בתחלת המאה הששית למה״נ, גרו בפאדאליא סֶלְאוּוּיִם רבים, ויבנו „פת ערים לשבת ***”; בראשונה ישבו על יד נהר „דוֹנָאִי” ועד מורד

(*) ה״כ דברי הספר הרוסיא: Справочная книжка Под. губ. за 1887 г. אשר במקומות רבים היה לי לעינים בחקירותי ע״ד פאדאליא (בחלק שני דף 323): Геродотъ полагалъ, что здѣсь еще за пять вѣковъ до Р. X. жили Алазоны или Невры, а не задолго до христiан. эры здѣсь явились Готы и Даккi, извѣстные своею упорною борьбою съ Римлянами. Изъ слѣдовъ Римскаго владычества въ предѣлахъ губерніи сохранились остатки Троянова вала, проходящаго по уѣздамъ Ушицкому, Каменецкому и Проскуровскому, въ немъ были найдимы римскія монеты времени Трояна, Адрияна и Антониновъ.” וכו' וכו' (** עיין „צמח דוד” (ווארשא תרל״א) בחלק שני צד 25 שכתב: „בשנת תת״ק לאלף הרביעי, הוא (אדריאנוס) גם דודו טריאנוס הביאו כל מדינת אשכנז ושאד מלכיות תחת ממשלתם.” ועיין בספר „יוחסין” (זוטאמיר תרכ״א) צד 391 שכתב: וימלך תחתיו טראנונוס ויצר על דאסיא הנקרא כעת בלאחיא (רומאניה), ויבנה גשר על הנובא נקראת טונא (דונאי) וכו'.

(** עד היום נקראו ערים ונהרות רבות בפאדאליא בשםם הסלאווי הראשון, כמו הערים „נסטרוואר” (טולטשין) „טעווראו”, והנהרות: מוראשקי, בוושאנקי וכו' „מנ״ל.

„נהר „דני עס־ר“, ומשם נפוצו על כל פני המדינה מנהר „בוג“ עד נהר „דני עפר“. הסלאווים האלה משלו על פאדאליא עד המאה השביעית, ואז „הכניעו אותם „האברהמים“ (Аврами), והביאו אותם תחת שבט ממשלתם „עד תחלת המאה התשיעית. ובשנת 907 פרק אותם מעול האברהמים, הנסיך „אלעג, אשר כל פעולתו היתה לספח כל הסלאווים לממלכה אחת, ויכניע „את כל הגוים אשר ירמו הדרך לנגדו, ויהי פלך פאדאליא תחת ממשלת „הנסיכים הקיובים עד שנת 1034. ואחרי מות הנסיך יאראסלאוו הראשון, „נכבשה פאדאליא מהמנגולים, ותעז ידם על יושביה, עד כי בסוף המאה „השלוש עשרה, בעת שאהבת־ממשלה השיאה לראש נסיכי ליטא אלגערד „להרחיב את גבולות ארצו כאביו געדימין, הכה את הפולין, ותושע לו אז „גם ימינו להרחיק את המנגולים מפאדאליא ויגרשם עד מעבר לנהר דונאי, „ויספה את המדינה לליטא. ואחרי מות הנסיך „וויטאוט בשנת 1430, באה „המדינה (לבד מחוז בראצלאב) תחת ממשלת פולין, ומחוז בראצלאב נשאר „תחת ממשלת נסיכי ליטא“.

§ 3. בתקופת המאה ה־13 ובתחלת המאה ה־14 התחברו נסיכות רוסיא המערבית עם ליטא, עִי התחתנות הנסיכים וגם עִי המלחמות שהיו בימים ההם, ותסוב ממשלת הנסיכות האלה אל נסיכי ליטא אשר תחלו מן העת ההיא להקרא בשם „נסיכי ליטא־רוסיא“. שני העמים האלה התחברו יחדו, בתור איש עם אחיו הדומה לו וכן חורין עם בן חורין, ולכן היו בני חורין ובעלי רצון חפשי, והערים כהרו להם לשופטי הגלילות אנשים כהפצם בבחירה חפשית על פי זכויותיהם וחקותיהם שיצאו מלפני הנסיך הגדול בליטא־רוסיא „וולאדיס־לאוו“ בשנת 1345.

§ 4. מצב הענינים האלה התקיים רק עד הספח ממלכת ליטא־רוסיא אל פולין שיצאה לפעלה (לשמחת הפולאנים ששמו לנגד עיניהם מטרה מדינית, יען כי בהיותם אז עם קטן הבינו כי לא יוכלו להתקיים בתור עם לבדד ישכון נגד ממלכה אדירה כממלכת ליטא־רוסיא בימים ההם, ולששון לב כנסית הדת הקתולית ששמה לנגד עיניה מטרה דתית, יען כי עִי התחברות ממלכת ליטא־רוסיא — אשר עוד הרבה מיושביו ליטא היו בעת ההיא עובדי אלילים — עם פולין, סוו כהני הרומית לספח אל הגלם ולהכניס תחת צל כנפי ממשלתם גם את המדינה הרחבה הזאת) עִי היות המלכה הפולנית יאדוויגא לאשה להנסיך הגדול הליטאי יאגעלא, אשר בעת הנתן כתור מלכות פולין על ראשו בשנת 1386 קבל את הדת הקאטולית; ומן העת ההיא והלאה לא היה

עוד לליטא-רוסיה המערבית מלך פראוואסלאווי. — חבל ארץ רוסיא אשר משל בו יאנעללא בתור נסיך גדול לליטא-רוסיה ואשר התחבר אה"כ עם פולין ע"י קחת הנסיך לאשה את המלכה יאדוויגא, הוא כעת הפלכים: ווילנא, וואלין, גראדנא, וויטעבסק, קאוונא, מינסק, מאהליב, טשערניגוב, קיוב ופאדאליא". וזהו אשר פולין עד תקופת ממשלת סמפעאן באטארי (86—1575).

§ 5. אחרי שנספחה פולין אל החבל הגדול של רוסיא, גמרה הכנסיה הקאתולית, למען אשר יתבוללו שני העמים האלה — הרוסים והפולאנים — התבוללות גמורה, להכניס את הפראוואסלאווים יושבי רוסיה-המערבית בכרית הדת הקאתולית, ובראותם כי כל עמלם להעביר את העם הזה על דתו ולהכניסו בכרית דתם עלה בתהו, קראו את היעוואיטים לעמוד לעזרתם, ואחרי אשר הוכיחו היעוואיטים לעיני מלכי פולין לדעת, כי מדינות מערב-רוסיא לא תהיינה למדינת פולנית בטרם תהיה הדת הרומית-הקאטולית שלטת בהן, תקנו בארצם ה"אוניא" בשנת 1596, להביא באונס כל בני דתות אחרות אשר בארץ פולין תחת כנפי הדת הקאתולית. ואז החלו רדיפות הדתות בפולין, אשר לרגלי רדיפת הליפל אנדרים הפרוטיסטאנטים פרצה מלחמת הפולאנים עם השוועדים, ועפ"י ספר ברית השלום אשר נחתם בשנת 1660 באליווא, נקרע מעל פולין גם מדינות רוסיא הקטנה, לרגלי קנאת הדת ורדיפות הקאזאקים באכזריות המה, ותתחברנה לרוסיא. — מחצי המאה ה"ז מימי מלך מיכאל ווישניאווייטצקי (75—1668) ויאן השלישי סאבייסקי (96—1675) גדל כל כך לחץ הרוסים, עד כי התעוררו פרעות ומהפכות נוראות בארץ פולין, ותוצאותיהם היתה, כי נקרע מעל פולין חבל פאדאליא, אשר ע"פ ספר הברית והשלום הכרותה בשנת 1672 היה לנחלה לתוגרמה עד שנת 1699, ואז נספח עוד הפעם לפולין, ויושבי פלך פאדאליא, שנפל פעם אחר פעם תחת חסות ממשלה אחרת מלאומים שונים, סבלו צרות רבות, נרדפו על צוואר והיו נחשבים כצאן טבח. וביותר מעונים היו תחת שבט הממשלה הקאתולית-היעוואיטית הפולאנית ושלטן-אכזרי של המושלים בה אשר לא נשמע כמות בקורות התבל — עד הלוקת פולין שהיתה בשנת 1793, כאשר יסופר הלאה.

§ 6. עוד מתחלת המאה השבע עשרה כבר היתה ממלכת פולין בשפל המדרגה, בפשע שררה וכהניה היעוואיטים אשר מלאו אותה חמס ושוד ובאשמת אפרתיה ואציליה אשר התפרצו תמיד באספותיהם עת בחרו מלך עליהם; כי אז התהרו איש את רעהו, ויקנאו איש באחיו, כל אחד בנאותו

הזה דעה אחרת, עד כי היתה הרב איש ברעהו, ודם נשפך כמים. — את השערוריות ההן אשר הפריעו גם את מנוחת רוסיא, ראתה יעקאטערינא הקסרית, ותאמר לשום קץ למשובת פולין שְׁכֵנֶתָּהּ, ועל כן, כאשר קרבו ימי אוונוסט השלישי למות, התאמצה ככל עוז, להושיב אחריו על כסא פולין את סטאניסלאוו אוונוסט פאניאטאווסקי, אשר ידעה אותו לגבר משכיל ולאיש שלומה, להיותו מלפנים ציר ממלכת בריטאניא בפטרסבורג, וחפצה הצליה בידה, כי אחרי מהומות ומבוכות גדולות שהיו כפעם בפעם, הוקם פאניאטאווסקי על כסא ממלכת פולין, ויִקְרָא בשם אוונוסט הרביעי (1764). המלך הזה האחרון לממלכת פולין היה בעל נפש יקרה, אוהב התשכלה ושוחריה, ובכל זאת עם כל השכלתו לא עצר כח להשקיט את מבוכות ממלכתו אשר היתה כבר פרועת לשמצה, וכימיו רבו עוד יותר השערוריות בארצו, והמהומות והמבוכות עלו למעלה ראש, עד כי נבאשה ממלכתו בעיני כל ממלכות הארץ — שְׁכֵנֶיָהּ האדירים אשר לטשו כבר עיניהם עליה, ראו כי אין טוב גם לה, כי אם להביאה תחת כנפיהם. — וכן בא הקץ לממלכת פולין, כי בשנת 1794 היתה חלוקת ארץ פולין בפעם האחרונה בין מלכי אירופא (אחרי אשר נקרעה כבר מידיהם שתי פעמים) ופלך פאדאליא נספתה כלה אל הממשלה שהיא מנוע מחצבתה ואחותה ברוח ודת, היא רוסיא הגדולה, העם היושב בהפלך הזה בכלל יצא מעבדות לחרות, ויחל להתפתח בחייו הרוחניים, חיים של מדות ומוסר, חיים מדינים תחת עול מלכי רוסיא הפראוואסלאווית, ואחכ"י כפרט מאז נתלונן בצל מלכי רוססיא, מלכי חסד, נכרך את שם ה' כי שם קץ לממלכת פולין השוכבה, ועמה יחד את ממשלת היעוואטים.

§ 7. אלה המה מקצת מקורות פאדאליא, ויתר דברי ימי הפלך, אספר הלאה בין פרקי הספר הזה: עתה אתחיל לחקור בקדמוניות תולדות היהודים שם בארובה, כאשר יהודי אנכי בכל לבבי ובכל נפשי, וכל ישעי והפצי לדעת את שלום אחי במקומותיהם למושבתיים, כי טובתם אני חורש כל הימים; ולהקורא אשר עוררתי בו צמאון לדעת עתה את כל דברי ימי פאדאליא בפעם אחת, מבלי הכות על יתר חלקי ספרי, עצתי לקרוא את הספר Очеркъ извѣстій מהלמשענאווסקי, וירוח את נפשו השוקקה כמוני.

ב.

ידיעות בנוגע לקדמוניות היהודים בפאדאליא מראשית האחזם בה עד ימינו אלה.

§ 8. אין פלך בכל פלכי ארצנו הגדולה, אשר בו היו קורות עמנו אהוזות וסבוכות בדבריימיו בפלך פאדאליא; שונות הן הדעות שנתפשטו בעולם הספרות על דבר ראשית בוא בני עמנו הנה; ואם כי זמן התחלת ישוב בני ישראל פה, קדום הוא כמעט כהפלך, בכל זאת אין מי מסופרי דברי ימי ארצנו שיגיד לנו ברור ונכון, מתי ההלו בני עמנו להאחו בארץ הלזו, ומאין באו ראשונה לגור הנה.

§ 9. חכמי העמים יקדימו, וחכמי עמנו מאהרים, זמן בואם הנה; אלה יחליטו כי מארצות המערב באו ראשונה לפולין ורוסיא, ומשם נפוצו מרביתם בפאדאליא, ואלה יוכיחו כי מספרד באו, אחרי הקיאה אותם הארץ, ויתישבו במדינות רוסיא*) אשר כללו אז גם קצת ממדינות פולין, ומשם באו לפאדאליא ויתישבו שם במקומות שונים; יש אשר יחליטו כי מארצות הכוזרים והקרים באו, אחרים יאמרו, כי הם מגורשי קיעב (שבאו לשם מקרים) אשר גרשם הנסיך וולאדימיר מאנאמאך בערך שנת 1120 ויתישבו בפולין וליטא ומשם באו גם לפאדאליא; אלה יאמרו, שבימי מסעיהצלב באו פלטים רבים מאחינו בני ישראל הנרדפים בכעהמען ואונגריא, והתיישבו בארץ פולין הקרובה והשוקמה אז ומשם התפשטו עד לפלך פאדאליא; ואלה יסיפו לאמר, כי לא רק מפולין וליטא באו היהודים לפאדאליא, כי אם מכל הארצות הקרובות והרחוקות באו להאחו בה.

§ 10. אם כי מספרי שו"ת רבני פולין הקודמים נראה, כי היהודים נתישבו בפאדאליא במאה הקודמת לגזרות ת"ח ות"ט, אמנם תלד: א) כל קורא דברי ימי הפלך יבין וישכיל כי מושב בני" בפאדאליא קדום הוא; לא אדבר עוד מתבלי ההשערות וההגזרות המשערים, כי התישבות בני" בפאדאליא היתה עוד בימי הקיסר „אדריאנוס“, שעזרו אותו במלחמתו עם הג'טים והד'קים הנ"ל בפאדאליא, וילחמו שם אחרי הריסות „ביתר“; או כי בעת עליית עמי אויזא הפראים באירופא, הגודעת בשם: „תנועת העמים (פאלקער-וואנדרונג) באו הנה? — ב) חצרי המות הישנים כהפלך עם המצכות הישנות אשר מצאתי בתוכם כמעט ככל עיר ועיר, עד אשר לא יכלתי עוד לקרוא את הרשום עליהן,

*) כונת הרבנים החכמים האלה „לרוסיא-האדומה“. יש, דובנאווי.

ומהן אשר כבר ירדו במצולות כמו אבן — עדות נאמנה הן כי עוד מוזמן רב לפני המאה השלש עשרה היתה הפלך מקום מושב ליהודים רבים. ולהסיר הפליאה מדוע אין מאתנו יודע אף מאחד רועה אבן ישראל באחת מערי הפלך במאה ה"א והי"ב? עלינו להאמין באחת משתי אלה: או כי סבות ומכשולים עמדו אז לאבותינו בפאדאליא, אשר לא נתנו להם יכולת להשאיר לנו זכרון מהם, או כי השאירו לנו זכרונות מעטים כפי אשר היה לאל ידם, ושטף הזמן גרפם. באיך שיהיה עכ"פ נעלה מעל כל ספק כי מושב ב"י בפאדאליא עתיק יומין הוא. ולמען הראות כי אהב"י באו הנה במוקדם מוזמן הקודם לגזרות ת"ה ות"ט, אלכה גם אנכי, הצעיר בין החוקרים והדורשים בקורות בני עמנו בארצנו, ללקט שבלים בשדה החקירה לדברי ימי הפלך, ולאסוף משם ידיעות שונות מאירי נתיב על קדמוניות היהודים שם.

§ 11) החכם נעסטור (Несторъ) יספר לנו כדברים האלה: „על יד נהר בוג ישבו בתחלת המאה הששית למה"נ, שבטי הסלאווים הבוזשאנים עם הדולעבים, ועל נהר דניעסטור ישבו הטיווערצים והולייטשים. הסלאווים האלה יסדו פה ממשלה, וימשלו עליה עד תחלת המאה השביעית; ואז הכניעו אותם האברמים והביאו אותם תחת שבט ממשלתם עד תחלת המאה התשיעית. הסלאווים היו רק רועי צאן ומקנה, והעמים אשר שכנו אז בארץ מושבם סחרו אותם, וכיניהם נמצא אז עם שעבדו אדמתם". — הלא נראה בעליל כי כבר נאחזו בפאדאליא בנ"י אז, יען כנודע היתה עבודת אדמה עוד מוזהר להסלאווים בשנות המאה התשיעית; גם לא נוכל לאמר, כי היהודים באו אז לפאדאליא רק לסחור את הארץ ולא לשבת שם, יען ובי ידאג איש אורה הבא ללון בעבור אדמת מלוננו?

§ 12) בדברי-הימים לארץ פולין מצאנו הדברים האלה הנוגעים להתישבות אהב"י שם: „בשנת 893 באו שלוחי יהודי אשכנז: ר' יחזקיה ספרדי, ר' עקיבא עסטראמאדורא, ר' עמנואל אשקלוני המהנדס, ר' לוי בכרי המליץ ור' נתנאל ברצלוני, אל העיר גנעזין עיר מושב דוכס פולין לעסעק (הוא הדוכס השני לבני משפחת פיאסטי), לבקש ממנו מנוס ומפלט לאחיהם היהודים בארצו, מאשר להגלי מלחמת האמונה שפרצה אז באשכנז ראו רעה רבה. אחרי התייעץ הדוכס עם כמריו בהיכל אליליו, הטת אליהם חסדו, ויען לר' לוי בכרי שהיה ראש המדברים בלשון רומי, כי יתן להם רשיון לבא למדינת פולין, ולשבת שם ככל אשר יישר בעיניהם, באופן כי התחייבו א"ע להביא את

„הגשם בעתו כתפלתם. * בשנה השנית, היא שנת 894 עלו יהודים רבים מאשכנז לפולין, ובשנת 895 נתן להם הדוכס לעם עק שמרי-זכויות „(פריווילגנען) אשר על פיהן היה להם המשפט:

(א) לשבת בכל ארץ ממלכת הדוכס בכל מקום אשר יישר בעיניהם.

(ב) לעבוד את אלהיהם כמשפט דתם באין מכלים.

(ג) לשפוט את עדתם על פי דיני ישראל.

(ד) לעשות בכל מלאכת ומשלה יד.

(ה) לעמוד תחת משמעת המלך לכד ולא תחת שרי וחורי הארץ.

(ו) על הממשלה להיות מונן בעדם ולהסות עליהם מכל צד ואויב. **)

§ 13. סופרים רבים מחכמי העמים, בעת שיוכירו את מושב היהודים

בקיעב בימי סוויאטאס לאוו שהנהיג נסיכתו משנת 72—964, ודבר וולא-

דימיר עם היהודים על אדות האמונה, ואת אוצר הספרים ישן נושן בקיעב,

יששם נמצאו ספרים רבים כתובים בשפת עברית, יהליתו: כי אבותינו הראשונים

מרביתם מארצות הקדם, ככל ופרס, באו מתחלה למדינת קרים והלאה עד

קיעב, ואחרי הגירוש שנתגרשו משם, נתפשטו עד ליטא ופולין ומשם לפאדאליא;

ואולם בגזרות תתנ"ו כאשר באו המון רב מאחב"י מאשכנז, הכיאו אתם את

שפת ארצם שפת אשכנז ומנהגי ישראל משם, ולאט לאט התבוללו

היהודים הראשונים, בני ארץ הקדם, עם היהודים בני אשכנז, וקבלו מהם את לשון

אשכנז ומנהגיהם, רק איזו משפחות מן היהודים שגרשו לפניו מקיעב למדינת

קרים, הן המה נשארו בתכונתם, כלשונם ומנהגיהם הראשונים, והם הנודעים

בשם יהודי-קרים, קרימטשאקים, המדברים עד היום בלשון תרתר ורוסיא,

ושפת אשכנז מוזרה למו, ועד היום חותם אוזיה טבוע על כל מנהגיהם,

מלבושיהם ומעשיהם, וגם על מצבם הרוחני. — עתה נביא גם דעת חכמי

עמנו, לחקור מדבריהם מתי ומאין באו אבותינו הנח להסות בצל מלכי רוסיא:

§ 14. ר' יוסף הכהן בספרו „עמק הבכא" כותב: „ויהי בשנת המשים

וארבע מאות וד"א (690) ותהי המלחמה הזקה בין הישמעאלים והפרסים בעת

(*) עיין בהערה לצד 189 מהספר „דברי הימים למלכי רוסיא" (ווילנא תרל"ג) להחכם

ה"ר יוסף אליעזר עפשטיין שכתב: „הגיד לי הרב החכם הכולל מוה' מרדכי פלונגיאן, כי בספר

„יר אבי שלום" (פ' אמור) מביא בשם ס' צורור המור (פ' בחקותי) כי בג"י שבאו לגור בפולין,

התחייבו א"ע להביא את הגשם בעתו בתפלתם, ובלעדי זאת מאנו הכמרים לקבלם בארצם".

(**) לראבון לבנו נאבד גוף ספר הזכרון מהדברים האלה בימי מלחמת פולין עם קיסר

אשכנז אחד מבית פראנקען בשנת 1049, ומי יתן שהקהלות אשר להן פנקסי העדה שבהם

ימצאו לפעמים דברים כאלה, יעשו העתקות מספרי זכרונותיהם, ויגנוזו אותם במקומות בטוחים,

למען הצל את דברי-הימים, אם תצא ח"ו איש בקרבם, כאשר קרה לכמה קהלות, ויודע לדור

אחרון כל קורות אבותיהם בימים הקדמונים.

מ. נ. ל.

„ההיא, וינגפו הפרסים לפניהם ויפלו תחת רגלם, וינזסו היהודים מארץ פרץ
 „(פרס?) כמפני הרב, ויתהלכו מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר ויבאו ארצה
 „רוסיא“. עכ”ל (בל ישבתו הקוראים כי ארץ רוסיא היתה כוללת או גם קצת
 ממדינת פולין). — לדעת החכמים כרמולי ולעווניזא הן, נאחזו היהודים
 במדינות הסלאווים עת זמן מציאות מלכות הכוזרים, ורק ממאה האחת עשרה
 והלאה נהרו אליהם יהודי אשכנז. החכמים יאס ט וגרא טין ז”ל, מאחרים
 זמן בוא היהודים לארץ הסלאווים, עד סוף מאה האחת עשרה בפולין, ועד
 מאה השתים עשרה ברוסיא. והחכם ר’ שמואל יוסף פין ז”ל, ולהבדיל
 בין היים למתים, החכם הכולל הד”ר ר’ אברהם אליהו הרבבי נ”י מראים
 לנו בהקירותיהם ויוביחו בהוכחות נאמנות, כי היהודים גרו פה עוד בזמן
 מוקדם מזמן הזה, ויתעמלו להראות אף גם באיזו שפה דברו אז. גם חכמים
 רבים יעידו ויגידו כי בארמון ה„וואטיקאן“ ברומי, ימצאו ספרים וכתבים מיהודי
 רוסיא ופולין משנת 1094, וכן המטבעות פולאניות-עבריות הנמצאות בשלעזיען
 מקצה מאה העשירית ומתחלת המאה האחת עשרה, מראים לדעת בראיה
 שאין עליה תשובה, כי היהודים התישבו פה בתחלת המאה העשירית.

§ 15. מכל הדברים האלה נראה, כי עכ”פ או בסוף המאה העשירית,
 או בתחלת המאה האחת עשרה, היו אחב”י בפאדאליא לא באורחים הבאים
 ללון, כי אם באורחים ותושבים; ולקיים את הדברים האלה למען יוכלו ברצון
 לפני חכמינו, מלומדינו וחוקרי קדמוניות עמנו בארצנו, הנני להביא בזה נוסח
 מצבה ישנה אחת מבית-הקברות הישן לעיר „טעווראב“ (מהוז וויניצא) שמצאתי
 בין המון המצבות הישנות שהיו למעי מפלה ותהיינה לברות לשני העת המבלה
 כל, הנוגע לראשית התישבות אחב”י בפאדאליא. — ההעתקה ותקנת הצנתי
 זה לעומת זה, ובכל מקום ששם אות מחוקה, הצנתי נקודה במקומה לסימן:

העתקה אות באות (כפי הנראה כעת לעינים):

העתקה בתקן:

עבר על עבר וקרא ודל צעדנו.	שבר על שבר נקרא גדול צעדנו.
מעבר זאת הקמה על הלי מרג.	מצבה זאת הוקמה על „הלוי“ מורנו.
נשארגן כעין בלא רעה אדלנו	ונשארגנו כצאן בלא רועה (ברוכ) אבלנו.
אפפוני עברה באדר נגולה תמולל.	אפפוני עברה ב' אדר נגולה תשרתנו.
לכראת עולם חשש אלף נפל. עמרתנו	לבריות עולם חמש אלף נפלה עמרתנו.
תנצב"ה א'א'ס'ס'ס'.	תנצב"ה אמן אמן אמן. בלה בלה בלה. *

(*) מתקוני נראה, כי שם המת היה שמואל הלוי, בראשי השורות רשום „שמואל“
 ובאמצע שורה ב' „הלוי“, יום הפטירה היה בחדש אדר (או ב' אדר) שנת חמשת אלפים

§ 16.) כמעט כל מושלי פולין וליטא (אשר נסיכות ארצם היתה סרה פעם למשמעת פולין ופעם למשמעת ליטא, ופעם למשמעת שניהם, כי מלכים רבים שישבו על כסא פולין משלו גם בליטא וכן להפך) שמשלו על פאדאליא, היטיבו עם אחב"י יושבי הפלך הזה שחכו בצלם (אחת היא לנו אם בעד כסף מלא ששלמו להם בעבור חסדיותם, או מטוב לבכם וצדקותיהם), יותר מכל מושלי אירופא בימים ההם. ומאשר כי אדוני הארץ, שואפי כבוד מדומה ורודפי קרבות כל הימים, בוו למסחר, — לזאת שמו את היהודים לחוברים באהויותיהם; והתוכרים האלה קבצו על יד הון רב, ויעשו חיל עד כי לפעמים היו אדונים לאדוניהם שלוו מהם כסף לעת צרכם. ומצב היהודים בפאדאליא כל כך הוטב, עד כי גם בשנות הרעה, בעת מלחמת השלשים שנה (48—1618), עזבו יהודים רבים את ארצות אשכנז ויבאו לשבת בפאדאליא * ולשכוע מטובה, יען כי מצב ב"י שם היה אז יותר טוב מכל מושכות בנ"י בפולין וליטא, שהיו אז מקומות מרכיצי תורה וחכמה. גם היהודים החדשים האלה, עשו עשר וגברו בתורה ובהכמה על כל אחיהם יושבי פאדאליא מכבר, ומפה התפשטו על כל ארץ פולין וליטא.

§ 17.) בין נסיכי פולין וליטא אשר משלו בפאדאליא, מהוללים שמות המלכים האלה שהיטיבו עם אחב"י יושבי פאדאליא:

- (א) בא לעסלאוו הישר נסיך פולין נתן בשנת 1264 זכויות ב"קאליש" ליהודי ארצו. הוא השוה את מעמד יושבי פאדאליא עם מעמד שאר ארצות מלכותו, ויתן ליהודים רשות לקנות בתים וקרקעות; והפריווילעגיום הזאת היתה לחוק ולמשפט במצבם האזרחי תחת כל ממשלת פולין.
- (ב) המלך הישר קאזמיר הגדול מלך פולין ** קום את זכויות יהודי

לבריות עולם, שהוא 1240 לסה"נ. ובפי הנראה היה המת רב ומורה, ולכן קראו מיתתו "שבר" ואמרו עליו "נפלה עטרתנו".

גם מלבד המצבה הישנה הזאת, צלחה בידו לעשות מכמה אותיות מחוקות שעל מצבות ישנות הנמצאות בחצרות המות ליהודי פאדאליא, העתקות נאמנות, ואשר מפרטי המצבות לפ"ג או לפ"ק למנינו או למנינם, נראה, כי במאה השתים עשרה כבר גרו יהודים בפאדאליא, והקורא ימצאן במקומן בין חלקי ספרי זה.

* פה מקום אתי להזכיר, כי בין היהודים החדשים האלה, היו כמה משפחות רמות, שהצטינו בזמן ההוא בתורה ובחכמה, והיו לפאר ולכבוד לעמנו עד היום הזה. ובין המצוינות שבהן תתחשבה משפחת הכהנים הנודעים לשם: "רפאפורט, כהן, כ"צ וכהנא", אשר חוטר מגועם -- דורות הולידו, היום עד היום בערי פאדאליא; וסדר יתוסם ימצאו הקוראים הנכבדים בקונטרס "בהנת עולם" שיבא בספרי זה אי"ה.

ב. ג. ל.

** עיין בצמת דוד (ח"ב צד 87) שכתב: "קומירוס מלך פולין לקח לו לפלגש נערה יהודית ושמה "אסתר", בתילה יפת תאר אשר אין דוגמתה בכל הארץ, ותהי לו לאשה וימים רבים,

ארצו שהיו להם מבאלעסלאוו, ובשנת 1343 הוסיף עליהן נופך משלו, ויתן להם חוקים טובים נוספות על זכויותיהם מקדם.

(ג) המלך סטעפאן באטארי (שהיה אז גם נסיך פאדאליא) נתן גם הוא חוקים טובים ליהודי פאדאליא, ויתן רשות לכל יהודי ארצו לגור באשר יחפצו ולעסוק במשא ומתן ובכל המלאכות באין מפריע; גם נתן צו בשנת 1576 לכל יוסיפו הקנאים להתגולל על יהודים ולהאשימם כי ירצחו ילדים נוצרים, יען כי שוא העלילה הנתעבה הזאת ושקר נסכה.

(ד) זיגיסמונד אווגוסט, אשר בימיו (1569) נספחה נסיכות ליטא אל ממלכת פולין, קים את זכויות היהודים בתוספות וגרעון.

(ה) וולאדיסלאוו הרביעי, שנפטר בראשית נזרות ת"ח ות"ט, היה טוב ליהודים ושש לעשות אתם צדק, ושמו היה בפייהם לתהלה ולברכה, עד אשר כנהו בשם "מלך כשר וראוי למנותו בין הצדיקים".

(ו) גם יאן סאביעסקי אהב כל כך את היהודים, עד כי בשנת 1675 נתן את כל הכנסותיו בחכירה ליהודים.

§ (18.) אם כי מימי ממשלת יאן סאביעסקי (96—1675) ירדה ממלכת פולין הלוך וירוד פלאים, שלטון המלך היה רפה, על כסא המלוכות עלו אנשים שלא היו ראויים למלוך וכונגדים בעמם, גדולי העם ואציליו כל כך השחיתו מדותיהם, עד כי גם כתר המלוכות מכרו בכסף וינתן על ראש האיש אשר הרבה במחירו, ומפלת ממלכת פולין היתה בעת ההיא נראית ומורגשת בחוש לכל איש נבון דעת וגלוי עינים, — בבל זאת ישבו אחב"י בפאדאליא בשלוה והיו שבעיניהם, וסחרידיהם פרץ בארץ וראו ברכה במלאכתם. מצבם החומרי ותרונני הלך וחזק בכל יום ויום, כי כמעט רק המה אחזו אז בכל ענפי המסחר והמלאכה, ורבים מהם היו קרובים למלוכות והנהיגו את עדתם ע"פ דתם — באין מפריע.

§ (19.) גם אור התורה נגה על היהדות בפאדאליא כמו בליטא, כי מיום שנצמדה ליטא אל פולין לדורות עולם (ביום הועד בלובלין בשנת 1569) ועל שתי הממלכות משל מושל אחד עד דור אחרון, ועד מרידות רוסיא הקטנה במלכות פולין ותבוא לחסות בצל רוסיא הגדולה, — רבים מאהב"י בפאדאליא

ויושב המלך ליהודים טובות רבות, והיא השתדלה מן המלך ליהודים כתבי-חסד ותרות, עב"ל. והנה לנו אחת היא, אם ע"פ מדת הרחמים מהמלך לאסתר, או ע"פ מדת הדין והכסף ששלמו אחב"י, בעד הגמול שגמל להם המלך דוה, עסקו במשא ומתן באין מפריע בארצו.

שקדו על למודי התורה והחכמה ויציבו שם ללמודיהם בספרים שונים המלאים בינה ודעת קדש וחול יחד; רבנים חכמים וגאונים מפורסמים ישבו בפאדאליא על כסא ההוראה, אשר לשם ושארית זכו ויתו מכלם רבני ערי נעמירוב, טולטשין, באר ומעזיבז: הרבנים שישבו על כסא ההוראה בערי נעמירוב וטולטשין נודעים בקורות בניי בפאדאליא בימי גזרות ת"ח ות"ט, והתפלה, אל מלא רחמים" על מותם, נאמרת עד היום בשכרון לב בכל בתי תפלות ישראל בפאדאליא בצום כ' סיון, לזכר נשמתם; ורבני באר ומעזיבז נודעים בקנאתם קנאת ה' לרדוף באף את התועים אחרי ש"צ ופראנק שהחלו להתרבות בפאדאליא, ובהתפשטות ההסידות בכל ערי אוקריינא. כן שמו רבים מעינים בלמודי הקבלה וחכמות היצוניות, וקנו להם שם תפארת עד היום הזה.

§ (20.) ימי השלוה האלה נפסקו למן העת אשר נקראו היעזואיטים ארצה פולין, לחנך שם את בני מרום עם הארץ ולאצול מרוחם עליהם, עד שנספה פלך פאדאליא לרוסיא עד היום הזה. ומשנת 1648 עד 1793 לספה"ג (אחרי התחלקה ממלכת פולין בין מלכי פרייס ען, אסטרייך ורוסיא, ופולין חדלה מהיות עוד ממלכה בארץ), חדלה הארץ הזאת מהיות רבתי בחפש ובדרור לישראל, וידל כבודם מאד, כי בקשו תחבולות להחליש ולהכשיל כח היהודים ואונם אשר רכשו למו על ידי כשרונם במסחר, ואחב"י יושבי פאדאליא היו מורדפים מעמי הארץ, אשר בכל פעם ששמעו את דרשות היעזואיטים, התקוממו עליהם בהרב נוקמת, להכות אם על בנים ולהוריד רכבות בדם שאולה. וכן ירד מצב האזרחי של ב"י בפאדאליא עשר מעלות אחרונות ומספרם נתמעט מיום ליום. וביחוד היתה תבוסתם שם ע"י קשר הקאזאקים בשנות ת"ח ות"ט, שאז כמעט כל שדמות פאדאליא הדשנו מדם חללי אחינו בניי. — ולמען בוא לחקר השנאה לישראל בארץ פולין, לעלילות העם וקנאתם במשא ומתן של היהודים, מצאתי לחובה לספר, מאין יצאו גזרות ת"ח ות"ט, הכתובות בדם רכבות אלפי ישראל על לוח דברי הימים לפלך פאדאליא. ושנאת הקאזאקים והאכרים לישראל, כפי שמצאתי בספרי חכמים רבים המדברים מהגזרות האלו, עם הרבה נוספות וחרשות שמצאתי בדברי החכמים שקדמוני בענין הגזרה הזאת.

§ (21.) ברוסיא הקטנה אשר לממשלת פולין נחשבה אז, ישבו מעולם עם פראי אדם הקאזאקים, ואם כי היו סרים למשמעת מלכי פולין, בכל זאת היתה הירותם בידם. אולם בימי ממשלת המלך וולאדיסלאוו על פולין, גברו היעזואיטים בנכליהם על כל בלתי בני דתם, והסיתו את וולאדיסלאוו להביא

את הקאזאקים במסורת דת הקאטולים ביד חזקה, וגם לשלול מהם את משפטי החופש והדרור שהיו להם מקדם, יען משנת 1595 עד שנת 1638 לספר"נ, קמו הקאזאקים פעמים אחדות ושימו עליהם את פקידיהם, "נאליואייקא, טאראס, פאווליוק, גוניא ואסטראניצא", אשר יצאו כפריצי היות משחרי לטרף, להבל ולהשחית את מציקיהם, וללחום בעד משפטי הדרור שהיו להם מלפנים; וכאשר בשנת 1638 לקחו מן הקאזאקים כל חרותם, והפולין העמיסו עליהם מסים עצומים וחדשים לבקרים, עד כי גם כלי התפלה שלהם ועבודת הקדש נתנו בחכירה בידי היהודים, על כן חרה אף הקאזאקים בוולאדיסלאוו מלכם, ויתפרצו מפניו וישימו עליהם את כן אחד הקאזאקים ושמו "באגדאן המעלניצקי" (שהיה בעצת הקושרים והמורדים, "טאראס, פאווליוק ואסטראניצא" הנ"ל, ובימינו תמך בם ללחום בעד משפטי הקאזאקים) לקצין ולשר צבא (העטמאן) עליהם.

§ 22. בלב המעלניצקי נוססה כעת ההיא רוח הנקמה להפולאנים, יען נחלת שדה ובית היתה לו ושמה "סוכאטאווא" בגליל "טשיגורין". ותיטב הנחלה בעיני שכנו הקרוב אליו, הפולאני "טשאפלינסקי" אשר פקיד טשיגורין קאניעצפאלסקי נשען על ידו, והאיש טשאפלינסקי קשה ורע מעללים. וידבר טשאפלינסקי אל המיעלניצקי לאמר: "תנה לי את נחלתך זאת בכסף כי אותיה". ויען המיעלניצקי ויאמר: "הלילה לי מתתי את נחלת אבותי לך". — ויתאנף בו טשאפלינסקי עד להשחית, ויקח את המון משרתיו ויתנפל על הנחלה ועל הבית, וישרוף את הגורן ואת הגדיש באש, את אשת המיעלניצקי כבש לו לאשה, ואת אחד מבניו הכה בשומים ובעקרבים עד אשר נפל למשכב וימת מהרה, והמיעלניצקי התמלט בעור שניו מכף צוררו, ויושט מכתב-בקשה ותלונה אל פקיד טשיגורין ויצעק חמס על שוסה ביתו ובוזו נחלתו; אך הפקיד השיב פניו ריקם, ככל אשר הסכימו אז לעשות הפקידים והשופטים בבוא לפניהם ריב פולאני עם קאזאק. ויסע המיעלניצקי לווארשא להתלונן באזני המלך והסענאט על צרת נפשו ועל כל הלחץ אשר ילחצו האפרתים את בני עמו; אך גם משם יצא וידו על ראשו (*).

§ 23. אז קם והתעורר המיעלניצקי וימהר ללכת ל"זאפאראזשיע" להרתיה שם את דמי הקאזאקים בלבם עם מדברותיו על אודות הלחץ והבויון

(*) סופרים רבים יספרו, כי וולאדיסלאוו מלך פולין או, מדעתו כי הסענאט לא ישמע לדבריו, נער כפוי מן הענין הרע הזה, ויען ויאמר לחמיעלניצקי: "הן יש ויש בידי הקאזאקים הרבות שנוגות אשר בהן יוכלו לקחת גסם בעושיהם כח".

של כבוד האמונה הראוואסלאווית. ומשם נסע קרימה ויכרות ברית עם ה"האן" נגד פולין, ויתן לו ההאן ארבעת אלפים איש, וחמיעלניצקי נתן לו את בנו לערבון, ובשובו אח"כ מואפאראזשיע התחיל לשפוך זעמו על הפולאנים וירה חיצני נקמתו גם ביהודים, יען כי איש יהודי אחד (זכריה זאביליענסקי) ספב את העשק והחמס אשר עשה לו טשאפלינסקי הנ"ל. וגם אחד היהודים הביא את דבתו רעה אל ממשלת פולין ויגל את סודו כי בא בברית עם הקדרים (*). ובכן גם בהפולאנים גם ביהודים, לא בא חמיעלניצקי לנקום רק נקמת עמו ודתו — כי אם גם נקמת נפשו ונהלתו.

§ 24) ויהי כעבור חמיעלניצקי בגדודי הקאזאקים להעיר חמתם על הפולין עם עברתם, הכה בשוט לשונו גם את היהודים; ודבריו המעטים שאמר: „קאזאקים! ראו נא, הפולאנים מכרו אותנו לעבדים בידי היהודים האחרים!“ — היו דים להפיה את אש שנאתם לישראל מני אז ותיקד עד להשחית. ואחרי היותם את צבאות פולין ואת שני שרי הצבא פאָטאצקי וקאליניאָווסקי לקחו בשבי, הקיף המרד את כל „אוקריינא“; ואכרי פאדאליא גם הם פרקו עול, נתקן מוסרות, התפרצו מפני אדונייהם הפולאנים ושלחו ידיהם לעשות נקמות בהם וביהודים שנזאי נפשם, באף ובחמה ובקצף גדול, באכזריות ונקם העמיקן שחתו, ויעשו מעשים רעים ונוראים, אשר כל השומע תצלילה שתי אזניו. ההריבו ערים רבות, השמידו יהודים לאלפים ולא שמו שארית ופליטה רק לאלה אשר באו למראות עינים בברית הראוואסלאווים לבעבור תהי נפשם לשלל (**).

(*) כפי המסופר בס' „יון מצולה“: „כי תבערת השנאה והנקמה נגד היהודים התלקחה בלב המיל, מטעם אשר איש יהודי אחד ושמו זכריה סאבילנסקי (שהיה שוכר עיר משיהרין מן „השר קאניצפאלסקי, כדרך כל היהודים שבמדינת רוסיא שהיו שרים ומושלים בכל המקומות „ברוסיא, אשר מזה נמשכה הגזרה הרעה שנתקנאו בחשיבות היהודים) הביא דבתו עליו לפני „הממשלה ויגל סודו כי בא בקשר עם התתרים וכו', ויהי היום היו יושבים קאזאקין חמיל ואוהביו „במשתה תיין אצל היהודי מושל העיר הנ"ל והיו מישתכרין, נכנס יין יצא סוד, וספר חמיל לפני „אוהביו: „עשינו נקמה לשר על שלקח מקנה שלי“. .. והיהודי ישב בשלחן אחר וחושב „השכונתיו ושמע הדבר וגלה מזה לחשר, וישם השר לחמיל בבית האסורים בכבלי ברזל כדי „להמית אותו“. וכו' וכו' [יון מצולה דף ג'].

מ. נ. ל.

(**) אמר תיורג ז"ל: אם גם למאות ואלפים קדשו אח"כ את הישם ויבחרו במות ובענוים קשים מלכחש בדתנו ובתורתנו הקדושה, כמו שאירע בערים רבות ובפרט בנעמערוב ובטולטשיין וכדומה, בכל זאת הננו מוצאים כי כמה וכמה מאות יהודים המירו דתם, כפי עדות הספרים „יון מצולה, וצוק העתים“, וז"ל: „ונהרגו אחורי הנהר גיפיר (דניעפר) כמה וכמה „אלפים נפשות מיהודים וכמה מאות שהוכרחו להמיר דתם“. [יון מצולה ד']. „רבות נשים „בדת כפרו ויתחתנו ליונים אשר בחרו, ויהודים רבים ברית הפרו, ויהודים אנוסים עוד נזהרו, „רק נפשם לא מסרו, הם לכדם בחיים נשארו“ [צוק העתים אות ר'].

או אשר היו שבויי הרב בידי הקדריים, המה חיל התתרים עוזריהם במלחמה, שהביאו את שבוייהם הרבים ארצם „קרימה“, ושם פדו אותם יהודי טורקיי *). השוכנים בקוסטנטנינאפאל ובסאלוניקי וביתר הערים ממלכת הסולטאן — כי לא הרבו במחרים **).

§ 25. לאסון היהודים גוע בעת ההיא (בשנת ת"ח) וולאדיסלאו מלך פולין אשר המיעלניצקי נשא פניו מעט: היהודים בכו ויתאבלו על מותו, מדעתם כי עתה תקום עליהם פעמים צרה ומשנה שבר ייָישוּ. והנה בימי בחירת מלך חדש אשר ארכה כששה ירחים (מן חדש מייא עד אקטאבר), היו עיני אצילי פולין רק על הבחירה והסבו את לבם מכל הנעשה בארצם וחוצה לה, בעת ההיא מצא המיעלניצקי שעת הכושר לעבור במדינות פולין ולהשאות, עם אחיו הקאזאקים שהיו להרבה ראשים ולאגודות אגודות, ופקידיהם („קרי-וואנאס, האדקי, גוניא, נעבאבא, מאראזענקא“ וכו') בראשיהם, כלם אכזרים כחיתו טורק וצמאים לדם, חיי אנשים נחשבו כקש בעיניהם, ופניהם צהל לראות את הפולאנים והיהודים מתענים ביסורים קשים ומרים, מתכוססים בדמם ומפרפרים בין חיים למות. והמה, והמה! המה עשו ההרג הרב והנורא, הרצח האיום הנודע לנו ע"י גדולי ישראל, שנשאו קינים הגה ותי על הקדושים אשר נפלו בחרב בשנות ת"ח ות"ט, עד אשר ממספר תושבי ישראל כפאדאליא שהיה מקודם, לא נותר רק חלק העשירי, ותשעה חלקים נפלו לפי הרב הקאזאקים או הלכו בשבי בידי חיל התתרים, כאשר נוכחתי לדעת זאת מן המספרים הנאמנים שבספריו-אוצר-הכתבים לערי פאדאליא.

§ 26. בשנת 1637 מת המיעלניצקי בעיר טשיגרין, ונקבר בנחלת שדה שלו בסובאטאווע, בבית התפלה אשר בנה בעצמו, ועמו תמו רומסי הארץ, הקאזאקים, מפלך פאדאליא עד שנת 1664. ובשנה ההיא בא שר צבא חיל פולין טשערניצקי לסובאטאווע, ואהרי החרבו ושרפו אותה באש, צוה

*) אמר חיו"ג ז"ל: הקדרים לא עשו כמעשה אנשי שלום, לא הרבו להרוג את האומללים לפי חרב, אך בחרו להוליכם שבו ולקבל בעדם פדיון רב מידי אחינו בחו"ל, כאשר יספר לנו בארוכה בעל יין מצולה (דף ז' וז"ל: „ונכמרו רחמי שוביהם (הקדרים) עליהם ונחמום בדברים טובים ואמרו להם: אל תדאגו, אל יהיה לכם חסרון באכילה ושהיה, יש בכס שוחטים, שחטו לכם צאן ובקר לרוב, ומהרה אנו מביאים לכם אל אחיכם שבקוסטנטניא לפדות אתכם. וכך היו עושים הקדרים, ואחב"י שבקוסטנטניא, השם ישמרם, פדו אותם וגם שאר שבויים מפולין לערך עשרים אלף נפשות, ובזבוז עליהם כמון הרבה ככל כמון שפסקו עליהם, וזנו „אותם ופרנסו אותם וכו', גם כל ארץ טורקיי עשו כך ובפרט בק"ק סלוניקי יע"א פדו הרבה „שבויים מאד“, וכו' וכו'.

**) לפעמים מכרו נפש יהודי בזהב אחד פוליש או בעד אגורה אחת, כאשר יספרו לנו סופרים רבים המדברים מהגזרה הזאת, כ. נ. ל.

להוציא ולהשליך את עצמות המיעלניצקי ובנו טימאשא מקברם (*), ועי' התעוררו עוד הפעם מרירות ופרעיות בפאדאליא עד שנת 1672, אשר מן אז היה פלך פאדאליא לנחלה לתוגרמה עד שנת 1699. — אולם ימי השלוח ליהודים לא שבו עוד, מפני בן המיעלניצקי השני יוריא, שישב אז בעיר נעמירוב, ולמען הגדיל את הכנסתו, פקד על כל התושבים מכל עם ואמונת בגליל מושבו, במרם יבואו כברית הנשואין, לשלם לו מס ידוע — חוק ולא יעבור. ויהי כאשר הגג אחד העשירים מנכבדי יהודי נעמירוב ה"ר אהרן את הג ההונת בנו, השב בלבו, מאשר כי נכבד הוא בעיני השרים הגדולים אשר להישמעאלים המושלים אז בפאדאליא, כי הפשי הוא מתשלומי המס ולא עליו יחול החוק, ולא נתן אל יוריא את המס מחגיגת התונת בנו; לכן חרה אף יוריא על היהודי העושר הזה, וישלח את עבדיו וישרפו את ביתו באש, וכאשר לא מצאו אז את בעל הבית בביתו, לקחו את אשתו ויביאוה אל יוריא אשר בפקודתו הומתה האומללה כמות אכזרי מאד, כי הפשיטו את עורה מעל בשרה בעודה בחיים חיתה! ה"ר אהרן אישה הושיט קובלנא על יוריא לפני הפחה של הישמעאלים היושב בקאמניץ, ויצו הפחה על אנשי חילו ויביאו את יוריא קאמיניצה. שמה לפני השופטים התודה יוריא על מעשי אכזריותו ועל ענותו את העם, ויחרצו השופטים את משפטו: להשליך חבל על צוארו בתוך רחוב העיר, וכה סחבוהו עם החבל אל הגשר אשר על הנהר, "סמאטריטש" הסובב את העיר, שמה הנקוהו והשליכו את גופתו המימה.

§ (27.) מצב האזרחי של אהב"י בפאדאליא בעת ההיא ירד עשר מעלות אחורנית, ולרגליו באה גם ירידה רוחנית כהרבה ערי פאדאליא עד שנת התל"ו (1676); ומשנת התל"ו התחילה התנועה הרוחנית עוד הפעם להראות את כחה בחזקה בכין אהב"י תושבי פאדאליא, ע"י התפשטות הכתות השונות האלה:

(א) התחזקות כת "שבת ציו" בפאדאליא מן שנת התל"ו עד הת"ס (1700—1676).

(ב) התגלות כת "חסידים" אשר סימני ש"צ היו נפרים כה בשם חברת "יהודה חסיד" שנגלתה לראשונה בפולין ומשם באה לפאדאליא ע"י תלמיד ש"צ: —

(ג) "יעקב פראנק" הנודע, שישב בקאמניץ וכרוהו נהל את החסידים האלה וביאם עד שערי דת נצרת.

(*) Лѣтопись самовидца стр. 263, Кіевъ 1878, Истор. дѣятели — עיין * Юго-запад, Россія, стр. 45, Кіевъ 1885.

ד) התפשטות אגודות חסידים חדשים תחת מיסדיהן הכעש"ט וצדיקין, ומת"ן מבראצלאוו וחסידיו; אשר פלך פאדאליא הוא ארץ מולדת החסידות החדשה הזאת, ומשם התפשטה עד מהרה על קהלות היהודים בוזאלין וכמעט בכל ערי פולין וליטא. — ואם כי החסידים האלה עמלו בכל עת להוכיח כי שמתם מוחלפת היא בכל מכל כל משמת ש"צ ופראנק, בכל זאת מצאו המשיכילים וגדולי המתנגדים, כי שמת החסידות שלהם משותפת עם שמת פראנק, ורק הבדל קטן ביניהן, כי שמת פראנק — חפצה להקים משיח אחד בעד כל בית ישראל כלו, ושמת החסידות החדשה — להקים משיח לכל פלך ועיר והמשיח ההוא הוא הצדיק ... ולכן נחרמו פעמים רבות. ובכן גברה התנועה הרוחנית הזאת בבין אחב"י בפאדאליא מיום ליום, עד אשר נפסקה גם היא מלהב גזרת ההירדאמאקים שהכינו ליהודי פאדאליא מטבח חדש איום ונורא כאשר אספר בזה:

§ 28. בשנת 1764 עלה סטאניסלאוו אווגוסט פאניאטאווסקי על כסא ממלכת פולין, ברצון הקסרית יעקאטערינא מלכת רוסיא ובעזר ממלכת פרוסיא. המלך הזה האחרון לממלכת פולין היה בעל נפש יקרה, אוהב השכלה ושחרירה; ומאשר לבו היה טוב לכל אדם, גם לכן דת אחרת, כאשר הוא אדם, על כן נתן שווי-זכויות להפראוואסלאווים ולהפראטעסמאנטים עם הקאתולים יושבי ארצו, וגם לאחב"י יושבי פאדאליא הטה חסדו, עד כי בהיכלו היו מהלכים גם ליהודים רבים. ע"י זה היו אפרתי פולין עוינים אותם, ויתנו יד להקהל יחד ולעשות אגודה אחת הנודעת בשם "קאנפערדראציאן" לצאת נגד מלכם זה אשר חיל רוסיא תמך בימינו; וכן נקהלו כל פחות ארץ פולין ובראשם הנסיכים "קראסינסקי, פולאווסקי ופאטאצקי לעיר "באר" אשר בפלך פאדאליא * בשנת 1768 ויקראו קשר. ראשונה הסירו את מלכם פאניאטאווסקי מכסאו, ואחרי כן הפרו את הזכויות הנתונות לכל בעלי ברית דת אחרת לכד מבעלי דת הקאתולית. — הרוסים תושבי אוקריינא חרדו מפני האספה הזאת אשר שמעה התפשטה עד מהרה בכל גלילות פולין, ויעוררו את המון האכרים עבדי האפרתים להקהל ולעמוד על נפשם ולהגן על זכויותיהם; ובאשר קצרה יד אלה הנרדפים בזרוע יד אדוני הארץ הפולאנים ובעברת זדון הבהנים הקאתולים גם יחד, ולא עצרו כח לדבר את אויביהם בשער — התעוררו ובאו לעזרתם הקאואקים החזקים והעצומים כפעם בפעם, ויקומו להתנקם בשנואי נפשם בשם האמונה הפראוואסלאווית; וביום פקדם על הפולאנים שלחו

(*) ע"ד האספה הזאת, ומצאו הקוראים באריכות ב"קורות העיר באר" אשר בין חלקי ספרי זה.

יד גם בבני ישראל, מאשר היו אז המוציאים והמביאים את דברי אדוניהם וסרי-משמעתם, ועל אשר לרבניהם נתנו שווי-זכויות יותר מלכהניהם (*). בראשונה קם שאון בעיר „סמיעלא“ (במהו קיעב), בנחלת הנשיא „ליו בא מירסקי“. המתפרצים המסו ובזזו את כל הרכוש אשר בארמונו, את שר הכלכלה והפקיד רצחו נפש, ואת היהודים חוברי בתי-המלון ובתי-הרחים תלו על עץ וינצלו גם את עדי היכלי-התפלה להקאתולים. ואף כי עד מהרה השקיעו הפולאנים את אש המרד הזה, בכל זאת לא הצליחו לכבות את גחליה עד תמן. מרבית בני העם התרגזו, התקצפו וירגזו בסתר אהליהם. המונים המונים עזבו את משכנותיהם וירדו אל תוא פאראזשים, מקום מרכין הקאזאקים בעלי האגרוף ושם חביון עזם, וממשכן מבטחם זה החלו לעלות על הארץ גדודים גדודים ריקים ופוחזים הנקראים „היידאמאקים“, יתר הרבה מאשר בתחלה, ויצאו להתנפל על אפרתי פולין ועל היהודים להרוג ולאבד ושללם לבז.

§ 29) ראשית מלאכת ההיידאמאקים היתה ע"י אחד מהקאזאקים בזאפא-ראזשע, קאזאק עשיר ואמין לב, אשר היה לפניו אחד ממשרתי בתי-הנזירים במשיגריין, ושמו „מאקסיס זשעליזניאק“, הוא אסף אליו מאתים היידאמאקים ויבוא פתאם לעיר „סמיעלא“, הנ"ל, ויאספו אליו שמת אלפי אברים חלוצים, ויעוררם לצאת כחרב ולהכהיד בחוקת היר את האפרתים הפולאנים עם הכתנים ואת היהודים. משם הלך עם מחנהו במהו קיעב ויתחלבו מעיר לעיר ומכפר לכפר, ובכל מקום אשר דרכה עליו כף רגלם שמו שמות ועשו נקמות, ערים נושבות הפכו למדבר, וכפרים — לחרבות עולם, ארמנות שרים והיכלי ענג הרסו עד היסוד בס, את „השליאכטיס“ הרגו בלי חמלה, ומבחי גדול הקדישו גם על היהודים האומללים, אשר שחטו אותם כצאן טבחתי בסבינים העשויים ומזומנים ליום ההרגה. העמיקו שחתו ויעשו הרג רב ואכזר! — האפרתים הפולאנים והיהודים נמלטו אל הערים הבצורות, וביחוד לעיר „אומאן“ שהיתה בעת ההיא נחלת הגראף „פאטאצקי“ פקיד חיל קיעב (וואיעוואדא) ולה חומה בצורה מסביב עם שלשים ושנים בלי תותח עם אנשי חיל לאלפים. גם אחדים מן הקאזאקים שלו העמיד הגראף שם לשמור על העיר ולהשגיבה, ולגונן גם על נחלותיו מסביב, ולזאת לב הנמלטים שמת היה סמוך בטוח כי לא תאנה להם כל רעה ויד המתקוממים לא תשיגם שמה. מלבד זאת, גם נשלח גדוד קאזאקים מעבדי הגראף הנ"ל ביד שר חמאה „איוואן גאנטא“ להלחם בושעליוניאק ומהנהו; אך גאנטא חלל שבועתו

אשר נשבע מרס צאתו למלחמה, להיות ציר נאמן לשולחיו, ויכרות ברית עם זשעליוניאק להיות בקושרים לבלע ולהשחית אתו יחדו.

§ (30) ראשונה באו בערמה אל העיר „לעושאנקי" ויעשו בה הרג רב ונורא מאד, ומשם פנו ויבאו אל אומאן. ויהי כראות השרים הפקידים את ערמת גאנטא, ויאמרו לעמוד על נפשם בבלי המלחמה אשר אתם, ויחלקו קני-רובה גם ליהודים אשר לבשה אותם רוח עצה וגבורה למלחמה, לירות מעל חומת העיר אומאן על הרוצחים. וכן נלחמו גדודי זשעליוניאק וגאנטא שני ימים על העיר ולא יכלו לה, כי רוח גבורה החיה את הפולאנים וגם את היהודים. ובראותם הקאזאקים כי לא יכלו את העיר, התנכלו ללכוד אותה בערמה; וכן נתן גאנטא אות כי דורש הוא את שלום העיר, וידבר בשפת חלקות על לב הנצורים כי אם יפתחו להם שעריהם, שלום יעשה להם. בני העיר נפתו ויאמינו לדבריו ויעשו כרצונו. אולם כמעט באו גדודי הקאזאקים העירה ובפיהם שלום שלום, פשטו בהיכלי-התפלה לנוצרים וליהודים, אשר שמה התנפלו עליהם בחמת רצה ויהרגו את כל הנמצא, לא חמלו גם על אשה, יונק ואיש שיבה יחדו. ובבית הכנסת הגדול הרגו כשלושת אלפים יהודים, ואחרי כן יצאו להרוג את בני העיר ביום ההוא *) באכזריות חמה, אשר תסמר שעות בשר כל השומע, כי היו מספר המומתים ביום ההוא כעשרים אלף איש, ובתוכם כשמונת אלפים יהודים **) וינצלו את העיר והעלו אותה כליל באש.

§ (31) אז גבה לב הקאזאקים עליו גבורה עד מאד, ויריעו תרועת נצחון וישימו את זשעליוניאק לראש הצבא (Гетманъ), ואל דגלו נהרו הדשים לבקרים המונים המונים, ויחזק ויעצם עד מאד. והמרד הזה הגודע בשם („Колієвщина") שטף עבר בכל מדינות המערב, בפלכי קיעב, וואלין ופאדאליא, ובכל המקום אשר דבריו מניע, אך זועה ובלהה. מאומאן יצאו גדודי זשעליוניאק לתרוג ולבזז את הערים אשר באוקריינא, וגדודי גאנטא פשטו בפלך פאדאליא. ויהי אבל כבד וצרה גדולה ליהודים ולקראים, שהיו גם המה למכוסה ולמשיסה וממקהלותיהם המעטות בפולין, לא נותר רק אחד בעיר ושנים במשפחה; אוצרות הספרים שהיו להם נשרפו באש עם בתי כנסיותיהם, ומהעת הזאת תחמר להם בינה לדעת בלמודי הדת עוד יותר מלפנים ***). ועל כלם סבלו אהב"י בפאדאליא, אשר נפלו כעמיר מאחרי הקוצר, לפני גאנטא וגדודיו.

*) הוא ב' סיון שנת תקכ"ח (20 יוני 1768) הנקבע מכבר ליום צום ומספר.
 **) ובעשותם את הרצה, התעוללו גם בנרצחים וישימום לבזז וקלקלן, כי תלו על העצים איש לעכר אחיו, אפרתי פולאני, כהן, יהודי וכלב; ועליהם כתבו על הלוח: „מישט אחד לבלם".
 ***) עיין לקמן § 66.

§ 32) ממשלת פולין, אשר מרבית חיליה היו נתונים אז להקאנפדע-ראציע, לא עצרה כח בעת ההיא לעצור בעד שטף המרד, ותהי במועקה גדולה ובמצב נורא מאד, עד כי התעוררה אז הקסרית עקאטערינא מלכת רוסיא להמלה על הפולאנים, ותהליט להחיש להם עזרה. באשר כי היא נתנה גם ערבה לשמור על סדרי פולין ועל שלומה; ובכן שלחה גדוד פרשים ביד שר האלף „קרעטשעטניקאוו" ובלי עמל רב הצליח להכניע את הפריצים ולהשביח שאונם, כי התפשטו את בלי מלחמתם מצליהם, וכחכמתו עשה תחבולות לתפוש את כלם יחד כאיש אחד. את המורדים מן הרוסים שפטה ממשלת רוסיא, וזשעליוניאק שולה בעד פשעו סיפירה, ואת גאנטא והבריו סגרה ביד ממשלת פולין, אשר פלעמט שהיתה הסרת אונים פגבזר יד המורדים, — כן הראתה הפעם את עוזו אפה ונקמתה בנפלאם בידיה: יותר מארבע מאות קאזאקים הוכלו למבח אחרי שנתיסרו ביסורים קשים ומרים, ובגאנטא עשו שפטים נוראים מאד, כי קרעו את עור בשרו מעליו, חיים וענו אותו באכזריות חמה ארבעה עשר ימים תמימים בלי חשך *), ובכן הרעה נעצרה.

§ 33) אפס המין כלה שוד ההיידאמאקים מפלך פאדאליא, וגורל ומצב הגשמי של אהב"י בפאדאליא כמעט הוטב — והנה פתאם שבה התנועה הרוחנית אחרי שקטה בשנות רעה, להראות כחה ביתר שאת תחת יד הכתות החדשות שנתרבו שם, מאז ומעתה (עיין למעלה § 27):

א) בת פראנק תחת נביאם יעקב פראנק יליד פולין, אשר כהיותו בן שלשים ושמנה שנה, בא לפאדאליא, והתחזק בקאמניץ בשנת התק"ז (1757) את כת ש"צ הנותרים שמה (ע"י דרשותיו הרבות שהכו שרש בלב השומעים, כמה קהלות בפאדאליא נהנו אמון בו ובתורתו) והוא היה המיעץ להממשלה שמה לשרוף את כל ספרי התלמוד בקאמניץ (ר"ח כסלו שנת תק"ח) ולהקדיש ולהעריץ את ספרי הקבלה והזוהר שהוא באר את תכנם לפי רוח ש"צ, ויתאים את דברי הזוהר (למען מצוא חן בעיני הכישוף דעמבאווסקי בקאמניץ) אל דברים מעקרי דת נצרת, עד אשר מצאו הרבנים עי"ז מקום להחרימו ולהבדיל את כת „הפראנקיסטים" מכלל ישראל.

ב) כת „הסידים" בעש"ט ממעזיבו אשר בפאדאליא, אשר נתנו היתרון ללמודי הקבלה והזוהר על למוד התלמוד. ואם כי ששת חסידות הבעש"ט נבדלה למוכה משטת ש"צ ופראנק, ככל זאת התמרמרו הרבנים עליהם, באמרם

(*) שם גאנטא נשאר עד היום הזה לאלה ולקלסה בפי היהודים יושבי פאדאליא, ואת כל נוכל שואף רצח יכנהו בשם „גאנטא".

כי החסידות החדשה הזאת יוצאת ירך שטת הש"צ והפראנקיסטים וממנה פריה נמצא, ויחרימו את החסידים ומאמיניהם, מהמוני העם, אשר כבתמה בבקעה נשאו עין אל אנשי המופתים האלה, כאלו להם לבדם נתנה החכמה והדעת — והם רק רואים מתפלאים ומשתוממים.

(ג) כת „חסידים בראצלאב“ אשר בפאדאליא *1, אשר ע"י התקונים בשטת החסידות שעשה הרב „ר' נחמן“ מבראצלאב, התעוררו צדיקין זמנו והאשימו אותו ואת חסידיו כאוהזים בשטת כת ש"צ ופראנק ** ויבדילו אותם מתוך קהל ישראל, ואש מריבת החסידות התלקחה במלוא רוחב כל פלך פאדאליא. — ולמען אלה שלא נודע להם שיטת „החסידות הבראצלאבית“ הנני להביא פה בקצרה תולדות מהר"נ מיסד החסידות הבראצלאבית, וראשי יסודי החסידות ע"פ האר"י, הבעש"ט ומהר"נ ז"ל, זה לעמת זה, למען יראו את התקונים שעשת הבעש"ט ויוכחו מהם השנוים שעשה מהר"נ בשטת החסידות.

§ 34. ח"י תשרי התקל"א נולד הר"ר נחמן, בעיר „מעזיבוב“ פלך פאדאליא, לאביו הר"ר שמחה נכד הבעש"ט והר"ר נחמן האראדענקיר ז"ל. אביו הנך אותו על למודי התורה, הזוהר והקבלה, וילמדוהו גם ספרי המחקר. ובתגיעו לשנת י"ד נשא לו אשה. מיד אחר התנתו חי חיי כרידות ויעבוד את ה' בתפלות ותחנונים שחברן בעצמו. ובלמדו היטב את שטות האר"י והבעש"ט ז"ל בדרכי החסידות, וירא כי שמויתיהם משתבשות ע"י רוב מחזיקיהם גסי השכל, שלא יבינו אותן על בורין, וחשש, פן עוד ירכו השבוכשים ברכות הזמן והתקלקלו השמות עד שתהיינה ככלל מועות לא יוכל לתקן, — על כן נמר בדעתו ונזדרז לעשות מיד תקונים בשטות החסידות, כפי מכינתו ולהעלותם על ספר, למען לא ישתכחו לדורות. ובכן אסף את תמצית שיטות החסידות של האר"י והבעש"ט ז"ל ותלמידיהם ההולכים בעקבותיהם, ועליהם עשה נוספות וידיפסם בספרו „לקוטי מהר"נ ***“.

(*) עד היום היה נמצאים בפאדאליא חסידים בראצלאב, הנבדלים מיתר אחיהם החסידים.

(**) עיין לקמן § 68.

(***) כולל: פשטים, תורות וטעמים על פסוקי תנ"ך ועל מאמרי רז"ל ומדרשים, על מנהגי ב"א וחסידים ורביהם וכו' וכו' חברו אדמו"ר ר' נחמן ב"ר שמחה נכד הבעש"ט ז"ל, נאסף ומסודר ע"י תלמידו נתן ב"ר נפתלי הירץ ז"ל מנעמירוב (ב' חלקים, קדמאה: אוסטרדה תקס"ח, ותנינא כ"ב מאחילוב תקע"א א' וב', סלאוויטא תקס"ט, עוד ח"א אוסטרדה תקפ"א, וח"ב מאחילוב תקפ"א).

ואלה חמ"ה ראשי יסודי החסידות ע"פ האר"י, הבעש"ט ומהר"נ ז"ל, זה לעמת זה, כפי מה שמצאתי בספרי תלמידיהם:

האר"י ז"ל:

(א) מי שרוצה להיות חסיד, צריך לנהוג עצמו בחומרות יתרות, אע"פ שאינו מחויב בהן כפי הדין.

(ב) מי שנדבה רוחו אותו למהר בתשובתו, כי לא ידע מה יולד יום, יעשה הפסקה שר שני ימים ושני לילות וכו', קודם שיגמור את סעודתו המפסקת ישים אפר על ראשו במקום התפלין ויבכה. אח"כ יאכל פתו בעפר ע"ש כי אפר כלם אכלתי, וישתה כוסו בדמע כדכתיב ושקוי בבכי מסכתי, ויאמר קינה אחת וכו' ובלילה על מטתו יקבל על עצמו דין ארבע מיתות ב"ה.

(ג) צריך לפרוש עצמו מבשר וזין כל ימי השבוע וכו', טוב לאדם הרוצה להשיג השגה שיוכרה בתשובה בכל האפשר, גם בכיה על כל דבר בדמעות שליש. גם לשכוב שעה אחת בלילה על גבי קרקע ואבן מראשותיו. וכו'.

הבעש"ט ז"ל:

(א) אל ירבה בדקדוקים יתרים בכל דבר שעושה, שזה כונת היצר לעשות לאדם מורא שטא אינו יוצא.

(ב) אפילו נכשל בעברה אל ירבה בעצבות שיבטל את העבודה רק שיעצב על העברה ויחזור לשמוח בהבורא ית' כיון שהוא מתחרט בחרטה גמורה ובדעתו שלא לשוב לסבלותו בשום פעם, ואפילו כשיודע בודאי שאינו יוצא בדבר אחד מהמת מגיעות הרבה לא יהיה עצב, ויחשוב שהבורא ית' בוחן לבות וכליות שהוא יודע רצונו לעשות מן המוכרח אלא שאינו יכול.

(ג) יותר טוב לעבור הש"ת בשמחה בלי סגופים כי הם גורמים עצבות, כאשר אם גופו הולך גם הנשמה נחלשת שאינו יכול להתפלל כראוי, אע"פ שהוא נקי מעבירות. לכן צריך האדם לשמור בריאות גופו מאד. התפלה שהיתה בשמחה גדולה בודאי יותר מקובלת לפני ית' יותר מהתפלה אשר בעצבות ובכיה. וכו'.

מהר"נ ז"ל:

(א) עיקר הכונה בחסידות הוא, שכל אדם חייב להתזרות לפני הצדיק, ואי אפשר להשיב המלוכה להקב"ה אלא ע"י ודוי דברים לפני הצדיק.

(ב) בעבודת הבורא לא המעשים הרבים העיקר אלא התשובה בלב כי רחמנא לבא בעי, ועיקר התשובה להתפלל בעצבות, יפשפש במעשיו ויפחד מיום המשפט אשר למחרתו. וטוב לעשות צומות לפעמים, כי בזה הוא עושה נחת רוח לנשמתו שלהבת בוראו. גם "מבשרך לא תתעלם" ר"ל כי האדם לא יתעלם מגופו ולעשות לו מעט סגופים להשתות עם הרוח. כל איש חסיד צריך להשיג לגופו מכל החשגה אשר הנשמה שלו משגת.

(ג) היגון אינו אלא דמיון, כי כל הצרות והיסורים והרעות העוברות על האדם אם יסתכל על התכלית בודאי אינן רעות כלל, וכשיש עדיין יצה"ר ראדם היא מעלה גדולה, כי אז יכול לעבור אותה ית' עם היצה"ר דוקא, דהיינו שיקח כל ההתלהבות וההמיונות להכניסן בתוך עבודת ה', ואם אין יצה"ר ראדם אין עבודתו שלמה כלל וכו'.

§ 35) בהודע השנויים שעשה מהר"ן בהקבלה והחסידות, נמשכה אחריו בת גידולה מחסידי צדיקי זמנו, ובראשם תלמידו הר"ר נתן ב"ר נפתלי הירץ מגערוב, וירכיבוהו לאלוף לראשם; ומאשר כי דרכו היה להתפאר במעלותיו ולדבר דברים מול צדקת צדיקי זמנו, באמרו: (א) "אותי צריך כל העולם וכו' ואפילו אותם הצדיקים שיכולים כבר להתפלל, אני יכול להראות להם שאינם יודעים כלל מה זו תפלה (חי' מהר"ן סי' י"ט). (ב) העולם היו צריכים להעתיר בעדי כי העולם צריכים לי מאד ואינם יכולים להיות בלעדי, ואפילו כל הצדיקים צריכים לי, כי גם הם צריכים להחזיר את עצמם למוטב וכו' [שם ח']. (ג) בכל (3)

ספרי נראה פרצופי צדיקינו וחסידיהם וספורי הם אמתים ממעשיהם וכו' וכו'—
לזאת הרגיו דבריו אלה את לבות צדיקי זמנו * ויצאו ללחום עמו, ולריב ריב
החסידות שגלה בת פנים חדשות בשמתו שלא כהלכה: האשימו אותו לאוחז
בשמת ש"צ ופראנק, ויבדילו אותו ואת חסידיו — כת גדולה מכמה אלפים חסידים
שהיו כמעט כלם ת"ר נ"ם — מקהל ישראל, וירדפו אותם עד חרמה, בהרס:
שספריהם סת"ם ספרי מינים, שחיתתם עשו נבלה, נשיתם שגמו אחריהם,
גרשו בחזקיה, הבו אותן ולא חמלו. אולם ככל אשר ענו אותם כן הרבו מיום
ליום! — ע"י המריבות והמדנים נאלץ היה מהר"ן להעתיק מושבו לעיר „אומאן“,
ושם הלך לעולמו בשנת תקע"א ונקבר שם בב"ע הישן. **

§ 36. אחרי מות מהר"ן, פרסם שמתו תלמידו ה"ר נתן הנ"ל, וידפים
את ספרי רבו: א) לקוטי מהר"ן. ב) ספר המדות. ג) אלפא ביתא. ד) תקון
הבללי. ה) ספורי מעשיות. ו) מעגלי צדק. — גם הדפים ספריו שכתב בעצמו
לרוח רבו ובסגנונו: א) קנאת ה' צבאות. ב) מכניע זדים ***). גם בנה ביהמ"ד
בעיר אומאן ע"ש רבו מהר"ן ו"ל, אשר עד היום ינהרו שמה חסידיו בראצלאב
לאלפים מכל קצוי ארץ; שנה בשנה יבאו שמה להתפלל על קבר רבם את
התפלות שחבר להם תלמידו ה"ר נתן זה.

§ 37. ע"י המחלוקת של הכתות השונות האלה, עזבו רבים מאחב"י את
ארץ פאדאליא ויצאו בראש גולים להתישב בארצות שונות. ובהי בני
(הנשארים שם) ההיצונים והפנימים נעשו שנוים רבים ועצומים:

א) אחרי אשר אחב"י בפאדאליא נהפכו בשנת 1794 (שבו היתה חלוקת
פולין בפעם האחרונה בין מלכי אירופא, ופלך פאדאליא נספה אל ממלכת רוסיא
האדירה) מעבדי פולין לעבדים נאמנים לרוסיא, נהנו גם הם מהזכויות שנתנה
ממלכת רוסיא בשנת 1786 ליהודי ארצה, וביניהן: לתת ליהודים פקודת דינים
ושופטים ושאר משרות והפקודות הנוגעות לעניני הסוחרים והאזרחים, ולבנות
מכל היהודים והתושבים הנוצרים: „מושב זקני העדה" בכל הערים, „בתי-משפט"

(*) בראש ה"ר אר"י ל"ב המכונה ה"סבא מ"ש פאלא" שאמר בקהל מעריציו: „כל
המוצר לחסידו בראצלאב ושב בג"ע בראש!"

(**) ראוי להזכיר, כי בשנת תקנ"ח עשה ה"ר נחמן נסיעתו הידועה לא"י, ובבואו
ל"ט ב"ר ה' קבל אותו ר' אברהם קאליסקער, שעמד בראש קהל החסידים בא"י, בספר פנים
יפות, וחלק לו כבוד גדול כראוי לנכד הבעש"ט; וגם עלתה ביד ה"ר נחמן לעשות שלום בין
ה"ר אברהם שעמד בראש חסידו ליטא, עם איש ריבון הצדיק ר' שמשון משיפאטאווין, שנשלח
מחסידו ויאלץ ופאדאליא לחלק את כסף הצדקה בין אנשי ברייתם באה"ק.

*** עיין לקמן § 67.

ו"בתי-מועצות", הכל לפי ערך יושבי המקום, ואת היהודים יתהלכו על פי כל הזכויות והמשפטים אשר נתנה הממלכה לכל הערים; ואם יקרה דבר משפט אשר ידרש ויחקר בעדות ושבועה, לא יושם פדות בין בני דת לבני דת וכו' וכו'.

(ב) הספרות של החסידים החדשים שהתפשטה כמעט בבין כל אחבי כפלך פאדאליא, אשר בה מתגלה ונראה לפעמים אופן חייהם החדשים של ישראל, הועילה להפיץ הספרות העברית-החדשה בחצי המאה האחרונה הזאת; וביהוד הועילו לזה ספרי רבי נחמן מבראצלאב הנ"ל (שהיה פייטן אמתי, בעל דמיון נמרץ ובעל כשרון להעביר בחזיון את מערכי החיים של בני דורו, ויכונן ציור נאמן ממצב המוסר והמדות של ישראל בארצו בעת ההיא) המלאים פרצופי בני זמנו, ומהם עלתה בידי המשכילים המעטים, חלוצי ההשכלה הראשונים בפאדאליא, לכונן למו ספרות חדשה בטוב טעם הספרות האירופאית וזוהה: בשיר ומליצה, בספרות פרוזית ובספרי מדע, ויתאמצו בכל כחם לחדש געורי הספרות העברית אחרי בלוחה (שהתפשטה מההשכלה הברלינית, או מההשכלה הפולאני-ליטאית*), עוד באמצע של שנות המאה הקודמת), להרחיבה, ולטעת את האהבה לשפת עבר בלב הצעירים. —

§ (38) בשנת 1801 עלה הקיסר אלכסנדר הראשון על כסא אבותיו במלכות רוסיא, ובשנה השנית למלכותו 1802 הושיב הקיסר הרחמן הזה ועד-מיוחד לפקח על עניני היהודים שבאו תחת שטט ממשלת רוסיא ביהוד עם הפלכים במהוונות המערב אשר כבשה, ובשנת 1804 בלה הועד את מלאכתו, ותוצאותיו היו ההקים האלה:

א. בדבר ההשכלה והלמוד:

(1) נפתחו שערי בתי-הספר ברוסיא לפני היהודים, ונתן רשות להיהודים ללמוד בכל בתי-הספר, בתי מדרשי החכמות, האקאדמיות, ובית-מדרש למלאכת מחשבת, אשר בכל מדינות רוסיא ובקריית המלוכה — ככל שארי העמים.

(2) נתנה הזהרה למורי בתי-הספר הכוללים, לכל ינכו להסיר לב תלמידיהם היהודים מאמונתם.

(*) מאשר כנודע היו ילורי בני פולין וליטא בחירי-הכחות בבית מדרשם של בעלי המאספים, כי העיר "זאמאשט" בפולין, היתה לפני "בן-מנחם" וחבריו מקום מרבץ לחכמת ישראל; ובעיר "ווילנא" בליטא, התנוססו תחת דגל "הגאון מווילנא", קבוצות אנשים אשר שקדו על תקנות החנוך ורכיב-הלמוד בישראל בשטה סדורה וברורה.

(3) תלמידי היהודים אשר ישכילו ויצליחו בלמודי חכמת הרפואה, חירורגי, פהיזיק, מאטה עמאטיק ושאר החכמות, יזכו בכל הזכויות הנתונות ליתר התלמידים מעם הארץ, ובתארי הכבוד „דאקטור, ומאגיסטר“.

(4) כאם לא יחפצו היהודים להביא את בניהם אל בתי-הספר והמדרש ולזכות בזכויות אלו, יכוננו להם בתי-ספר מיוחדים על הוצאותיהם, ולזה יושם עליהם מס מיוחד.

ב]. המעמדים השונים :

(1) היהודים נהלקים לארבעה מעמדים : (א) עובדי-אדמה, (ב) פאבריקאנטים ובעלי מלאכות, (ג) סוחרים, (ד) ועירוניים [מעשטשאנים].

(2) לארבע המעמדים האלה רשות לקנות, למכור ולחבור קרקעות בפלבי ליטא, ביעלארוסיא, מאלארוסיא, קיעוו, מינסק, וואלין, פאדאליא, אסטראכאן, קאווקאז, עקאטערי-נאסלאוו, הערסאן וקרים. ויכולים לשכור אנשים לעבוד את אדמתם בשטרות קאנטראקטען. אלה אשר יקחו קרקעות באריסות ויעבדו אותן על הוצאותיהם, פטורים מכל המסים משך חמש שנים; ולא לה שאין ידם משנת לקנות או לשכור, תנתן להם מהממשלה קרקעות לעבוד ולהתישב עליהן, וחפשים ממס עשר שנים, ויקבלו נ"כ בתורת הלוואה כך קצוב לצורך ההתישבות מאוצר המדינה, כפי אשר ינתן אל בני הקאלאגיות הבאים מחוץ למדינה. וכל היהודים בכלל אשר יתעסקו בעבודת-אדמה בכל מקומות מושבותיהם פטורים מן המס הכפול.

(3) הרשות ליהודים להחזיק בתי-חרושת-המעשה (פאבריקען) בכל מקומות מושבותיהם, ולזכות עם זה בכל הזכויות הנתונות לאנשים כאלה מתושבי רוסיא.

(4) הרשות נתונה ליהודים לעסוק בכל מלאכה מבלי שום מפריע מצד איזו חברה. ואם לא ימצאו להם בעלי המלאכות מחיתם במקומות מושבותיהם, יקבלו — בהסכמת השר על הענינים-הפנימיים — עזר להתישב במהוות הבלתי נושבים כל כך ולקבוע שם עסק פרנסתם, וגם בעלי-המלאכות לא ישלמו כי אם מס אחד.

(5) רשות ליהודים לסהור בכל מיני מסחר, ורשות להם ולמחזיקי פאבריקען או לבעלי המלאכות, לבא לרגלי מסחרם ומלאכתם לפני

המדינה ולקריות המלוכה עם נשיהם ובניהם, ע"פ מכתבי-מסע-פלכיות ובתנאי שילבשו מלבושי אשכנז.

(6) כאשר תהיה יד היהודים בכלל, אמונה בעבודת האדמה, בבתי-חרושת-המעשה ובמסחר, וישקרו להיטיב מעמדם באלה, אז תפקח הממשלה להשזתם בכלל עם שארי עמי רוסיא בדבר המסים.

(7) אך נאסר ליהודים להחזיק בתי-מרוח בכפרים ומלונות, בהורות ועונשים גדולים.

ג. בדבר מעמדם האזרחי:

(1) משפט אחד וחוקה אחת לכל היהודים כאשר לכל שאר עמי ארץ רוסיא, לפני בתי משפט הכוללים יבואו משפטיהם בן בדיני ממונות ובן בדיני נפשות.

(2) אסור לגעת בעמלם ויגיעם וברכושם, להפריע מעבודת אמונתם, לגרום להם רעה ולהכלימם בדברים. ועל כל אלה יובא במשפט ויענש החוטא כפי חקי המדינה.

(3) רשות ליהודים למנות להם רב בערי מגוריהם וראש-י-קהל על שלש שנים. בחירת הרב איננה תלויה בהסכמת אדוני-העיר אשר היהודים דרים שם, ואסור לו לקחת מהם איזה מס.

(4) הרב יפקח על עניני הדת לדון ולהורות בנוגע לאמונה; אך אין בידו לענוש עונש כסף ומכל שכן לנדות ולהחרים. — רשות ליהודים לבחור להם מביניהם אנשים לבא בסוד המאגיסטראט, ועל הנבחרים ללבוש מלבושי העמים אשר הם שוכנים בקרבם; אך הנבחר צריך לדעת, לקרות ולכתוב אהת משלש הלשונות האלה: רוסית אשכנזית ופולאנית. — לבד זה נתבטל החוק משנת 1796 המחייב יהודי הארץ לשלם תשלומי הפאסט פי שנים כאשר ישלמו שארי העמים. ועוד חוקים טובים כהנוגע להי אחינו, אשר הוציאה הממשלה בקובץ מיוחד ונקרא בשם: „Уложение о евреяхъ въ Россіи“

§ 39. לראבון נפשנו ההרגל אשר הורגלו בו אחב"י מכבר, להתפרנס מעסקי מכירת י"ש במלונות ובכפרים, נעשה להם כטבע, עד כי חשבו שהפורש ממנו כאילו פורש מן החיים, ובאשר כי עבודת האדמה היתה אז זרה להם, ולא האמינו כי ימצאו בה מקור נאמן להחיות את נפשם. לזאת האסור האחד ממכירת י"ש שנתערב בהמון החסדים, הצר להם מאד, עד כי גזרו צום ומספד

ובעלות שועתם לפני כסא המושל הישר, אשר אך טובת העם היתה לנגד עיניו. נתן הרוחה לפקודת האסור הזה ולא נתקיים לעת ההיא. ואכותינו בראותם כי היתה להם הרוחה, לא נתנו את לבבם גם לזכות בזכויות הטובות אשר הכינה להם הפקודה, ומעמדם בכלל לא נשתנה לטובה.

§ 40. בשנת 1818 (תקע"ח) קבל „סוד-המלכים“ (קאנגרעס) אשר היה בעיר „אאכען“ ספר זכרון מאת הבריטאני „לואיס וואי“ (*), המצדד בזכויות ישראל. והקיסר אלכסנדר הראשון מבטיח להיטיב מצב היהודים בממלכתו כאשר שם לואיס בספרו זה, ובו בשנה פקד הקיסר הישר על היהודים לבחור מהם שלשה נבחרים אשר ישבו בעיר המלוכה פטרסבורג, להביא לפני הממשלה את עניני הכלל. אז נבחרו שלשה אנשים נכבדים לשעתם מאחב"י, ובהסכמת נבחריו כל הפלכים באספה רבה שהיתה בעיר ווילנא בשנת תקע"ה (ביום ב' ער"ה אלול), גזרו להרים את העטרות של כסף אשר נתנו לעטר בהן את ה„קייטל“, ולמכרן. לצורך הוצאות על נסיעות הנבחרים לפטרסבורג וישיבתם שם. אולם הנבחרים האלה לא הצליחו במעשיהם, ועד היום לא ידענו הנסבה: אם מאשר כי לא נסו אחב"י בדור ההוא לבוא בהיכלי מלכים ושרים לכלכל דברי עמם, ולכן לא מצאו הן בעיני הממשלה ולא עשו ידיהם תושיה, בעת אשר היה בידם לעשות תרבה ולהפיק רצון הקיסר החסיד הזה ז"ל ולרומם קרן ישראל, או מהעדר ידיעת לשון המדינה ושאר ידיעות המכשירות את האדם לשקוד על דלתי רוזני ארץ. כי ממשלת פולין הרחיקה את רגלי אחב"י מסף היכלי ההכמות והידיעות ולא נתנום לגשת אל בתי הספר הכללים ללשונות להשכלה ולהיות עולם. ולכן בצאת שמש הסדי אדוננו הקיסר אלכסנדר הראשון על הארץ להאיר את המאפל — והנה הם ערומים! — והקיסר הישר באדם הזה בדחבו, כי לא נתקיימו הזכויות הטובות אשר הכין לבני ישראל, ומעמדם המוסרי לא נשתנה לטוב, באשמת „הקהל“ ובחטאת אחב"י בחו"ל אשר התיעצו בכל עת את אחיהם ברוסיא, על כן הוציא בשנת 1822 (תקפ"ב) כתב הרת: לבטל את „הקהל“; ובשנת 1824 (תקפ"ד) נאסר ליהודי חו"ל לקבוע משכנם בארץ רוסיא.

§ 41. בשנת 1825 (תקפ"ה) עלה הקיסר ניקא לאי הראשון על כסא מלכות רוסיא. ובראותו כי היהודים לא יתפצו להשתנות ממעמדם שהיה להם מעת ממשלת הפולאנים, ולא יקיימו מצות הממלכה למען תנתן גם להם תורת

(*) הוא היה הראשון למעוררי הרעיון ע"ד לאומיות ישראל.

אזרח במדינה, התהויל מצד אחד להקטין את זכויותיהם, ומצד השני להגדיל האמצעים הנאותים להרמת ההשכלה בבין היהודים. ובה בשנה נאסרה הישיבה ליהודים כפלך „אסטרובאן” ונפות ה„קאזאקאז”; גם נאסר על בעלי האחוזות לתת שדותיהם בחכירה ליהודים. ובשנה השנית הוא שנת 1826 (תקפ”ו) נתבטל מס הגלגול אשר על ידו נפטרו היהודים להרים אנשים לצבא, ויצא כתב הדת: כי היהודים יעבדו בצבא כיתר האזרחים, ועל שכם „הקהל” הושם האחריות בעד העמדת אנשים לצבא כיתר האזרחים, ורק ההפצים להתפטר יקנו תעודות חופש.

§ (42.) בשנת 1829 (תקפ”ט) נאסר ליהודים ברוסיא לשאת משמרת פקודה במערכות הממשלה, ועל יהודי ממלכת פולין מלפנים, נאסר להתישב ברוסיא. — בשנת 1831 (תקצ”א) היתה המרידה הגדולה בפולין, ואף כי היהודים הראו אז אמונת לבכם לארצם החדשה, ככ”ו הושבה אחור בקשתם לתת להם תורת אזרח במדינה. ואחרי תום המרידה, נעשו שנוים רבים בחיי בני שבאו להסות בצל ממשלת רוסיא. — בשנת 1840 (ת”ר ותר”א) יצאה הפקודה בדבר יסודי בתי-ספר ליהודים ברוסיא, מראשית פעולת המיניסטר הנראף „אובארטאו” להשכלת היהודים ברוסיא; ואז היתה ראשית צמיחת ההשכלה לעמנו ברוסיא. בשנת 1842 (תר”כ ותר”ג) בא הנראף אובארטאו ככתובים עם חכמי היהודים בחו”ל, ה”ה: הד”ר „פהיליפזאהן” והד”ר „יאס”ט, לרזון עמם על דבר האמצעים הנאותים להרמת רוח ישראל ברוסיא והפצת „ההשכלה” בתוכם, ובה בשנה היה הד”ר „ליליענשטאל” לרב ב„רינא”. והממשלה מוציאה פקודה: לאסוף מיהודים גם קטנים הפחותים מבני י”ה ולגדלם בתור „בני אנשי חיל” (קאנטאניסטים). גם הושת על היהודים להרים אנשים לצבא עשרה לאלף, בשנת 1843 (תר”ד ותר”ה) מוציאה הממשלה ברוסיא דת להוציא את היהודים השוכנים בקרבת הגבולים אשר בין ארצה ובין ארץ ממלכת פרייסען ואסטרייך, במרחק המשים ווערסט מכל גבול. התחדשות האיסור משנת 1825 בדבר הכירת קרקעות, בתי-מלון ומשקה ליהודים. ואז נפתחו בתי-ספר פרטים ליהודים באודיסא, ווילנא, וויניצא וברדיטשוב, והיתה אז התעוררות כלליות לטובת יהודי רוסיא. — בשנת 1847 (תר”ז ותר”ז) יצא כתב הדת, שיהודי רוסיא מהויכים להחליף את בנדיהם וללבוש בגדים כבני עם הארץ, והעוברים ע”ז יענשו בעונשים חמורים. אז היתה התעוררות נגד החקים המעיקים לישראל בכל רחבי תבל, עד כי בבוא הקיסר המנוח ניקאלאי הראשון „ללונדון”, הגישו לו אפרתי וגדולי

בריטאניא מכתב-בקשה להיטיב מצב היהודים בארצו, ואחינו השר הצריך
ה"ר משה מונטיפיורי ז"ל התודע אז אל הקיסר הנ"ל בפעם הראשונה.
§ (43) בשנת 1848 (תר"ח) פוטר ממשלת רוסיא מעבודת הצבא את
היהודים הקולוניסטים המצטיינים בהריצותם בעבודת האדמה. הממשלה משחרת
את פני אחינו כרמיה ומונטיפיורי ז"ל לכא לרוסיא לראות בעיניהם את
מצב היהודים בני אמונתם; ואחרי נסיעת השר מונטיפיורי ז"ל לפטרסבורג
ועמדו לפני הוד הקיסר ניקאלאי הראשון ז"ל, ואחרי קריאת סודו-הדרבנים
לפטרסבורג (החכם ה"ר בצלאל שטערן, ד"ר ליליענטהאל, ה"ל מאג-
דעלשטאם, הרב ר' יצחק מוואלאזין ורבן של החסידים בעלי ה"חב"ד"
רבי מנחם מענדל מלובאוויטש ז"ל) — נפתחו בתי-מדרש לרבנים
בווילנא וזיטאמיר, ונסדו בתי-ספר ממחלקת ראשונה ושניה בכל ערי הפלך
ורבות מערי הגליל ברוסיא; הוקבע נְעֻד־רבנים להתאסף לעתים מזומנות
בפטרסבורג עם ועד מיוחד משרים נוצרים, בשם Еврейскій Комитетъ, לפקח
על כל עניני היהודים ולבקר את מעשי הרבנים; הניכו בתי-המדרש להכמה
ומדעים נפטרו מעבודת הצבא. הוטל עונש על כל עדה אשר לא תמציא
אנשים לצבא, לשלם כסף ענושים אלפים רז"כ לאיש צבא; הוקבע מס מיוחד
לאלה היהודים אשר יחפצו לשאת צניף (יארמאלקא) על ראשם; נאסר על נשי
ישראל לשום מכסה על פדחתן לכסות שערן ולשאת פאה נכרית; הממשלה
נותנת הרשיון ליהודים לבחור מקרבם „נוטריונים" לכל יצטרכו לפנות
אל נוטריונים נוצרים. בשנת 1851 (תרי"א) הוציא ממשלת רוסיא חוק, כי
הרשות לכל איש ישראל, לתת לצבא תחת נפשו, נפש יהודי בן עיר אחרת —
בשתפסו ואין בידו מכתב-מסע; הפקודה הזאת נודעת בשם „פאיימאניקי". —
ונתנה חוק, לנהל ספרי הנולדים והנפטרים (מאטריקעל) בכל קהלה
וקהלה. בשנת 1854 (תרי"ד) כימי מלחמת קרים, יצאה הפקודה עוד הפעם כי
היהודים ברוסיא יתנו אנשים לצבא עשר נפשות לאלף, ויצא חוק כי אין
הרשות לקהלות ישראל ברוסיא לבחור להם רב, כי אם מאלה שגמרו חוק
למודם בבתי-מדרש-הרבנים בווילנא וזיטאמיר, או באחד מכתבי-ספר
הגבוהים והאמצעים; נאסר על היהודים לקנות אדמה בפלבי ששערנינוב ופאל-
מאווז, ונקרא דרוז מעבודת הצבא לקולוניות בניי בפלך יעקאטערינאסלאוו.

§ (44) השננים החדשים האלה בחיי ישראל ברוסיא, במשך הצי הראשון
ממאת השנים הזאת האחרונה, אם כי דרתיקו ברוח טהור ורוח נכון מאחב"י
בפאדאליא, את כת פראנק וסיעתו עם כל התועים ומתעתעים שלבסוף

הכחישו לצור מהצבתם, אשר היו כאברים המדולדלים בבשר בני עמנו, — בכל זאת עוד עמדו בשפל המדרגה, ולא יכלו לשבוע מטוב חסדי הממלכה, אשר התאמצה להסיר מעליהם חרפת עם, אשר ממשלת פולין בחוקיה המעיקים, טחנה את פניהם ותעשם לעם לא היה, לכוזיי נפש גם בפני עצמם. ויהי בצאת החוקים הנ"ל לטובת אחב"י בארץ רוסיא, למען השותם לאזרחי העם לכל דבר ודבר, היו בני" בפאדאליא, ביתר אחיהם בכל מדינות פולין, כמתאוננים. יען כי מאורך הזמן שנשקעו בשפלותם, נדמה להם כי לכך נוצרו: את עבודת שדה וזרם חשבו לעבודה גסה ומוזהמת, ולא לתפארת היא לישראל להתעסק בעבודה כזאת: כאילו התורה אסרה לנו ללמוד לשון עמים וכל דבר אשר בשם אומנות או חכמה יקרא: הלילה לנו לצבוא אתם בצבא, ולא יאה לכל איש ישראלי ללמד בניו קשת; ומה גם ללבוש כמלבושיהם? יען השבו כי תבנית מלבושיהם (אשר ממלכת פולין גזרה עליהם שיהיו משונים משלהם, או לתת אותות חרפה על לבושיהם) נתנה להם מהר סיני כתבנית בנדי כהן גדול המפורשת בתורה: — ומהויבים להיות נבזים ושפלים בעיני כל רואיהם, ולהיות גבעת מקול עלה נדף... ובכל זאת נראה כי במשך הימים הרבים האלה, בחקופות הרבות והשונות האלה שעברו עליהם הליפות ותמורות שונות, עם ישראל הלך לבטה דרכו וישמור את תורתו ואמונתו, את ספרותו ואת לאומיותו מכל כושמר, מה שלא נראה בהצי השני מהבאה האחרונה הזאת, כאשר אספר הלאה:

§ 45. בשנת 1855 עלה הקיסר המנוח אלכסנדר השני על כסא מלכות רוסיא, ובה בשנה נתנו הנחות שונות ליהודי ארצו, והתחיל לעשות צדקה והסד בכל רחבי ממלכתו המעטירה: כי קרא דרור לרכבות אלפי עבדי עולם; נתן חוקי חיים ומשפטי צדק לכל העמים החוסים בצלו, חקים ומשפטים השונים ומשונים כל האזרחים השומרים אמונתם מבלי שום פדות בין עם לעם בעלי דתות שונות; הושיב ברחבי ארץ ממלכתו שופטי שלום; עשה משטרים חדשים בנתינת אנשים לצבא; הרים את קרן ההשכלה באופן מאד געלה, עד כי כימים לא כבירים עלתה רוסיא מאה מעלות בקלם ההכמה והמדע; ועוד תקונים טובים ומועילים אשר מי יכול לשא את ראש כלם? והפליא חסדיו גם עם אחב"י עבדיו, וכמלאך מושיע הופיע עליהם, ויפתח לפניהם שערי כל בתי-מדרש ההכמה והמדע, עד כי בשנים מועטות הצליחו גם עשו פרי הלולים ויהיו לרופאים (דאקטורען), לרוקחים (אפאטהקערען), למליצים (אדוואקאטען), לאנשי-מדות (אינזשינערען), לסופרים מהירים, לבעלי חרשת המעשה ומלאכת-

מהשבת, למנעימי זמירות, ולהרשים ולצירים ועוד רבות כאלה. במלה אחת:
האור החדש ושמש צדקה שהאיר על ארץ רוסיא ולדרים עליה בחסדי הקיסר
החסיד אלכסנדר השני ז"ל, זרחה גם על תולעת יעקב, ותקוה טובה היתה
משחקת לפניו, כי לא יארכו הימים ויתערה כאזרח רענן בקרב הארץ; אולם
לדאבון נפשנו, רבים מהדור הזה שהונכו ע"י חנוך מסודר, כאשר גדלו והצליחו
לא עשו פרי ולא הביאו ברכה לעמם, כי הרחיקו ללכת ועיניהם חזו שוא
ומדוחים, ויקחו להם קרנים לנגח חומת בית ישראל וימלאו בית יעקב פרצים.

§ (46.) ביום 1-מאי 1881 עלה אדוננו הקיסר אלכסנדר אלכסנדר-
וויטש השלישי על כס ממלכת אביו המנוח ז"ל. הקיסר החדש אלכסנדר
השלישי השקיע את הפרעות, ויתן צו לפתור את שאלות היהודים בארצו.
טובה אחת נצמחה מרעות הפרעות, כי רבים מצעירי עמנו שהרחיקו ללכת,
התחילו לשוב אל עמם ואל תורתם ושפתם ואמונתם ולאומתם...

§ (47.) ביום 20-אקטאבר משנת 1894 נפטר מלכנו הקיסר אלכסנדר
השלישי ז"ל, ועלה למלוכה בנו יורש עצר מלכנו הקיסר ניקא לאי השני
נ"י ויר"ה. ועתה לאלהים אשר התהלכו לפניו אבותינו הקדושים, לאלהים
הרועה אותנו מעודנו עד היום הזה, לאלהים אשר בידו לב מלכים ושרים,
לאלהים הטוב והמטיב ורב חסד ואמת לכל ברואיו — תקותנו, כי בימי
מלכנו זה, ירום הודו ותנשא מלכותו לאורך ימים, יצילנו מכל נזרות קשות ויטיב
מצבנו, מעתה ועד עולם, אבי"ר!

ג.

לקורות גזרות שנות ת"ח ות"ט.

§ (48). נוסח המצבה הראשונה שהקימו אח"ב ב"נעמירוב" לחתן וכלה אשר
סָבְעוּ כְנֶהר „נעמיר” בשנת ת"ח — לבל יהי כבודם לכלימה בידי הקאזאקים: *

„הנאהבים, עוללים ויונקים, נשים כאנשים,

והנעימים, חתנים וכלות, נפשות קדושים,

בְּחַיֵּיהֶם לא חסרו דבר נאה,

גַּם הכינו להוליכן להופת נאה,

בְּמוֹתָם, יסוד הנחל קטון מהכילה;

לא נטבחו, רק נטבעו לעולה,

נִפְרְדוּ הַגִּיּוּת, והנפשות נצדרו סלה.”

§ (49). נוסח מצבה ישנה שמצאתי בעיר „וואראשילאזוקי” מחוז „וויניצא”: **)

„עַד הַגַּל כִּי בַחֲרֵב נִפְּלוּ פֶה עִם יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי הָאִידֵאמָאקִים.”

(*) אמר מנ"ל: נוסח המצבה הזאת, הקינה והסליחה שימצא הקורא להלן, העתקתי
מהעלים האחרים שנשארו מהפנקס הויזן אשר לעדת ב"י בנעמירוב, בתקין והגהה ובהערות
ממני ומאת הרב החוקר חיו"ג ז"ל, — הגדות שונות וספורים מבהילים וספרו יהודי-נעמירוב מהעת
הנוראה הזאת, וביניהן, שלש הגדות ממקרה אחד שקרה לשלש עלמות ויפהיות, אשר אמרו
הקאזאקים לקחתן להם לנשים, והן הערו למות נפשותיהן, לבל יהי כבודן לכלימה ביד תולליהן
המתעוללים בהן: האחת קצצה אל מצולות הנהר „נעמיר” בעברה בו באניה עם אוהב נפשה
אל היכל בִּיחֶהר השניה, דברה בערכה אל שוכה ואוהבה לאמר: „כי היא לא תירא מכל
כלי מות, ואם יהיה כדור עופרת לא ירע ולא ישחית לה”. ותפתהו בחלקת לשונה לנסות
הדבר, ויעש לה כן ותפול שדודה; והשלישית קצצה גם היא אל מצולת הנהר „נעמיר” עם
החתן שלה, ומעשה שהיה כך היה: בחור אחד מנכבדי עיר נעמירוב היה קרוא לתורה ביום
השבת, וביום ג' י"ט סיון היה נועד יום החופה; ביום ב' ח"י סיון, נפלו הקאזאקים על העיר
ויעשו בה הרג רב. החתן רץ אל הכלה להצילה מידי המרצחים ושניהם התגנבו מתוך העיר
ויתמלטו דרך רחוב צר ויגשו אל הנהר, שם באו לקראתם כתנה הקאזאקים; והיו בראותם את
הסכנה המרפתת על ראשם וינסו אל חוף הנהר ולהצלחתם מצאו שמה ספינה קטנה וישבו בה
וישוטו לאורך הנהר; הקאזאקים השליכו עליהם אבנים, אך כאשר ראו חמצתם כי האבנים לא
תגענה אליהם, קפצו אחדים מהם אל המים והחלו לרדוף אחריהם, ואז חבקו שניהם החתן
והכלה וא"י ויטבעו במי הנהר. — כעבור ימים אחדים אחר ההרג הנורא נמצאו גופות שני
הנמטעים אצל החוף, והיהודים אשר נפשם נשארו להם לשלל, קברו אותם אצל בהכנ"ס, על
המקום אשר עד היום הזה יראה גל אבנים מוקף בחומת אבנים. וכנראה מנוסח המצבה הזאת,
יש השערה לההגדה האחרונה הזאת. — נוסח המצבה מיוסד ע"פ הפסוק „הנאהבים והנעימים
בחייהם ובמוותם לא נפרדו” [שמואל ב' א']; והאותיות „ה' ו' ב' י' ג' ב' ל' נ' פ' ר' ר'”
הננקודות בהפסוקים עולות לפרט ת"ח.

(**) נוסח המצבה הזאת הגיע אלי ע"י הג' ר' אברהם רפא פורט נ"י שהחזיק בחכירה
את אדמת העיר „וואראשילאזוקי” מאדונית העיר הנסיכה פאטאצקי; ומעשה שהיה כך היה:
בשנת 1875 קבל ידידי הנ"ל פקודה מהנסיכה פאטאצקי שהתגוררה אז „בפארוז”
לעקור משרש את ערעי-היער הנמצאים לא רחוק מהעיר. ויהי בעת שהתחילו החופרים לחפור

§ 50.) שתי נוסחאות ממצבות ישנות שנמצאו שקועות באדמה בבית-
עלמין הישן בעיר „קראסנא“ מהוז „יאמפאלא“ (*):

א „זמק בזק נבך“.

ב „והאבן הזאת לעדות כי יאות למכבי פה ג"ק (גניות קדש) של
הסידים ופשמנים תנצב"ה.

§ 51.) נוסח מצבה ישנה בב"ע של עיר „בערשיד“, מהוז „אלהאפאל“:

„מ"ק (מקום קבורת) הנהרגים על קדוש השם ע"י הרועים

וַנְּבִישֵׁם ביום כ"ב לח' סיון." (**)

§ 52.) נוסח מצבה ישנה בב"ע של עיר „לאדעזשין“, מהוז „הייסין“ (***):

„זאת המנוחה והנחלה לגוי קדוש אוי דאבון עינים.

זאת היא קבורת צדיקים דומים למלאכי שמים.

זאת המצבה שכרינו לעבדי אלקים היום.

זאת מנוחת עם קדושים עד ישקיף ויראה משמים“.

באדמה, מצאו מצבת אבן שקועה בארץ, ועליה חרותים בכתב מרושש הנוסח הזה, וידי הנ"ל
בקשני לבא אליו לעשות העתקה נכונה מהמצבה הזאת, למען יוכל לשלוח את ההעתק אל
הנסיכה לפארוז. מהרתי לבא אליו ואחרי עמל לא מעט צלחה בידי לעשות את ההעתק אשר
נהוג פה לפני הקוראים, ומצאתי בהאותיות המנוקדות את הפרט ת"ה למנינו; אולם בהגיע
ההעתק לידי הנסיכה בפארוז, דרשה מאחד מחכמי עמנו שמה, להעתיק את הנוסח באות נוסח
המצבה הזאת גם לשפת צרפת, והחכם המעתיק מצא גם פרט השנה שנת 1041 למנינם בכל
האותיות מהמצבה.

הנסיכה שלחה את נוסח המצבה וההעתקה הצרפתית לחזרה לעיר וואראשילאווקי וצותה
לסוכנה, כי יהיה שמורים בגניו ארמונה, ובשנת 1882 צלחה בידי, כרשיון סוכן הנסיכה הנוצרי
הישר באדם האדון K. Врублевский לעשות העתקה הזאת כפי שפטר גם החכם מפארוז
יששכר נרשם מתחת ההעתקה בראשי תיבות B. G.; ומאשר אדמה כי הר"ה הם משם החכם
ב"ג ז"ל (דו ב בער ג א ל ד ב ע ר ג מפארוז) הנודע למדי בהספרות העברית, לכן אבקש מכבוד
החכם החוקר ה' ישראל איסר גאלד ב"ג, שהביא לדפוס את כתבי ב"ג ז"ל, או
משארי חכמי עמנו בפארוז מוקדרי שם ב"ג — שיואילו להפיש בין כתבי ב"ג, אולי ימצאו בתוכם
רשימה נוספת המצבה הזאת, אשר בלתי ספק כתב עליו הערות מחכימות מאורי נתיב על
הגזרות ההן, לפרסמה באחד ממו"ע העברים — וינתן להם הודה ע"ז:

(*) נוסחאות המצבות ההן, הקינה משפת יהודית-מרוברת לקורות הגזרות בימי גאנטא
ומכתב מעצה ידי אומן מקורות הקראים, שימצאו אותם הקוראים להלן בקונטרס ד', העתקתי
נכ"ה הפרופיסור קארדי גיסו של אדון העיר „קראסנא-סמיעצקי“. האותיות המנוקדות יעלו ת"ה
לפרט, ופתרון (כפי שפטר הרב המנוח חיו"ג ז"ל): זה במקום קבורת בני זרע קדוש נהרגו
ביסורים קשים. „זאת“ עולה ת"ה לפ"ק.

(**) האותיות המנוקדות עולות ת"ה לפ"ק, ופתרון: „ונתבקשו בשיבה של מעלה“.

(***) כל מלה מראשי התרומים האלה (זאת) עולה ת"ה לפ"ק.

§ 53. קינה¹) לרבנו הקדוש מו"ה יחיאל ב"ר אליעזר ז"ל²) הנהרג על קדוש השם³) בשנת ת"ח לפ"ק, הובאה אלינו מרבנו יום טוב ליפמאן נ"י מקראקא⁴) בשנת "אוי ואבוי בזכרי הזה על הזה" לפ"ק⁵) וחתום שמו בראשי ההרוזים:

¹) הרב בער תוספות יו"ט ז"ל כותב הקינה הזאת, היה לפני גזרת ת"ה אב"ד דק"ק נעמיורב, כפי שמעיד בעצמו בפירושו תו"ט (פאה פ"ו משנה ו') וז"ל: "והנה זכני ה' כאשר עשיתי מהדורות אחרונות כשהייתי יושב בישיבה דק"ק נעמירוב הגדולה בארץ רוסיה אחרי ימי עניי ומרודי, וכו'".

²) אמר חיו"ג: פרשת גדולת הרב הנכבד הזה, שקדש שם שמים ברבים, נסתרה מעינינו, אבל מדוברי אנשי דורו הנאמרים, נראה ברור כי גדול בזמנו היה, ורבני וסופרי זמנו ובראשם הגאון מוה"ר שבתיהן בעל "הש"ך" והרב ר' גבריאל בר' יהושע שושב ערג בעל "פתח השובה" מזכירים אותו השם ולתהלה. חבר הספר "שברי לוחות" דרשות על קצת פרשיות ובאור מאמרי "אל תקרי כך אלא כך" בדהו"ד [לובלין שנת ת"ס].

³) אופן מוחתו יספרו לנו הסופרים ה"ה ר' נתן נטע הנובר בספרו "יון מצולה", ר' יהושע בר' דוד מלכוב בעל "צוק העתים" ור' אברהם אשכנזי בספרו "דער בת רבים" כתב די אשר יצא אי"ה לאור ע"י (*). וכלם כאחד מעידים כי תופר מנע לים מנעמרוג הרג במקלו את הרב סמוך לבית-החיים, שברח עם אמו, מטעם שאם יהרגום על בית-החיים יבואו עכ"פ לקבורה.

⁴) הרב הגאון רבי יום טוב ליפמאן בעל "תו"ט" ז"ל, נולד בשנת של"ט (1579) בארץ אשכנז (**). בעיר "וואלירשטין", ובהיותו בן ל"א שנה השלים חבורו הנודע "תו"ט" על כל "שנת סדרי משנה", המפורסם בכל תפוצות ישראל; במרחשון שפ"ה לפ"ק נתקבל לאבד"ק "ניקלשבורג", ובאדר שבאותו שנה נבחר לאבד"ק "ווינא", וישיב שם עד פורים שפ"ז, ומשם בא לק' "פראג" אשר קבלוהו לאב"ד וראש ישיבה, ויקומו עליו ועל מנהיגי העיר מלשינים אשר הביאו דבתו רעה לפני הקיסר, באמרם כי כתב בספרו "מערני מלך" דברים קשים נגד דתם, ויסע הרב בפקודת הקיסר לווינא בתמוז שפ"ט וייתן שם בבית הספר ארבעים יום, עד כ"ח מנחם אב, ויצא הפשי בעבור פדיון עשרת ארצים כסף אשר פדותו אוהבו וישיב לפראג (***) , בסוף שנת שצ"א נתקבל לאב"ד בק' "גמבורב" [עיין לעיל בהערה], ומשם באייר שצ"ד לק' "לאדמיר" (וולאדמיר) במדינת פולין, וגם פה לא מצא מנוח לנפשו, כי הלשינו ערו עוד הפעם לפני הממשלה, ואחרי עבור עזר יגנום נבחר לרב בק' "קראקא" (כ"ח מרחשון ת"ד) ויתקע שם אהלו, אהל של תורה, וגשא את עבודת הקדש על שכמו עד שנתבקש בישיבה של מעלה בכ"ז אלול תי"ד (1654) ונקבר שם בכבוד גדול¹). והנה מלבד ספרים רבים שחבר (עשרים במספרם) חבר גם סליחות על גזרות אוקריינא אשר נהגו לאמרם, לזכר הגזרות הנוראות בישנות ת"ח ות"ט, ביום כ' סיון, וגדפסו שלש פעמים, אבל מרוב הזמן ומטלטול העם כמעט ספו תמו ואינן. ואך אחרי יגיעה רבה ועמל רב צלחה בידי להשיג מהן העתקה ומגמתי להוציאן לאור.

⁵) עולה לשנת תי"ג לפ"ק.

(*) כבר נדפס בקונטרס "לקורות הגזרות על ישראל" מחברת ג' [קראקא תרי"ט]. [2]
(**) כנראה מדבריו (בלאוס פ"ט י"ז) "כאשר שמתתי גם בימי חרפי וראיתי באשכנז ארץ מולדתי".

(***) כמוספר בארוכה בספרו הקטן "מגלת איבה" [ווינא תר"מ].

¹) עיין ס' עמודי העבודה לתרצ"א לאנדסהוט דף 83, 84.

„יום העשרים בסיון קדושים היו לאור אש ולעשנים,
והנאון מזה"ר יחיא אל מעומר בחכמות לאין מנין ומנינים,
כסר לבו ונפשו וגויתו לאל כבן שבעים וכשמונים;
זמן וד רשת לנער וזקן קדמם בכרול קנים י',
ובית אל בעיר נעמרוכ רץ כאילה וכסופה ובעננים,
במעללינו המך כחתף עדי אין קץ ספרים שונים,
לחרפה על ישראל שרף אותם בדמים יקרים נקנים,
יפעת האותיות מספרי-תורה היו כתובים כספירים וכפנינים,
פרחו באש מגבי קלפי הוד בכל יופי מתוקנים,
מיהר בליעל ושם קץ על חבורים פנימים וחיצונים,
אבוי קרץ בא גם על ספרי תלמוד ופסקנים,
נקום אלי עבור זאת⁽²⁾ התורה אחת⁽³⁾ היא מהודונים."

§ 54. סליחה על ת"ח ות"ט: סליחה זאת אחת⁽⁴⁾ היא אם כי
נהלקת לשתיים, וכל ב"י במחזוי רוסיא ואוקריינא פאדאל, לימא וואלינה יאמרו

(¹) אמר מנ"ל: הכ"י אשר ממנו היתקתי הקינה זאת קרוע ובלוא זכמה אותיות בו
מחוקים ומטושטשים, וביותר כשורה ד', וביגיעה רבה צלחה בידי לעשות תקונים כיד ה' הטובה
עלי, אשר מצאו חן בעיני ידירי המנוח הרב חיו"ג ז"ל; מלבד תקוני זה שלא הבין פתרונו,
ויבקשני לכתוב לו פתרון התקון. וזאת היתה תשובתי אליו: „רעתי, כי תקוני בברזל קנים,
מתאים יותר לסומני האותיות שנשארו מהטשטוש בכ"י ויתורגם בטוב — מאשר נתקן מהם מלה
„אחת אחרת, ד"מ „ב ק נ ט ו ר י ם" (מלשון „קנטר" משקל כמוט ברזל ארוך, אשר עד היום
„ישתמשו בו הסוחרים הקטנים בפאדאליא למשקל, ביומי דשוקא); „ב ק נ ט ו ר י ם" (במדרש,
„אנשים פראים ושובבים) או „ב ק נ ד א י ם" (סכינים קטנים, במדרש). וגם, כי מלבד שכל
„טורי התרוזים מהקינה הזאת הם בעלי שמנה מלות, והטור הזה יהיה רק משבע, עוד זאת,
„ב"ם נתקן בסוף חרוז זה „קנטורים" או „קונדאים" — לא ישתיה לכל ההרוזים המסיימים
„כלם באותיות „גים"; ועוד, אחרי שכל הקינה כתובה בלה"ק (כי גם מלת „קלף" נתקדשה כבר
„ורגילה במשנה ותלמוד), רחוק להחליט שיתפוס פה הגאון המקונן מלה יונית או רומית; —
„לזאת תקנתי „בברזל קנים" מלשון „קנה", ופירושו: מדה ופולס למושקל כמו „וכסף בקנה ישקלו"
„(ישעי' מ"ו ה'); או קנה רצוץ לא ישבור (שם מ"ב ג'); ומוה „קנה-המדה" (стволь, мѣрило, коромысло „קנה-הקלע" стволъ ружья). ויתורגם החרוז לפי זה: בראשונה ממנו חורים
„רשת להם, ואח"כ הרגו אותם בברזל-קנים (съ желѣзнымъ Коромысломъ). — ויש
„להעיר, כי קינה זו נהלקת לב' חלקים, ח"א (מן שורה א' עד שורה ה') יקונן הגאון על הריגת הרב
„ועל כל הנהרגים, ויספר איך היה אופן מיתתם. וח"ב (מן שורה ה' עד סופה) יקונן על שריפת ספרי
„קדשנו בלבד. — ואם כי גם בתקוני זה יש קצת דוחק, כי היה לו לכתוב „בקני ברזל" — אמנם
„בדרך שיר אין מוקדקדקן בכך, כידוע, ובפרט שכתב כן להשתות החרוזים" (*).

(²) ת"ח לפ"ק. (³) ת"ט לפ"ק.

(⁴) זאת — ת"ח, ח"א — ת"ט.

(*) ח"ה: כשמואל ב' כ"א ט"ז — ומשקל קינו, פירושו רומח.

אותה בכבי על גזרות נעמרוכ וטולטשין, חברה שמואל הלוי⁽¹⁾ ובהרוז
ש' רשום שמו :

אללי אלי בזכרי הצרה הגדולה.

שפקדת עלינו אלהים שנתים בגולה :

באין מלך⁽²⁾ יון וקדר הרכבת לראשינו.

המה פרצו פרץ ואתה פקדת עונותינו :

גברו ועברו ראשינו הטאים ועונות.

ומצאנו צרות זו מזו שונות :

דימו וארכו בשנה זאת⁽³⁾ עם לא בינות.

צרה אחת⁽⁴⁾ היתה לאחינו בש⁽⁵⁾ מדינות :

העיר נעמרוכ הגדולה נלכדה כשהיותותם⁽⁶⁾.

טולטשין הבצורה⁽⁷⁾ ועירות נודעים בשמותם :

(¹) לא אדע מי הוא? אם בן הרב הגאון מוה' יום טוב ליפמאן הלוי העל ליר בעל התו"ט ז"ל? או בנו של הגאון המקובל מה"ר ישע' הלוי הורוויץ בעל השל"ה ז"ל? כי שניהם חברו "סליחות, תפלות ואל מלא רחמים" על הרוגי נעמרוכ וטולטשין.

(²) המחבר ירמוז בזה, שבעת קס חמ ע ל נ י צ ק י להלחם עם עם הפולאנים, מת המלך הרחמן וולאדיסלאו, והיתה מדינת פולין שכולה וגלמודה.

(³) ת"ח. (⁴) ת"ט.

(⁵) גם לפי דברי המחבר, "מהאל מלא רחמים" שומצא הקורא להלן, נחרבו יותר משלש מאות קהלות קדושות.

(⁶) ירמוז על המעשה שהיה בעת ההיא בעיר "נעמרוכ": כשבועות אחדים אחרי הנצחון הראשון של הקאזאקים על שני שרי צבאות פולין, בא גדוד מהם ושימו מצור על נעמרוכ העיר, אשר נקבצו באו אל תוך חומותיה הבצורות, יהודים רבים מערים הקרובות, ויסגרו את שערי המבצר בברית-ברזל מפני הצר הצור; אפס הקאזאקים חשבו מזימה ולקחו דברי סתר עם הפראואסלאווים אשר בעיר, ויועצו לעשות במרמה, וילבשו בגדי פולין ויקרבו אל העיר בתרועת קול שופר, אז האיצו הנוצרים אשר בעיר ביהודים לפתוח את השערים לאוהביהם הבאים לעזרתם, ומבלי דעת שמעו היהודים לקולם. אך כמעט באו הנוכלים העירה — והשמירום כלם כאיש אחד ביסורים וענוים קשים ומרים, כי יחדו עם תושבי העיר הקאתולים, התנפלו גם על היהודים ועשו בהם מבח נורא (עיון "יון מצולה" דף ה' ו"דברי ימי רוסיא" להר"ר מאנדל קערן צד 56).

(⁷) אחרי הריגת עיר נעמירוב, שמו גדוד קאזאקים (תחת יר פקידם קריווא גאס) מצור על העיר "טולטשין" ויען שבין היהודים היו אנשי חיל אשר תקעו כף עם אצילי הפולאנים לצאת לקראת נשק ולהלחם באויביהם, ונשבעו יחד לסוכך ולגונן על העיר והמבצר עד תום האחרון בהם, ותקאזאקים והאכרים לא ידעו עוד מהחבלות המצור — על כן הצליחו היהודים והפולאנים להפיל מהם רב, אז שמו הקאזאקים אל הערכה פניהם, ויודרו על לב אצילי-פולין ואויביהם כנפש, והיה אם ויאילו הפולאנים להסגירם בידיהם יסורו מעל העיר, הפולאנים חללו את שבועתם, ויצאו על היהודים להתפשט את אוניהם, ואחרי שהתנצלו את כלי-נשקם, פתחו הפולאנים את שערי העיר לפני הקאזאקים אשר עשו בהם הרג רב [שם צד 57].

ורשעים בנובה אפס יצריחו ויריעו.
טבחו במאבלת ⁽¹⁾ קדושים בהירייה הבריעו:
זדים רבים כמו עלינו בעלילותם.
ובילדי נכרים ישפיקו אז תאותם:
חשבו להבהידנו, כנות ונשים אנסו ⁽²⁾.
ראשי עוללים נפצו ⁽³⁾ ומוחם רפסו: ⁽⁴⁾
כל הרע אויב מכותיו כתרף-עין.
הרוגים דן ברסוק אברים ⁽⁵⁾ ובכלי-זין:
להרפתנו אנשים ונשים קטנים וגדולים.
בהורים ובתולות יונקים אף עוללים:
מסרו נפשם ואת גויתם יחד.
כאימה על קדוש השם המיוחד:
נקמה נקח אמרו אנשי המלחמה.
למקדשם נבוא טהרם עשות לשמה:
ספרי תורות קרעו עליהם רמסו והדריכו.
וברצועות תפילין סנדלי רגליהם הכריכו: ⁽⁶⁾
על אלה אני בוכיה מלך עולמים.
ארך אפים שמע שועת המימים:
פלגי מים תרד עיני העלה אותם.
אל מקדשך כי אבינה לאחריתם:

⁽¹⁾ עיין בס' "פחת תשובה" בפסוק "שנת רצון לה' ויום נקם לאלקינו" כי "הראו הלכות שחיטה ובדיקה בעצמנו", ואחריו דברי המפרש.

⁽²⁾ רבות נשים ובנות אנסו הודים, אח"כ בדת כפרו ויתחתנו ליונים [צוק העתים אות ר'].

⁽³⁾ עיין הסליחה על ת"ח ות"ט מהרב בעל תוספות יו"ט, המובאה בקונטרס "לקורות הגזרות על ישראל" (קונט' א') להרב חיו"ג ז"ל.

⁽⁴⁾ כמו שכתוב בס' "דברי ימי רוסיא" הג"ל [צד 57] "אחרי אשר לקחו המשתתפים האלה את כל הונם וקנינם, נטלו עליהם (על יהודי טולטשין) אחת משתי אלה: אם לעבוד בשל"ח או להמיר דתם" וכו'. וכן בכל המקורים שבידי לגזרות ההן, נמצאו מעשים כאלה.
⁽⁵⁾ בעל "פחת תשובה" [דף ח'] יספר לנו: "מעשה בזקן אחד שהיה הוא ובנו נשבה אצלם, ולקחו בחברתם את הבן לעינוי והשליכוהו למעלה וקבלוהו על הרומח כמה פעמים" וכו'.

⁽⁶⁾ כמו שכתוב בס' "מגלת איבה": "והוציאו כל הס"ת ישנים גם חדשים וקרעום לגזרים ונתנם למרמס רגלי אדם ובהמה סוסים ופרשים, ועשו להם מהם סנדלים ומנעלים שקורין "פאסטעלים" וכו'. ובס' "פחת תשובה": "ויותר קובלנא רבתא שעשו כחתיכות היריעות הקדושות מנעלים הבוים שקורין בלשון יון "פאסטילוש" כדי להגן על הסמרטוטין שכורכים ברגליהם ויקשרום ויחוקים ברצועות של תפילין" וכו'. וכן הוא בס' "צוק העתים" ובס' "צער בת רבים".

צפית במבאוב בניך ולא השנחת ממדומים.

אספת שלומך החדר ואת הרחמים:

קדוש ישראל, אל נורא עלילה.

נאמן עלינו הדין לקריתך תהלה:

ראה והביטת וזכור הישרים והתמימים.

דרוש שפוך-דמם מאנשי-דמים:

שירי מֶה תחשה וּבניך בצרה גדולה.

אל תיסרם עוד, קנא לבניך בגולה:

תמזור קין משיחך ושנת שלומים.

אל מלך יושב על כסא רחמים:

§ (55.) אל מלא רחמים לכו' סיון: *

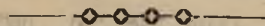
אל מלא רחמים דיין אלמנות אבי יתומים, עד אן תחשה ותתאפק לדם תמימים שנהרגו כמה אלפים ורכבות מישראל הקדושים, שתתן מנוחה נכונה למעלה מכנפי השכינה לנשמותיהן של הרוגי עיר נעמרוב הגדולה, שאריגראד, פאהרכושט, מולטשין, פולנאה, באר, מעזבוז, נהראל, קראשניק, וולאדו, ושאר קהלות קדושות יותר משלש מאות במספר ובמנינא, במהווי דוסיא ואוקריינא, פאדאליא, וואלין וליטא, הכמיא, ספריא, ראשי עממיא, דרשיא, ופלפוליא בספריא, בעלי מקרא בעלי משנה, בעלי גמרא, בעלי תריסין, בעיון ובשנינא, בטעם ובסברא, שנהרגו על קדשי שם המיוחד הנכבד והנורא הנקובים בשמותם. מורי מורינא הרב הגאון הגדול ר' יחיאל במוה"ר אליעזר, מוה"ר חיים במוה"ר יצחק, מוה"ר שלמה במוה"ר שמואל הלוי, מוה"ר יצחק במוה"ר שמשון, ואוי ואבוי שנהרג הרב המגיד גאון תפארת חמד מורי מורינא רבי שמשון במוה"ר פסח מגיד מאוסטרפאלי ושאר אנשים ונשים וילדים וילדות אלפי אלפים רכוא. מי ימנה מי יספור, לא בלשון נזמא כי אם באמת ובתמים שנשפך דמם כמים בזה השנה שנת ת"ח על יחוד שמך הגדול והנורא, ולא נסעו אחר בוגדים וקראו שמע ישראל ביהודא גמורה צרחו וזעקו בפחד ובמורא: הוה על הוה, שבר על שבר, בת עמי, האמונים עלי תולע, חבקו אשפתות בעיר ובשדה וכיערה, המתים שמוחים על פני השדה

(*) נעתק מ"סדור התפלות", כ"ו בכתב אשורי על קלף, הנמצא בבית-הכנסת הישן בעיר "שארגראד" כחוו "מאהילוב-פאדאלסק" ונדפס ג"כ בקונטרס א' "לקורות הגורות על ישראל" להרב חיו"ג ז"ל.

זהררים השלבו לקבר בלי טבח, יחשבו לפניך דמם שנשפך ואיכרים ופררים שנתעכלו בעולה ובזבח, מנחתם יהי כבוד במעלה כרבי עקיבא וחבריו בעלי הטבח, עד עמדם לקץ הימין יום טוב ארוך בשובה ונחת ושבת, ובזכות כל הצדיקים וצדקניות הנפוצות כבמזרה, ולכן בעל הרהמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור ההיים את נשמתם, ה' [יקום] נקמתם הוא נחלתם, וינחו בשלום על משכבותם, ובלשון צה ובשפה ברורה יענו ויאמרו כל האומיא הקדושה אמן אמן.

§ 56. אל מלא רחמים על הרוגי עיר מולטשין בשנת ת"ח* :

אל מלא רחמים, שוכן בגבתי מרומים, המציא מנוחה נבונה, תחת כנפי השכינה, לנשמותיהם של הרוגי מולטשין העדינה שמסרו נפשם יחד, באימה יראה ופחד, על קדוש שם המיוחד, כשלשת אלפים נפשות כלם לשמים לב אחד, כראשם הנאונים מוה"ר אליעזר בן מוה"ר יקותיאל, מוה"ר שלמה בן מוה"ר שמואל הלוי, מוה"ר חיים בן מוה"ר נאברהם, שדמם נשפך כמים זאת ** השנה, כי רחק מני *** מנחם, היאַסִימנה, לאלף הששי לברואת העולם למנינא, ושאר קהלות קדושות כשלש מאות במספר ובמנינא, במחוי פאדאליא וואלינא ואוקריינא, שפשטו לטבח צון ארם, בכל לבכם נפשם ובשרם, לא חסו על בניהם ושארם. לכן בעל הרהמים יצרור בצרור ההיים נשמתם, אדני אלקים הוא נחלתם, ויזכור לנו עקדתם, ויעמוד לנו ולכל ישראל וכותם, וינחו בשלום על משכבותם. ונאמר אמן.

* נעתק מעובון כ"י של החכם הרב ר' יהושע באנק ז"ל מטולטשין בעל "תבוסת אבשלום".
** עולה ת"ח לפ"ק. ** עולה ג"ב ת"ח לפ"ק.

ד.

לקורות גזרות שנת תקכ"ה.

§ 57. אמר מנ"ל: אם לקורות שנות ת"ה ות"ט כימי „המעלניצקי“ נשאר זכרון בספרות העברית ע"י הספרים והסליחות, הקינות והבקשות שנתחברו אז, המכללים פרטי הגזרות הן, אבל בנוגע להגזרות שנתכו על ישראל בימי „נאנטא“ — מעטים הם הזכרונות בספרותנו; ומלבד הספר הקטן בשפת יהודית-המדוברת „מעשה גדולה או גזרת אומאן“ (*); „אגרת אחת“ שהביאה הרב ה"ר אריה לייב בר' מרדכי עפשטיין ז"ל אבדק"ק קעניגסבערג בספר „הפרדס“ (**); „דרוש“ שדרש בשכנת-תשובה שנת תקכ"ה ע"ד הגזרות האלה הרב הגאון ה"ר אברהם מאיר הלוי עפשטיין בן הגאון הנ"ל (**); „תפלה בחרוזים“ הנמצאה באחד מכתב-התפלה לעדת בני בעיר אומאן, ולקומים מספרים ישנים שנאספו ע"י הרב החוקר חיו"ג ז"ל, ונדפסו בקונטרסו האחרון „לקורות הגזרות על ישראל“ (***), — כמעט לא נמצא בספרותנו ידיעות ברורות בנוגע ליהם הגזרות בימי „נאנטא“ בשנת תקכ"ה. — לפי דעת ידידי המנוח הרב חיו"ג ז"ל, לא באו בספרותנו זכרונות לגזרות תקכ"ה, מפני כי בימי חמיל (כמאה ה"ז)

(*) אחרי עמל לא מעט צלחה בירי להשיג את הספר הזה ולהריצו לידידי המנוח הרב חיו"ג ז"ל, והדפיסו הרב החכם ה"ר דוד כהנא ג"י מארעסא, בקונטרס האחרון „לקורות הגזרות על ישראל“ להרב החוקר חיו"ג ז"ל, שהו"ל אחרי מותו.

(**) נדפסה בקונטרס ג' „לקורות הגזרות על ישראל“ להרב חיו"ג הנ"ל.

(***) נדפס בסוף הקונטרס האחרון „לקורות הגזרות על ישראל“ להנ"ל.

(****) ואלה הם הספרים אשר על פיהם יש לאל ידנו לדעת את תולדות בני בפולאנא מן שנת ת"ח עד שנת תקכ"ה, שאסף ולקט מהם הרב חיו"ג ז"ל בקונטרסו האחרון:

א) מהקדמת הספר „דרוש לחג הסבועות“ להרב ה"ר אבי הירש בר' יהודה לייב כהנא ז"ל (נדפס בוויניצ'א בשנת ת"ט).

ב) מס' „ברכת הזבח“ להרב ה"ר אהרן שמואל קיידנובער ז"ל (אמשטרדם שנת „משפט“ — תכ"ט).

ג) מהקדמת מס' „חסד שמואל“ להרב ה"ר שמואל כהקדוש ה"ר דוד אדוירצאך ז"ל מק' ליבלין (אמשטרדם תכ"ט).

ד) מהקדמת מס' „ראשית כזורים“ להגאון ה"ר חנוך העניך בר' אברהם דיין מפוזנ' ז"ל (פסד"מ תס"ח).

ה) מס' „שם יעקב“ להרב ר' יעקב בר' יחזקאל הלוי מולאטאווי ז"ל (שס תע"ז).

ו) מס' „שער המלך“ (על דרוש) להרב הגאון מוה' מרדכי בר' שמואל ז"ל אבדק"ק ווילקאוויטש, בחלק שני פרק ו' (דיהרנפורט תקנ"ז).

ז) מהקדמת מס' „ראש יוסף“ לה"ר יוסף בר' יעקב ז"ל מפינטשוב (קטין תע"ז).

ח) מס' „אגודת איוז“ להרב הגאון ה"ר יעקב ישראל מייזלוש ז"ל, מ"מ

דק' קרעמינץ, בהקדמתו למגלת איכה, ובפירושו (ב' יו"ד).

עלה בידי כמה רבנים וגדולי הדור (משנת ת"ח עד תט"ו) לעזוב את ארצם בימי המהפכה ולהמלט על נפשם אל מדינות אחרות אשר שם מצאו מרגוע לנפשם, והיתה לאל ידם להעלות עלי גליון את זכרון הנזרות שהיו בארץ מולדתם, כמו הנאונים: ר' יוס טוב ליפמאן הלוי העליר ז"ל, ר' משה כהן מק' "נראל", ר' שבתאי כהן (הש"ך), ר' משה רבקש, ר' שמואל אהרן קינדנובר, ר' אברהם אשכנזי בעל "צער בת רבים" וכו'. גם הרבנים מגולי יהודי פולין שלא כתבו בעצמם את מקרי זמנם, ספרו את מעשי הנזרות לחבריהם בחו"ל, והם מצדם, הקקו בספר למזכרת עולם את מעשי הנזרות כפי ששמעה אזנם, כמו: ר' נתן נטע הנובר בעל "יון מצולה", ר' יהושע מלבוב בעל "צוק העתים", ר' שמואל פייביש מוויז'ניץ בעל "טיט היין" ור' גבריאל שוסבערג בעל "פתח השובה". אולם בימי "גאנטא" (במאה הי"ח), מלבד שמצב התורה והחכמה בין עמנו בארצנו בזמן ההוא היה בכלל בשפל המדרגה, גם החכמים המעטים שהיו אז במדינת אוקריינא, כמעט כלם נפלו לפי הרב ע"י ההיידאמאקים, ואף גם אחד מהם לא נמלט על נפשו לחו"ל, ולא נשאר מי שימשוך בעט סופר לספר גזרות הקב"ה ואת אכזריות גאנטא. — והנה, יען כי מעטים המה הזכרונות בספרותנו לקורות הנזרות בימי גאנטא, אביא בזה איזו העתקות ממצבות ישנות הנמצאות בחצר-יהמות בערי פאדאליא וקינה אחת, אשר אם כי כתובה היא בשפת יהודית-אשכנזית, כב"י יקרה היא לחוקרינו בארצנו, וראויה להתפרסם ברבים למלאות בה מעט את החסרון בתולדות דברי ימי עמנו בארצנו:

§ 58. נוסח מצבה ישנה שמצאתי בבית-הקברות הישן בעיר מאהילוב פאד':

כתר תורה:

כ"ד תשרי שנת "אבוי כי צדיק בדורו נאבד" לפ"ק *).

הגאון חסיד ועניו אמתי קדוש ובוצינא קדישא מו' [מכאן ואילך נמחקו האותיות].

§ 59. נוסח מצבה ישנה בב"ע בעיר הייסין **).

ק"ו

על הנהרגים על קדוש השם

בשנת נ'ב'ת'ו'י'א'ו'מ'י'ג' לחד' כסליו.

(*) פרט השנה עולה תקכ"ח למנינו שהיא 1768 למנינם, והוא בימי גזרות "גאנטא".

(**) בא לידי מידי המשכיל ה"ר שלמה ווייסמאן מיטש, — ר"ת ק"ו חם המלות "קינה והנה". והאותיות המנוקדות שיעלו לשנת תקכ"ח לפ"ק. פתרונם: [נפשם במוקד תלין יורעם ירשו ארץ והיתה כנוחתם י"ג לחדש כסליו].

§ 60.) נוסח מצבה ישנה בב"ע בעיר משעטשילניק: *)

„אוי לנו שכך עלתה בימינו בשנות ראינו רעה,

וכי ישאל בנך מחר לאמר: מי האיש הלזה?

ואמרת כי בערה ביעקב אש, שלהבתיה ברב מיוחס,

ופה ג'י'מ'י'ש'ע'מ'ה'נ' לפ"ק שמסר נפשו במס"נ".

§ 61.) נוסח מצבה ישנה בב"ע בעיר לאדעוין. **)

„קבר איש האלקים שקדן בתורה,

לנפש הודיע אחריו גודל אתבתו לתורה,

מקובל אלקי כל היום וכל הלילה על התורה,

נח נפשו בעת קבץ פעלים לתורה.

ציון מורינו ודכנו הרב מוה"ר קלמן צבי ז"ל

בחרב „חק נתן" שנהרג ביסורים קשים,

יום יו"ד לחד' כסליו התקב"ח ליצירה.

§ 62.) קינה בשפת יהודי-ראשכנזית על נזרות תקב"ח (***)

ע"פ א"ב כפול:

אבינו שבשמים, ווי אזוי קענשטי דאש צי זייען,

אוקריינער אידען זאל אזוינע גרוישע צרון גישיין.

בטל מעלינו, די גרוישע גזרה פון די היידאמאקן,

באלטער אידען האט דער רשע סילה גיטאן טריינקין בראקין אין האקין. ⁽¹⁾

גזרות קשות, אזעלכע ווי איז גיערט גיווארין אין דער וועלט,

גאנטע האט אויך קליינע קינדער ממית געוועזן אין נאך דעם גינעמין געלט.

דעם רב, האט זיך ווי רישקים וואסיר אין די גאסין גינאסין,

דראזניר אידען האבן נאך מעריר פון באלטער גינאסין.

*) פתרון האותיות המנוקדות שיעלו לשנת תקב"ח לפ"ק, הם כפי שפתר לי הרב חיו"ג ז"ל: „ג'ניזת יעקב מ'יוחס יבא ע'לום על מ'שכנו ד'ולך נ'כחו", שמסר נפשו במסירת נפש, ואולי הוא ממשפחת הרב ר' אברהם בב"ר שמואל מ'יוחס בעל „שדה הארץ" שהי בזמן הזה בירושלים?

**) בא לידי העתקה מכתב לכתב מירידי הרב ה"ר אברהם עליש בערג נ"י, וגם הרב הוה לא נודע לי, אולי הוא בן להרב ר' נתן בורגיל בעל „חק נתן" שנפטר בירושלים בשנת תקכ"ו?

***) לגודל יקרתה נעתקה (ביתד עם העתקה מפנקס הישן לעיר מאהילוב-פאדאלסק ע"ד „החסידים" שאביא להלן) ברשיוני, ע"י החכם החוקר ה"ר שמועון דובנאו נ"י במ"ע „וואסחאד" בחבורת אגוסט לשנת 1893.

⁽¹⁾ ע"ד ההיידאמאק „סולה" בפרט יעיון הקורא במ' „מעשה גדולה מאומאן ומאוקריינא הג'ל, וע"ד הרוגת יהודי „באלטא" ככלל, ימצא הקורא בקורות העיר באלטא בספרינו, ו.

הרג רב, האבין די היידאמאקין אין פיל שטעט גימאכט, הומאניר און הייסיניר אידן האבן זיי ביו איינעם אומגיבראכט. וגם, אין הויך קליינע קינדער האבן זיי גישטאכטן אין פארברענט וואביר האבן זיי גיבינדען אין לעבדיק דעם בויך גיטרענט. זעם, אנרוישער צארען איז אויף זאכאטיניר אידען אוישגינאסין גיווארין, אילויניאק [זעליוקניאק] (** האט זיי פריד בארויכט דער נאך אלע פארלוירן. חרון, האמשי אמאל איז הויך אזא גרושער צארין גישוין, חמילס גזרות האבער א קיינין איצטיקער זענין גאר נישט גיוויין. טפינו, האבין די היידאמאקין גיקוילט זיך גיבוירדין אין זייער בליט, טולציניר גזרה א קיינין טיטיווער איז א גאר ניט. זיה, נאט ווי האסטי דאש ביי זיך גיקענט פוילין, יעדער איד זאל אליין זיין ווייב אין קינדער קוילין. (**). כלם, האבין זיך אין די שולען פארזאמלט אין זיך אליין גיטיט, כלות זייערע חתנים ווייבער זייערע מאנין האבין דערצו גינייט. להרוג, האבין די היידאמאקין אין ליסאנקי אין אין טיטיוכ אנגיאוויבין, לדיוניר אין ליפיוזיער אידען האבין זיי נאך דעם בייגראבין. נשים ענו, די וואביר האבין זיי אומיטים צו זנות גינייט, נאך דעם גיטרענט דעם בויך אין לעבעדיקע קעץ פארנייט. (*)

(*) ר"ל בקעו כרסי נשים.

(**) מפני שני טעמים תקנית "זעליוניאק" תחת "איליוניאק": (א) מאשר כפי האל"ף בית" אשר עליו נתחברה הקינה הזאת, צריך להיות פה "ז" — ולא "א". (ב) יען כי טבח זאכאטיניר ואומאן כנודע, עשה "זעליוניאק", הוא מאקסים ושעליוניאק קאזאק עשיר ואמיץ לב, שהיה לפניו אחד ממשטרי בית-הגזורים במשיגין, ואח"כ הוקם לראש הצבא על הקאזאקים האפאראזשים, שבא פתאום בשנת תקכ"ח לעיר סמיעלע עם קאזאקים הרבה, ותו"מ נאספו אליהם אלפי אין מספר אכרים חלוצים, ויעוררם לצאת בחרב ולהכחיד בחוקי-יד את הפולאנים האפרתים וכהני הקאחולים עם בני ישראל מן הארץ. הו! ערים נושבות הפכו למדבר וטבח גדול הקדישו ליושביהן, כיתר שאת שפכו כל חמתם בעיר "אומאן", שם עשו הרג רב ואבדן, הנודע בשם "טבח-אומאן" ככתוב בין פרקי ספרי זה בארוכה.

(***) סגנון הגזרה הזאת מביא בעל "האגרת" שנדפסה בס' "הפרדס" לר' אריה לייב עפשטיין ז"ל אבדק"ק קעניגסברג, וז"ל: "בק"ק טעטיאוב, ליפאוויץ ופאהראבישטש וענען נהרג גיווארין אלפים גדולים יהודים אין אנדערע האבין ממיר דת געוועזען בעזה"ר, אין האבין געמוט וייער אייגען וואב אין קינדערלאך קוילען פאר דיא פוהיומס אויגען, דאס איז דיא פרוב (בחנה ונסיון) גיווען אז ער האט רעכט ממיר גוועזין, אין דער נאך האט מען דעם זעלביגען "ממית גיוועזין" וכו'.

(*) אכזריות כאלה לבקע כרסי הנשים ולשום חתול (קאטצע) חי בזהר הבטן, עשו הפחיתים בערים רבות, כמסופר במקומות רבים בתלקי ספרי זה.

סדרנו, מיר האבין פון דיין גיסען וועג גיקירט זיי אונז נישט קאשם,
 סמעליר, סאוראניר אידען זענען אלע אימניבראכט גיווארען על קידוש השם.
 על נזות ת"ח, מאכט מען א תענית בך' סיון אין מען טוט סליחות זאגן.
 על נזות אוקריינה מעג מען וואכין מאכין תעניות סעדא מער צי קלאנגן.
 פלגי מים תדר עיני. בויכין טריירן טיען פון מייע אויגען רינען.
 פאהראכטשער אידען האבין די היידאמאקין דער טרינקען אין אבריען.
 צדיק אתה. וואס די גאט מיסט מוין מיר אנעמין פאר לויב אין רעכט,
 צעקינזער אידען האט מען גינעמין בשבי אין פארקויפט פאר קנעכט. *)
 קראנו לך בעת צרה. מיר האבין דיך גאט גיריפן אונזער איינשאפט פארנעם,
 קראסנער, קאנסטאטינער אין קאלישער אידען זענען גיטייט גיווארען על
 קידוש השם. (**)

רבנו של עולם, הער פון דער וועלט ווי האסטי דאש גיקענט צו זייען,
 דאנראדער אידען האבין איינש דאש אנדערע גיקוליט אליין. (***)
 שמע צעקתנו, גאט אונזער גישריי זאלסטי הערין אין פארנעמין.
 שארענראדער דוכס באגריצקי (1) בעגש, ער האט זיך פאר אונז אנגינעמען.
 תבוא לפניך כל רעתם, דאש שלעכטן פין די היידאמאקין זאל קימען פארן
 הער פין דער וועלט.
 תושיע, אין העלפין זאלסטו אלע וואס האבין זיך פאר אונז גישטעלט.

א ב נ .

(*) רבים מאחב"י שלא הרגו אותם ההידאמאקים נמכרו לעבדים בחו"ל.
 (**) בערים האלה קדשו אחב"י את השם, ויבחרו במוות ובענוים קשים מלהמיר דתם.
 (***) בעיר הזאת קדשו אחב"י את השם יותר מבשאר ערים, כי כשמעם ההידאמאקים
 באים, התאספו כלם יחד לבית הכנסת וישתחו זה את זה.
 (1) שר צבא פולין הוזה, היה בעל רחמים גדול, והטה חסדו לאחב"י אשר התפללו בעד
 שלומם בכל כתי-כנסיות, והוא יצב בראש ועד-הישופטים בעיר מאהילוב-פאדאלסק, שחרצו נושפט
 מות לאחב"י, "גאנטא", כמסופר בצרובה בספרי זה בקורות העיר מאהילוב-פאדאלסק.

ה.

לקורות הכתות בישראל.

§ 63. **אמר מנ"ל:** לאות על הרברים שכתבתי (לעיל § 28) כי המלך הפולאני סטאניסלאו אונוסם נתן שוויזכויות לרבני היהודים בארצו, הנני להעתיק בזה כתב הרשיון שנתן המלך הזה להרב הגאון ר' מאיר מרגליות ז"ל בעל "מאיר נתיבים". ואגב זה גם אעתיק את כתב התמנותו לראש אב"ד בק' אוסטראה והגליל, שנתנו לו מנהיגי הקהלה הנ"ל, (אשר לדרישת "קדמוניות ליהודים" לפעמים יש חפץ אף בכמו אלה), העתקתי אות באות משני כי על קלף הנמצאים אצל נכדו ר' מרדכי בר' אברהם נ"י ראבינאוויטש במאהילוב-פאדאלסק; ובמקום המלות שנמחקו בהכ"י העברי הצגתי נקודות כזה (...). והנה בהביאי פה ההעתקות, אמרתי אציגה בזה גם מעט מתולדותיו של הרב הגאון הנ"ל ז"ל, כפי מה שמצאתי בספרים שונים:

הרב הגאון והמקובל אלקי מוה"ר מאיר מרגליות ז"ל בהרב הג' מוה' צבי הירש ז"ל אבד"ק "יאזלאוויץ" בנאליציען, בן בת אחותו של הרה"ג הפרנס דד"א מו"ה אברהם אביש מק' בראד, חתן הגאון מוה' יעקב שור אבד"ק בראד וק' בריסק, כהנאון מו"ה זלמן שור, חתן השר צדיק מושל כיראת אלקים שאול וואל מבריסק דליטא ולמעלה בקדש עד מהר"ם פרווא ז"ל. והי' הרב הגאון מו"ה מאיר מרגליות הנ"ל מוזהג ראשון: חתן הקצין מוה' חיים (גיסו של הרב הק' מוה' נחמן האראדענקר ז"ל), חתן הרב החסיד הקצין מוה' יצחק מואלקווי, בן הרב מוה' שמואל זנוויל (חתן הגאון מוה' נפתלי כ"ץ אבד"ק לובלין כהנאון מוה' יצחק כ"ץ חתן הגאון רשכבה"ג מהר"ל מפראג ז"ל), בן הקצין החסיד מוה' יצחק מואלקווי, * מנוע מהר"ם מרוטנבורג

(*) העתקתי מס' "בית יעקב" (כת"י), שו"ת ופולפוליס להגאון מוה' יעקב היילפרין ז"ל אבד"ק "וואזניץ" ולבנו הגאון מוה' שלמה יצחק ז"ל אבד"ק "באר" וגליל פאדאליא [הובא בתשו' מאיר נתיבים סי' ע"ד], נמצא ביד הרה"ג מוה' ריי"י היילפרין נ"י רב דק' אדעס, ושם כתובים כמה דברים נכבדים, שיש מהם להוציא תמצית חמר לדברי ימי עמנו בפאדאליא, וביחוד לקורות הכתות בעלי הקבלה והחסידות שנתחדשו אז בימיהם, והגאון מוה'רש"י ז"ל הנ"ל, גם הי' בבין הרבנים שעמדו אז בפרץ נגד פראנק, לפני השרים ובהני הקתולים בקאמניץ. כמבואר שם בארוכה על אודות הכתות ההן מהאב והבן גאוני הדור ז"ל המחברים הנ"ל, בשני סימנים משו"ת גדולים ומלאים על כל גדותיהם. וחבל גל ראבדן! כי הרבנים הגאונים הגדולים הנ"ל חברו עוד כט"ו ספרים כ"י, כלם גדולי האמונה והכמות, כלם יקרי ערך למאד בכל מקצעות הספרות הרבנית, וכלם נאבדו ולא נשאר בלתי אם הספר "בית יעקב" כ"י הנ"ל, שהי' לפני שנתים בדעת הרה"ג מוה'ר"י נ"י להוציאו לאור — ולא עלתה בידו, לאשר דורש הוצאות הדפוס סך רב.

לדוגמא, הנני להעתיק פה מספר בית יעקב הנ"ל דבר א' שיש לו אויז שייכות לקורות בני עמנו במדינות פולין, הו"ל: "אא"ז הרב המפורסם הנגיד מוה' איציק זאלקווייז היה

ז"ל. — ומוזוג שני ה': חתן דודו הגאון הצדיק מוה"ר ארי' ליבש אוירבאך
אבד"ק סטאניסלוב (מנוע רש"י), בן הגאון מוה' מרדכי אוירבאך (ב"א
של הטו"ז ז"ל).

הרב הגאון מוה' מאיר מרגליות הנ"ל, חי בראשית המאה הששית,
והיה אבד"ק לבוב ואוסטרהא, חבר ספרים אלה: א), מאיר נתיבים" ב' חלקים,
חלק א' כולל שו"ת [קארעץ תקנ"ח], חלק ב' כולל חדושי נמפ"ת, ודרושים על
פרשיות התורה, ובסופו חדושים על מס' ברכות מאתו הגדול ממנו הגאון
ה"ר יצחק דוב ער ז"ל אבד"ק יאזלוויץ מספרו „באר יצחק" שהשאיר אחריו,
ומעט לקוטים מאביו הרב הגאון מוה' צבי הירש אבד"ק הנ"ל, גם מעט
מדודו ומוזוג שני גם חותנו הגאון מוה' אריה ליב אבד"ק סטאניסלוב הנ"ל
[פולנאה תקל"ד]. — ב) ס' „סוד יכין ובעוז" כולל צוואותיו ועניני קבלה שמביא
בשם הבעש"ט ז"ל [שם]. — ג) „אור עולם" חבור על תרי"ג מצות [שם]. —
ד) „דרך המוב והישר" מליצות ורמזים על סימני כל הד' שו"ע ועל תוכן
עניניהם [שם].

גם ראוי להזכיר, כי בעת שפרצו המריבות בין הגאונים ע"ד תהלוכות
הבעש"ט ז"ל, עמדו גדולי הדור ובראשם רבנו מאיר זה, וחקרו ודרשו
על אודות תהלוכות הבעש"ט ז"ל, וחתכו את הדין לאמר: „כי הבעש"ט הנהו
איש קדוש, עובר במים עזים ודורך בנתיבות קבלת האר"י ז"ל בקדושה
ובטהרה". ורבנו מאיר זה נעשה אח"כ תלמידו המובהק, כי לקח תורה מפיו
בחכמת הקבלה, וקורא אותו בשם „מורי ורבי" בספרו „יכין ובעוז" הנ"ל. —
אחרי מותו מלא בנו הרב הגאון מוה' בצלאל מרגליות ז"ל את מקום אביו
ברבנות בק' אסטרהא והגליל. ושמות שארי בניו הגאונים וצאצאיהם למשפחותיהם
כתובים כפרטיות על „ספרי יוחסין" למשפחת הייל פריץ, אשר בידי הרה"ג
מוה' יוסף לעוונישטיין אבד"ק סעראצק [בפלך לאמזא].

§ (64) כתב הרשיון שנתן המלך המוכ הפולאני סטאניסלאב אווגוסט
ע"ה להרב הגאון בעל „מאיר נתיבים ז"ל הנ"ל" (נרפס בסוף החוברת הזאת).

עשיר גדול ומופלג ולא פסק פומי' מנרסא, רק שכל האוקול דק' ואלקווי היתה אוחות ווגתו
הרבנית, ק' ואלקווי ואגפיה וק' ולאטשוב וק' ובארוב וק' פאמריץ, עם שותף א', מלבר זאת
זיהה לה חנית מלאה פרקמטיא בכל מיני סחורות, ובן האדון. השר דק' ואלקווי פ' צבעצקי ה'י'
מאובלי שלחנם ופ"א בא עו"ש לבית אא"י מוה' איציק הנ"ל בין השמשות, ובא אח"כ לביתם
בן האדון הנ"ל, וקם מלפניו האורת הנ"ל, ואמר לאא"י שבקרב הזמן יהי' זה מלך במדינת
פולין, וחמה הרב הנ"ל על דבריו ושתק עד צאת האורת מביתו, אח"כ ספר אא"י לבן האדון
מה שאמר לו האורת, ובקש בן האדון להביא את האורת לפניו אך בקשותו בכל הקהלה ולא
מצאוהו, והדבר הוה נתקיים, שלא יצאו שני' זנים ועמד מלך במדינות פולין, וכו'.

§ 65.) כתב התמנות לראש אב"ד שנתנו מנהיגי ק"ק „אוסטרהא“

להרב בעל מאיר נתיבים:

„למזל טוב ולברכה, מהממליך מלכים ולו המלוכה: הראיתם בחור
ה', כסאו נגדו כשמש, מעשות פרי לא ימוש: למרבה המשרה על שכמו,
הרור אתם ראו, בן טבאל ר' מאיר ערך ארוך בדורו: הנמצא איש כזה,
חכם תרזה:

אלה דברי קהלות. יש אם למקרא העדה ולאסוף את המחנות. בהקהל
את העם התקעו יתד במקום נאמן, להיות תורה יבקשו מפיהו יגלה לן טעמו
כטעם לשד השמן: כי יבוא העם לדרוש מאן יהיב לן גברא דמרוה סייעיה
בראש, דתרום ריש' אכולא כרכא, כרכי ועירות, המקיפים וסמוכים סמוך
אע"פ שאינו נראה לקהלתנו ק"ק אוסטרה יצ"ו, ורבים אומרים כי ישקנו שקויא
דמעלי לכולא גופא, כי יוצק מים עלי צמא עד שירבו הנוטפים יטיפ לאלה
הבאים לחקור כל אמרות אלוך צרופה. וארו מן שמיא כבר אנוש אתי ורווי
דמי... [כפרצידי] דתותי קלא, בביתו לחם ושמלה. נחמד למראה וטוב
למאכל פרוו פרי קודש הלולים, מימיו מי באר מים חיים ונוזלים. רטוב הוא
לפני שמש ינון שמו, הולך מסוף העולם עד סופו. בתר עקרו שדי נופו, נופו
נוטה למקום טהרה. שבת מגדול עוז שמו הגדול שגדלו בשם המפורש ויוצא
בשיירא. הוא מו"ר ר' מאיר הוא דחייש לקמחי' דפתה בשמעתתי דמהדדין
טפי. ר' מאיר דייק ושפך משפך משמרת ונפה. שפתותיו שושנים נוטפות
מור ולבונה לבוני מלכני כבודית מאי בורית אהלי אשר נטע לשבת אור לו
בציון המצוינת בהלכה, ראוי וחשוב לקבוע לעצמו ברכה. הרואה מברך עליו
ברכת הנהנין וברכת הריח משעולה תמרתו, מתמר ועולה כמקל שוקד על
למודו, זה וזה נתקיימה בידו. זקן ונשוא פנים הוא הראש המדברים אשר בכל
מקום דבר המלך ודתו, הלכה כמותו. [רבים] שתו מי בורו באר מים חיים וגם
דלה מתוך דליו, זכור הוא לטוב על יובל ישלח שרשיו. [ותיו דברים] מעולם
גלוי מלתא בעלמא שמעתתי' מברדי, כל תלתין תלמודו לכל מהדרי. הגדול
המפורסם בדורו תפארת ישראל וקדושו, נזר אלקי על ראשו, [בה תורתו] יפה
כל ערב בדיק לן גברא גבר חכם בעוז ותפארת, הולמתו עמרת, על ישראל
כנתו. רמה קרנו קרן תמה, פניו כפני החמה... [ילך] קדם עלי ארץ, ישפוט
תבל בצדק אשר בו כח לעמוד בפרץ. לדברי ר' מאיר אין אדם טועה ולא
כלום. ועלה במוסכם בסוד ישרים ועדה פה אחד ענו ואמרו הנה זה קיינו.

לחסות בצל ההכמה אוינו. אזה למושב לו בקהלתנו וקריות הן הנה... ומקום חדש כמוהם כמונו. פטרון אל לכולנו. ומצודתו פרוסה על כל ערי הגליל אשר מאז מעולם מישך שייכי ומקבלי מרות יהיו כבושים כיבוש יחד תחת ממשלת כבוד הרב הגאון הנ"ל כי לו נאה לו יאה יפיין ענן אורו על כל ערי הגליל שלנו בכל הלוקת הכבוד רב הגבוה מעל גבוה ולא יגרע נטפי אוננו בכל כח ועזו רבני קשישאי שלפניו ושלפני פניו. ומכל הכנסות הגליל הן בבתי קהלות וערי הגליל הן בבתי גוזאי כלל קהלתנו והסמוכי. בעסקי הקהל והחברות ובבתי כנסיות ובבתי מדרשים של רבים ושל יחיד, זרוע עוזו ותפארתו תפארת רום אנשים על כל יתגדל בחלוקת כבוד הרב ולא יעדרו דבר העדר כבודו. ובמקום גדולתו שם שם לו חוק ומשפט לאור יצא ממכון שבתו קביעי להו דוכתא, לכל יושבי על מדין דקהלתנו בבית הרב דווקא אפס זולתו. חוץ למקומו פסול והדר דינא. הן פסקי דייני הן פסקי בעלי בתים. דיני ממונות גזלות וחבלות. וקנסות אליו יגיעו. ונקוט מיהא פלגא בידו קנסות ממחציתם יקחו כבוד אלופי הקהל ומחצית שייך להרב הגאון הנ"ל. משך הרבנות ששה שנים רצופין מהיום דלמטה ושכרו לא יקופח שכר שיחה נאה דורש בשבתא דרגלא מקופת הקהל מצד שלנו שמונה עשר זהובים מהחובות ומקהלות הסמוכות במקדם. מחכירות טקסי של זוכתי זבה ארבעים זהובים בכל שנה משני צדי הקהלה. בחג הפסח אל עיר ובהג הסוכות אל עיר משני צדי הקהלה. בפורים ארום זהב מאלופי הקהל צד שלנו חוץ כל החובות. מעות קידושין ומנטי נשים ומתקשרות תנאים ושטרי אהלמטא וכל מעשה [ב"ד] בחלוקות עובון וגביות כתובת אלמנה ידיו יפות כדרך [הרבנים ד] נהיגין בכל הקהלות וערי ישראל, ולא ירים איש את ידו לכתוב תנאים בלעדי ידיעת הרב הגאון הנ"ל, ואנוש אל יעזו למרות עיני כבודו ולא תנע בו יד בכל הכנסות הרב בין רב למעט. ועל אלופי מנהיגי הקהלה רמיא הובא למינמר נטירותא יתרתא [מחלול] כבודו לעתיר נכסין ולאסור איסור אי"ש ואי"ש אשר להלק יצא מהלק באחת יד בדברים הנוגעים לכבוד הרב הגאון הנ"ל ובדברים הנוגעים להכנסות הרב. עליהם מוטל לקחת נקם נקם ברית ותורה של הרב הגאון הנ"ל מן המתפרצים בעם. ואין מעפין [מחפין?] בהנפי לעג זו לעגם בארץ לשווי' מלתא דרבנן כי חובא ואטלולא. מנדה בלו והלך וכל נתינות הקהלה המוטל עליהם כעת והן מה שעתידין להתחדש כמותה ואף נתינות לקיסר יר"ה מבשר שקונה לצרכו ומשחיטה של עופות כל אלו וכיוצא באלו מנתינות הקהל פטור הרב הגאון הנ"ל. שלא יגיע לו שום הפסד ונזק מחמת חובות המהל חדשים גם ישנים. ויתר אופני הקשר ועדות קיימא

הלא הם כתובים [על הכתב שביד] הרב הגאון הנ"ל. כן גבר יבורך. ויחי עוד
לנצח על מלאכת ומלאכתך שבתורה. עד יובל שי למורא. כ"ד כבוד האלופים
הרמים ראשי רוזני נגידו מנהיגי ק"ק אוסטרעא מצד הארון... האדיר
פ' סמאראסטי סאנדעצקי יר"ה הבאים עה"ת... תמוז תקלמ"ד זיין פ"ק הנ"ל.

ונאום יעקב גרוס במוהר"ר יצחק ז"ל. ונאום בן ציון במוהר"ר מרדכי ז"ל.
" הקטן מרדכי בהמנוח מוה' צבי זצ"ל. " זאב וואלף בהר"ר אהרן ז"ל.
" מרדכי במוהר"ר אברהם ז"ל. " יעקב ישראל בהרבני מוה' צבי הירש זצ"ל.
" אבלי בהר"ר יצחק זצ"ל. " אריה יהודה בן להרבני מוה' פנחס ז"ל.
" יהודה ליב ב"ר ראובן סג"ל זצ"ל. " הקטן דוד בהרב המנוח מוה' חיים ז"ל.
" צבי הירש במוה"ר מאיר זצ"ל. " אלי' במוה' חיים חייקא זצ"ל.

גם אנחנו קהל ק' קראסני גורי חוץ לחומה והנקרא רחוב קרית ובלמייאש כלנו
באהבה ובחבה הפצים ורצוים לקבלת הרב הנ"ל כמבואר לעיל באנו ע"ה

נאום יהודה ליב... ונאום אברהם בהרב ר' ברוך זצ"ל.
" אהרן במוה"ר יהודה ברוך זצ"ל. " משה במוה"ר צבי הירש ז"ל.
" ברוך במוה' זאב וואלף זצ"ל. " ראובן בהר"ר משה ז"ל.
" שמואל בהרב צבי הירש זצ"ל.

מצד שני של הכ"י.

דברים עתיקין הנאמרים מעל"ד באנו כעת להחדש ולברות ברית חדשה עם
כבוד אדמו"ר הרב הגאון הגדול המפורסם מוה"ר מאיר נשיא ישראל
שיהי' נוהג נשיאת ראש ולהיות לנו לאב"ד ור"מ בק"ק אוסטרעא והגליל כל
ימי חייו מעתה ועד עולם כל ימיו ולא נחליפנו ולא נמיר אותו בכל חלוקי
הכבוד והכנסות הרב כפי התקונים שבא עה"ה כבוד הרב הגאון הנ"ל בח"י
כעת קבלנו אותו באהבה וחיבה יתירה ולהיות אהבה מקלקלת השורה באנו
עה"ה בחו"ה פסח תקמ"ם דל"ת.

כה דברי אלופי ראשי רוזני ונגידו מנהיגי ק"ק אוסטרעא יצ"ו מצד הארון
האדיר המושל פה ראפרענדר קרוני יר"ה יום ה' חו"ה פסח שנת תקמ"ם דל"ת.

נאום הקטן מרדכי בהמנוח מוה"ר צבי הירש זצ"ל. ונאום צבי הירש במוה"ר מאיר זצ"ל.
" הקטן יואל בהמנוח מוה"ר דוד זצ"ל. " צבי הירש במוה"ר מנחם נחום זצ"ל.
" יוסף בן לאדו"מ במוה"ר משה זצ"ל. " זאב וואלף במוה"ר יצחק זצ"ל.
" אברהם צבי בהרב המנוח מוה' ארי' ליב זצ"ל. " צבי הירש במוה"ר יצחק אייזיק זצ"ל.

§ 66.) העתק מכתב א' (כ"י) השייך לדברי ימי הקראים: (1)

א' וירא . „אמננים אלפי אלפים נאספו" (2) קראסנע .

אושר ומולא טבא מאלוהי, מוצאת לאהובי כאחי, גברא רבא,

אברהם פירקאוויץ נ"ל (3)

אגרתך, מראשיתה לאחריתה, באהבה קראתי, ונאזרתי אושר, בראותי שאלתך מאתי, איך באו אחינו ל„האליטם" (4) ולליטא, ואת התלאות אשר מצאם מאז לבאן? (5) מאשר אהבתך כאשר אהבתני, אמרתי למלאות את משאלותך ואהל ואמר: אהובי שאל אותי ראשונה, איך באו אחינו ל„האליטם"? קרא נא את האגרת הזאת, ותמצא אות באות את אשר מצאתי משארת אבי אהבך אליהו לענאוויץ „ממנאליף", שגוציא אי"ה לאור: „במלאכות בא אחי „האן" (6) באניות איבה מלאות אנשי צבא דניאל הרובאנצי" (7) באו מאה „אבות (פאמיליען) אב ואם, איש ואשה מאחינו הקראים להאליטוס; ארבעים „אבות מאחינו, אמצו אנשי רוסיא באדמת „קראסנע" אצל „הדניסמאר", והנשארים „באדמת „טראיק"; ולאריץ ליטא הביא אתו וויטאלד (8) אלף אבות מאחינו, „אשר נאמנותיהם נמצאו בהארכיוויים האליטוס. מארצות וואלין לפודאלי „באו צבאות „ניצאיי והאליי בורדא" (9) ובקראסנע אכלו הזאבים את צאן אחינו „אלפים איש באין שארית מאיש ואשה, אב ואם אה ואחות; אך „העטמאן"

(1) האגרת הזאת הקטנה ככמותה, גדולה היא באיכותה: א) בערך אומנות מלאכה הכתיבה שבה, כי כל דברי המכתב חוברו ממלות שיש בתוכן אות א ל פ, ב) במה שנמצאו בה איזה דברים קרי הערך לאהובי קרמוניות בכלל ולדורשי דברי ימי הקראים בפרט, ומאשר כי דברי ימי הקראים הם ענין נכבד לנו, וגם לאות על הדברים שכתבתי § 31, כי כן הקראים היו למשטה ביום גזרות ת"ח, ת"ט ותקכ"ה — אמרתי לתת לה מקום בסוף ספרי זה, עם מעט מהערותי. אך מי הוא זה בעל המכתב אלישע לענאוויץ מקראסנע ומי אביו החכם אליהו לענאוויץ ממנאליף — שהיו שניהם מאהובי החכם פירקאוויץ ברור זה? — לא ידעתי.

(2) הפרט עולה תרכ"ז לפ"ק.

(3) הוא המכונה אבן רש"ף חכם הקראים הנודע למאמץ ב"י ישנים, נפטר בשנת 1874.

(4) היא העיר „האליין" בגאליציען, מקום מושב להקראים עוד היום.

(5) ר"ל „קראסנע".

(6) הוא האן באהטי מלך הקדרים שהיו באמצע מאה השלש עשרה.

(7) הוא דניאל מלך „חרובאנציא" שהכה את הקדרים בשנת 1243, ואחריו ברית השלום שעשה עמם בעיר מלכנו „האליין" נתן מלך הקדרים רשות למאה משפחות מעדת הקראים להסיע דירתם מתצי-איקרים לעיר המלוכה „האליין", והמלך דניאל נתן להם כתב-חרות (פריווילעגיען) לעשות כל מיני מושא ומתן בכל ארץ רוסיא שלו.

(8) הוא הנסיך הגדול מליטא וויטאוט (מלך בשנת 1392 ומת 1430) אשר בשובו ממלחמתו עם הקדרים ב„קריט", הביא עמו בשבי קראים רבים לליטא, ויבנה להם עיר בשם „עיר-הדשה" לא רחוקה מעיר „טרוקא", ויתן להם חרות.

(9) על אודות מלחמת „ניצאיי" ומצאו הקוראים בין יתר חלקי ספרי.

„מצבא זיגמאנד אוונסט" הארן קאלנוב שקי⁽¹⁾ בא לקראסנע בארבעה אלפים אנשי צבא. ויאמר ארדוף צבאות „ניצאי" הלאה ולא השאיר אף אחר, ואת אחינו האומללים הנשארים הביא „לוצקא". אלה אמרי אבי, ובהאגרת „הבאה אספר לאהובי באריכות מאחינו. ובזאת אצא ואומר: יואל אלהים להביא „את גואלנו אשר יאסוף את אחינו מאפסי הארץ, אמן א"ד אוהבך מאח, אלישע רענאוויץ".

§ 67. כ"י מאיר נתיב לקורות חסידי בראצלוב: ⁽²⁾

... כנודע מקורא תורות, התאמר ש"צ לפודה את ישראל מכל צרותיו בשנת ת"ח, היא השנה שעשה חמיל טבח גדול ביהודי פאדאלי, ובשנת ת"ט התאמר ש"צ בגלוי למשיח, ובה כשנה היתה רדיפות ליהודים בפאדאלי וביהוד בגליל בראצלוב ובהערים אשר סביב סבלו שם כ"י מחמת המציק, וחכו ככליון עינים על עת הפדות שהבטיח ש"צ. בשנת תקי"ב (1752) באה מגלה עפה מרבני פולין להסיר לב כ"י בבראצלוב מאחרי תורת הבעש"ט וצ"ל ולבטל את כת החסידים שפשטה שמה לרגל ההירות שעשה הבעש"ט וצ"ל בדרך החסידות. בשנת תקי"ז (1757) נשא פראנק אשה מכנות יהודי עירנו (ומתנגדי חסידי בראצלוב אמרו: כי האשה הזאת היתה ממשפחת מהר"ן מבראצלוב, וכי תלמיד כותב המכתב הזה, היה נין ונכד להנביא השקר ליבלי פרוסטניץ הידוע), ואחרי התמהמהו שם להרבות לו נפשות, נסע משם לקאמעניץ, ונתרכו שם (בבראצלוב) ר"ל רבים (פראנקיסטים) שהוקן שטת ש"צ. ובשנת תקמ"ו (1786) בעת שהנאון מווילנא החרים כת החסידים, נשלח העתק מהחרם גם לבראצלוב, שנתרכו שם חסידים מחסידים שונים. לזאת בעת שהתפשטה שטתו של מורי ורבי הקדוש מקובל אלהי פום ממלל רכרכן וכו' ושננתי לחסידינו דרכי רבינו: שלא טוב לעפר ואפר להרבות בשמחה כמעשי חסידים אחרים (רובו לחסידי בעש"ט),

⁽¹⁾ הוא זיגמונד הלישי מלך פולין שהכה את הקאזאקים בשנת ת"ט לפני העיר „צורנוב", ואל הקראים הנשארים מחרב המורדים, נתן כתבי זכויות וקיים החרות שלהם מכבר בעיר מושבו אז „לבוז".

⁽²⁾ הוא הגבור קאלינאווסקי שר צבא המלך זיגמונד אוונסט, שהכה את הקאזאקים ושר צבאם „ניצאי" אשר התבצרו במבצר העיר קראסנע בפלך פאדאליא, ואת הקראים הנשארים מחרב ניצאי, הושיב מתחת למבצר העיר „לוצקא" על שפת הנהר „סטיר".

⁽³⁾ בהיותי בשנת התרל"ח בעיר מולדתי וויניצא, הראני אחד מנכבדי העיר הישיש הנכבד ה"ר יהודה ליבש מושקיס (אח לר' נתן תלמיד מהר"ב מבראצלוב) ספר כ"י בשם „מגלת חסידי בראצלוב" נכתב ביד אהיו ה"ר נתן הנ"ל, ובין דברי התנצלותו שבא בהספר: מצאתי הדברים תאלה מאירי נתיב לקורות כ"י בפאדאליא. כ. נ. ל.

ויותר טוב לדקדק במעשיו, את השי"ת לעבוד בשמחה אך בעצבון יאכל לחם תתורה, האשימו אותו החסידים האחרים, ובראשם הזקן (רומו לתר"ד ארי' ליב המכונה „הסבא משפאלא“) לאוחז ח"ו בכת הנ"ל ובשטת ש"צ, אם כי חף רבינו מפשע שטפלו על דרכו בקודש וכמוהו גם אנכי תלמידו" וכו'. וכו'.

§ 68. העתק מפנקס הישן (דף ה') של הח"ק בעיר מאהילוב-פאדאלסק: *

כאשר ימי הקלפי לבהירות בוררים וגבאים ממשמים ובאים, עלה במוסבם בלנו להעתיק מהפנקס הישן שלנו איזה תקנות השייכים לבחירת בוררים, גבאים ושמשים, ולכתוב זאת זכרון בספר, כי כל התקנות המפורשים בדף קל"ב בפנקס הישן שלנו, כלם שרירים וקיימים כאילו יצאו מפינו היום. וב"ד הפנקס הנ"ל:

„אנחנו הח"מ הנבחרים דפה קהלתנו יחד נתועדנו, ועל חמנין עמדנו למיזל בתור רוב דעות. וזה יצא מאתנו:

באשר כי עת צרה היא ליעקב. צרה אל אחותה נגשת. כמעט לא השלכנו מעל ראשינו את העפר על עם ד' „כי נפל"ו בחר"ב" (**) והנה היה עוד מ' צדיקים בלורס אכדו (***) בעירנו. מעבר מזה התפשטה אמונת ש"צ ימ"ש ותלמידו ברכיה פראנק. ומעבר מזה חסידיו בעש"ט ותלמידיהם, וכן נגששה כעורים באפלה ואנו הולכים ודלים מיום ליום. ומתראוי לעשות התקנות האלה בין בני עירנו, לכל יהיו לקנאה ולמראית עין האומות אשר אנחנו בתוכם יושבים. לזאת יצא מאתנו הנבחרים דפה קהלתנו ויהידי סגולה קיימו וקבלו עליהם ועל זרעם את כל היוצא מאתנו היום ונכתב בספר לזכרון כל יפול דבר: (א) חל איסורא על בנות בנ"י מעירנו ללבוש כימי החול שום בגד של משי ופשיטא שלא יהיו שום צפוי כסף או זהב על הבגד.

(ב) דין אנשים שזה כדן הנשים, כי גם המה לא ילבשו בחול שום בגד משי כלל אך לסעודת ב"מ והתונה.

(ג) השמשים דחברה הקדושה דפה מחויבין להיות למעמד ולמשמר בכל לילה הצריך להיות אצל חולה ב"מ. ובאם שלא יהיו להשמש פנאי לבוא

(*) מהפנקסאות הישנים לאחב"י במאהילוב-פאדאלסק, צלחה בירי להשיג את הפנקס הישן מהח"ק. שהיה נסתר עד כה מעין כל, והיה מונח בתקרת הגג (ממש) של בית אחר מנכבדי העיר: (***) המלות האלה עולות למספר שנת ת"ח לפ"ק, שנת ההרג והאבדן שעשה חמועלניצקי. (****) המלות האלה עולות למספר תקב"ח לפ"ק בימי גזרת גאנטא ורעיו. נוסח מצבה אחת מנ"י צדיקים האלה הכאתי לציל § 58.

ללון אצל ההולה, או מחויב לשכור איש אחר על מקומו להיות משמש להולה לצרכו.

כל הנ"ל מנויה וגמורה ברוב דעות הנאמרות בהקתל נגידי הקהלה וחל על כל בני עירנו ולהשומע ינעם ויבוא ברכת טוב, ויראה ה' בענינו ויאמר די לצרותינו, ויוליכנו קיממיות במהרה לארצנו, ע"י מבשר שלום ושמיע שלום בנבולנו. היום יום כ"ב אלול תקלמ"ד חית לפ"ק פ"ק מאהליב על הנוסטר.

§ 69. כרוז שחזרו בבת־יכנסיות בערי פאדאליא על

מחזיקי כת ש"צ: *

האלופים הקצינים הרוזנים מנהיגי הארצות לאזין מודיע זיין בזה הכרוז, אז החרם הגדול והנורא בתקיעות שופר וכבוי נרות וואש ניגעבען איז גיווארדין בלובלין וגראמנין ת"ל ואל חל זיין אויף די פושעים אונ' ריקים המחזיקים בכת ש"צ ימ"ש אונ' די דא האבן איין חלק להזיק מעמד ומצב הכלל שארית ישראל, ותוקף גזרתנו בחרם שיוכרו הכרוז בכל בתי־יכנסיות שבכל ארץ פודאליה בקנס מאה אדומים מכים כל המוחה ומעכב לכרוז, וראשי רוזני קציני מנהיגי הארצות יצ"ו גיבן רשות ומקל ורצועה לראשי הגלילות ולראשי הקהלות דו זיי ואלין רודף זיין די לייט אונ' שמראפן מיט חרפות אונ' קנסות ותפיסות אפי' בדיני עמים, אונ' די זעלביגן לייט זאלן כל ימיהם זיין אכגעשייד מכל הקהלה אין גליל, ורבצו בהם כל האלות הכתובות בתורה אז אפילו זען איין מפלה ווערט אויף זיי קומען זאל מען זיי גיט העלפין אונ מפרש זיין מקהל הגולה.

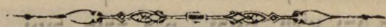
כ"ד האלופים הקצינים הגומרים בעצת ה' ביום ג' תשרי תפ"ב כוועד קודש פה יערסלוב.

הקטן ישכר בער בלא"א הרב הגדול בדורו כמוהר"ר יהושע העשיל ו"ל מקראקא.

הקטן שמואל בא"א מוה"ר צבי הירש זצ"ל הר' מקראקא.

הקטן יצחק אייזיק כמוהר"ר אלעזר זצלה"ה הנקרא אייזיק ראזנשט מלכוב.

הקטן מרדכי בלא"א הר"ר שמריה שמערל זצ"ל מלובלין.

(*) נעתק מפנקס ישן מעיר וויניצא שהיה שמור אצל מורי הרב ר' שמואל זגורי: שטערנפעלד ז"ל נכד בעל „שער המשפט" (מחבר ס' „חקר שדי" פ' על אויב וזמרת יה" על תהלים), שהכריזו אותו בבית הכנסת הגדול בעיר וויניצא בתוקף פס"ד.

Stanisław August z Bożej Łaski Król Polski, Wielki Xiążę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Zmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Połtawski, Inflantski, Smoleński, Szwedski i Czernihowski.

Oznajmujemy niniejszym Listem Patentem Naszym wszem wobec i każdemu, że jednakowo należy o tem wiedzieć, osobliwie, jednak starozakonnym. Rabinom i Kahałom Wojewódstwa Bracławskiego i całej Ukrainy; iż takowym Listem Patentem Naszym dnia ośmnastego miesiąca Grudnia, tysięcznego siedemsetnego sześćdziesiątego piątego Roku wydanym; Starozakonnego Majera Herszkowicza Rabinem Centralnym Ruskim i Bracławskim postanowili. Tak żeby Rabinostwo Ruskie dobrowolnie oddał i rezygnował; przeto aby mu takowa rezygnacya pierwszego Patentu Naszego na Rabinostwo Bracławskie, dnia i roku wyżej wspomnianego w sprawowaniu tego Rabinostwa Bracławskiego i ukraińskiego, bynajmniej w niczem nieszkodziła i nie naruszała. Niniejszym Listem-Patentem Naszym, tegoż starozakonnego Majera Herszkowicza przy tem Rabinostwie Generalnym Bracławskim całej Ukrainy, i przy wszystkich do niego ściągających, dozywociach, zachownia twierdzone dają Mu moc do sądu swego zapisywać wszelkie sprawy do Rabinów i Kosztów, imentowane iezeli przez apela-cye przepadłe, celem rozsądzienia. Zalecamy przytem aby tego potwierdzonego Rabina-Centralnego Bracławskiego i Ukraińskiego Dekretem, wszyscy Rabini i Kahały straszonemi byli. Prowenta wszystkie do Rabinostwa tego należące, tak jako inni Rabini mieli, używał i terazniejszy.

דבר אל הקוראים הנכבדים,

אוהבי דבר-ימי עמנו, ויודעי שמי: — עיניכם הרואות בזה, כי ב"ה

החלתי להדפיס את ספרי

קורות פאדאליא וקדמוניות היהודים שם,

א ו

חֲמֵר לדברי ימי היהודים ברוסיא,

הכולל

ענינים רבים הנוגעים לקורות פאדאליא מראשית ימי הוסדה עד עתה, ולקורות בני ישראל שם מיום האחוז בה עד ימינו אלה. ותו"ל החוברת הראשונה (מהלקה א').

בה יבואו: א) הקורות בדברי הימים לפלך פאדאליא מראשית ימי הוסדה עד עתה. — ב) ידיעות בנוגע לקדמוניות היהודים שם מראשית האחוז בה עד ימינו אלה. — ג) קורות גזרות ת"ה ות"ט. — ד) לקורות גזרות תקב"ח: נוסחאות מצבות ישנות, קינות, תפלות וסליחות מאירי נתיב לקורות הגזרות ההן. — ה) לקורות הכתות בישראל: כ"י עתיקים, כתבי העדה והרשות והעתקות מפנקסאות ישנים, מאירי נתיב לקורות הכתות בין בני ישראל בפאדאליא, שם הערות מגדולי חוקרי עמנו כוּמננו.

לשפת יתר אהשוב להוסיף אמרים ע"ד התועלויות הרבות אשר תצמחנה מספרים כאלה, כי בימים האחרונים כבר דברו מזה חכמים רבים בטוב טעם ודעת: ולא להכביר מלים באתי בזה, ע"ד עמלי הרב שעמלתי כמה שנים, בהעמיסי עלי עבודה קשה כזאת הדורשת עמל וזמן רב, עד שצלחה בידי להגיע אל מטרתי: גם לא להלל את ספרי לפניכם (אם כי ת"ל בהיות ספרי זה בכתובים למראה עיני גדולי עמנו וחוקרי קדמוניותינו, מצא חן בעיניהם וכבדוני בהערותיהם דמחוכמות) מגמתי בזה, מאשר כנודע כל אב אוהב יוצא חלציו וכל מחבר את פרי תנובות עמו. אכן על זאת אעיר פה: מאשר כי (מפני הוצאות הדפוס שרבו) אין לאל ידי להו"ל את כל ספרי (המכיל עד שלשים גליונות) בפעם אחת, גמרתי בדעתי להוציאם לאור חוברת חוברת מארכעה עד ששה גליונות, ולכן בהגיע לידכם החוברת הראשונה (קצת מלקוטי קדמוניות), ידוע תדעו כי כבר הכינותי

לדפוס החוברת השנית, ואחריה תכאנה החוברות האחרונות, עד תום כל הלך ספרי; והיה ברצות ה' דרכי לבצע את אשר החלתי ולגמור את כל מלאכתי, או אוסף שנית ידי למלאות בקונטרס מיוחד (שי להתחמם הראשונים על ספרי) את אשר חסרתי בספרי.

ובכן לא נשאר לי כעת רק לחלוחכם, אחי ובני עמי בכלל ואוהבי דברי ימי עמנו בפרט, כי תמהרו להביא אל תוך בתיכם זאת החוברת הראשונה מספרי, וגם לבא על החתום לקבל את יתר החוברות, אשר מוכן אני אי"ה להוציאן לאור זו אחר זו, (מהיר החוברת הזאת 50 קאפ'; והשולח במקדס 2 ר"ב; 3 פלארין; 4 מארק; 6 פראנק—יקבל כעת זאת החוברת, ושאר החוברות (המוכנות לדפוס), תוכ"י בצאתן לאור, שאז יהי מהיר כל הספר 3 ר"ב). — ועם זה אבקשכם, כי בטוב לבבכם תעוררו גם את מיודעיקם ומכיריכם, לבא עה"ה על מפעלי זה. במקדס, למען אדע מספר החותמים, כי לא יוד פסו הספרים רק לפי מכסת הכתבים על החתום; — ואת רבני גאוני, הכמי וסופרי ישראל בפאדאלוא, אבקש, לכבדני במכתביהם, בכל הנוגע לתולדות דברי ימינו, ברשימות להתייחסות משפחות, בהתקנות ממצבות ישנות, מאגרות, משטרות וכתבים עתיקים ומכל אשר השאיר לנו שריד הזמן המבלה כל, כי לפעמים גם משתנים ושולש תבות שרשומן עדיין ניכר באיזה גליון ישן קטן, אפשר להוציא פרשה גדולה בספר דברי הימים, ואנכי הצעיר נכון אני לשרתכם בזה אי"ה בכל כחי ומאדי, — אוהבכם בית ישראל, הנושא אליכם את נפשו, מנחם נחום ב"ר אברהם ז"ל לימינסקי.

ב ת כ ת י :

H. A. Литинскому, Могилевъ-Подольскъ.

N. A. Litinski in Mohilew Podolsk, (Russland).

ת ק ו נ י מ :

Составленія 20 בשער יורה

20 כל עמוד 3

25 חכמי עמנו — "

11 בארצנו 7 "

12 ולא ? 8 "

32 אח"כ 57 "

